

AFRIKA tanulmányok

2007 • I. évfolyam, 1. szám
www.afrikatanulmanyok.hu

épülő
DEMOKRÁCIA?

Ár: 695 Ft

9 771788 642003

Afrika Tanulmányok 2007. I. évfolyam, 1. szám **Kiadó** az IDResearch Kutatási és Képzési Kft. – Publikon Kiadó – 7624 Pécs, Jakabhegyi út 8/E

Felelős kiadó Tarrósy István ügyvezető igazgató **A szerkesztőség címe** www.publikon.hu – 7624 Pécs, Ifjúság útja 11.

Főszerkesztő Tarrósy István – tarrosy@idresearch.hu **Főszerkesztő munkatárs** Glied Viktor – glied@publikon.hu

Olvasószerkesztő A. Gergely András – agergely@mtapti.hu

Marketing és hirdetésfelvétel Kékkő Orsolya – Telefon: +36 (72) 522-624 • +36 (30) 408-2680 – kekko@idresearch.hu

Design & layout MarkCon Kommunikációs Kft. – www.markcon.hu **Fotók** Kalmár Lajos, Schumiczky Lilla, Tomsits Abigél

Térképek MarkCon Kommunikációs Kft. – www.markcon.hu

Nyomda Digitprint Kft., Pécs

Elfizetés a kiadó címén, valamint az elofizetes@publikon.hu e-mail címen.

ISSN 1788-6422 Minden jog fenntartva!

A lap tartalmának – beleértve a képeket és illusztrációkat is – bárminemű utánközlése kizárólag a kiadó előzetes írásbeli engedélye alapján lehetséges. A megjelenő hirdetések tartalmáért a kiadó felelősséget nem vállal. A lapban megjelenő írások nem feltétlenül tükrözik a kiadó véleményét. A meg nem rendelt kéziratokat és fotókat belátásunk szerint gondozzuk.

Tartalomjegyzék

- 5 **Frateline Kashaga – Elliot P. Niboye**
Az afrikai globalizáció kihívásai
Afrikai értelmiségi fiatalok észrevételei
- 21 **Csizmadia Sándor**
Nyugat-Afrika
Francia „hátsó udvar” és/vagy amerikai „előkert”?
- 33 **Szabó Loránd**
Kongó
Válságóc Kelet és Nyugat között
- 45 **Tarrósy István**
Kelet-afrikai Föderáció: álom vagy valóság?
- 59 **Búr Gábor**
Dél-Afrika
Az elszigeteltségtől a regionális hatalmi státuszig
- 71 **A. Gergely András**
A Maghreb mint turisztikai entitás
- 91 **Schumiczky Lilla**
Largo avagy, hogyan is éli meg azt
egy libériai menekült
- 103 **Tomsits Abigél**
Terepen innen és túl
- 115 **Multiparty democracy in Tanzania? –
Political will missing**
Interview with Joran Lwehabora Bashange
- 119 **Émile Durkheim**
A maszaj társadalom szerkezete
- 125 **Könyvajánló**
Régi Tamás: Nomádok között Kelet-Afrikában
Sebestyén Éva – Szombathy Zoltán –
Tarrósy István (szerk.): Harambee.
Tanulmányok Füssi Nagy Géza
60. születésnapjára
- 139 **Szerzőinkről I**
- 141 **Szerzőinkhez**
A publikálás feltételeiről

Kedves Olvasó!

Régóta dédelgetett álom válik valóra azzal, hogy Ön most a kezében fogja az Afrika Tanulmányok első (próba) számát. Hazánkban kevés szó esik – többek között – a távoli, „fekete kontinensről”, amely valójában a színek kavalkádjá, a különböző nyelvek, törzsi kultúrák és tradíciók hazája. Sokak szerint – én magam is, Kelet-Afrikát kutatva osztom ezt az álláspontot – a XXI. század Afrika évszázada lesz. Búr Gábor (e számunk egyik szerzője) egy 2006 decemberében Pécsen rendezett afrikánista kerekasztal-beszélgetésen kifejtette, hogy „ha Afrikával baj van, a világban baj van”, azaz megfordítva, a világ akkor van rendben, ha Afrika rendben van – ha Afrikában rend van. De mennyire lehet rend egy olyan kontinensen, amelynek szinte minden szegletében a mai napig etnikai villongások, polgárháborúk, járványok, betegségek, éhínség, és elképesztő szegénység nehezíti meg az életben maradás esélyét? Az Afrika Tanulmányok olyan lap kíván lenni, amely tudományos tanulmányok, valamint tudományos igényű megírt ismeretterjesztő cikkek segítségével nem a sztereotipikus Afrika-képet vázolja fel olvasóinak – éppen ellenkezőleg, afrikai társadalmak mindennapjaiból ragad ki és dolgoz fel izgalmas, érdekesítő témákat. Hazai és külföldi szakemberek esettanulmányai, kutatási beszámolóit, elemzéseit, interjúit tarkítják a lapot, nemcsak magyar, hanem angol nyelven egyaránt. Már az első számban egy tanzániai ellenzéki politikussal beszélgettünk a 2006 év végén lebonyolított tanulmányutunk keretében. A lapot illusztráló fotókat egyrészt a látogatás során Kalmár Lajos fotóművész által készített dokumentációból, másrészt egy másik szerzőnk, Schumiczky Lilla egyetemi hallgató 2005 nyarán végzett terepmunkája során elkészített anyagból válogattuk. Az első szám szinte egyszerre jelenik meg kiadónk első szerkesztett kötetével, a Harambee-vel, amely a magyar Afrika-kutatók tanulmányaival köszönti 60. születésnapja alkalmából Füssi Nagy Gézát (A. Gergely András recenzióját ld. 131-135. oldalon.) A lap három tanulmányt (A. Gergely, Csizmadia, Tarrósy) ebből a kötetből válogatott az induló számba. Terveink szerint lapunk egy évben háromszor jelenik meg. Bízunk abban, hogy munkánkkal előmozdíthatjuk a magyar, később pedig a közép-európai Afrikáról folytatott szakmai diskurzust, illetve értelmes közbeszédet. Ehhez először e formában szeretnénk ráirányítani a figyelmet Afrikára, továbbá azokra a világonk egészét érintő folyamatokra, amelyek megkerülhetetlenül behálózják mindennapjainkat. Együttműködésben civilekkel, oktatási és kutató intézményekkel, és minden érdeklődő lehetséges partnerrel évente többször vitafórumokat, szakmai tanácskozásokat, kiállításokat is szorgalmazunk, mi magunk szervezünk. Mindezekről a lap, valamint a kiadó honlapján folyamatosan tájékoztatjuk Önöket.

Frateline Kashaga – Elliot P. Niboye

Az afrikai globalizáció kihívásai

Afrikai értelmiségi fiatalok észrevételei

BEVEZETÉS

Bár létezik más értelmezése is, a globalizáció szélesedő és mélyülő gazdasági, politikai, társadalmi és kulturális összefüggést és összefonódást jelent. A globalizációt különbözőképpen szokták definiálni: úgy is, mint a növekvő gazdasági, politikai, és társadalmi összefüggések és globális integráció folyamatát, ahol a tőke, a forgalmazott árucikkek, személyek, fogalmak, képek, elképzelések és értékek átszivárognak az államhatárokon. Alapértelemben a globalizáció arra a hosszútávú, bolygósinten érvényesülő áramlatra utal, melyet a világ gazdaságainak egyre erőteljesebb egymástól függése és egymásba hatolása jellemez.

Scholte (2000:46) szerint a globalizáció magába foglalja az emberek közötti „szupraterritoriális (területen túlmutató) kapcsolatok” növekedését. Tomlinson (1992:2) ezt az „empirikus körülményt” „összetett összekapcsoltságként” jellemzi, „többjelentőségű kapcsolatok halmazaként, melyek mára már összekötik szokásainkat, tapasztalatainkat és politikai, gazdasági, környezeti sorsunkat szerte a modern világban.” A társadalmi kapcsolatok karakterének megváltozását mindkét szerző a deterritorizálódással társítja. A társadalmi kapcsolatok építésének alapja, vagyis a fizikai helyzet relatív fontossága csök-

ken, míg a szupraterritoriális kötelékek jelentősége növekszik. Eszerint a 'globalizáció' messzemenő változásokat hoz a társadalmi tér természetében. Heldet és kollégáit (1999) követve felmérhetjük e változások hatáskörét azáltal, ha megvizsgáljuk a kiterjedésbeli változásokat, annak fokát, mennyire „ívelnek” át új határokon a globális teret létrehozó kulturális, politikai és gazdasági tevékenységek, továbbá az intenzitást, az összefüggés szabályszerűségének és nagyságának változásait, a gyorsaságot, a globális kölcsönhatások és folyamatok sebességének változásait, a behálózottságot, a globális és lokális szint közötti kölcsönös összefüggés változásait (Robertson 1992).

A FOGALOM

Bár a globalizáció nem új fogalom vagy jelenség, a jelenlegi fázisának megvannak a maga megkülönböztető jellegzetességei. A technológiai fejlődés jelentősen lerövidítette az idő és tér hagyományos határait, a létrehozott globális egyidejűségben az információt valós időben lehet a világ egyik végéből a másikba repíteni. A termelést globális gyárakba lehet strukturálni, a munkásokat össze lehet kötni szerte a világban. Az elektronikus kiskereskedelem lehetővé teszi a „minimálidőben” raktározást (just-in-time) és az olyan gyártást,

Afrika politikai térképe

mely túlmege a geológiai-térbeli határokon. A pénzügyi szektorban a gyors kommunikáció összekötötte a világ tőkepiacait, melyből így huszonnegy órás globális pénzügyi piac jött létre.

A fejleszített légi szállítás lehetővé teszi az emberek és cikkek soha eddig nem tapasztalt könnyedséggel történő szállítását egyik helyről a másikra. Az internet lehetővé teszi a kiberközösségek burjánzását, létrehozza és megerősíti a határokon átívelő identitást. A harcászat terén, a horizonton túllépő fegyverrendszerek a világ másik féltekéjén levő célpontokat is képesek eltalálni, a területi harcviselés fogalma mára elavulóban van.

A GLOBALIZÁCIÓ RÖVID TÖRTÉNETE

Néhányan lehet, hogy úgy gondolják, a globalizáció új fogalom és a nyolcvanas években alakult ki. Ez valószínűleg azért van így, mert maga a kifejezés/fogalom az 1980-as években keletkezett, és így újabb keletű jelenségnek gondolhatnánk. A globalizáció szó megeshet hogy új, de mint rendszer régi jelenség. Tandon (2001) megfigyelése szerint, a globalizáció a világtörténelem jelentős áramlatának folytatása. Magában foglalja a korai felfedezéseket, a rabszolgakereskedelmet, az iparosodást, a hittérítő körutakat, a gyarmatosítást és a neokolonializmust. Hatása egyre erősödik és minőségileg új rendszereket

hoz létre (Hettne 2001). Ez a jónak, a rossznak, a brutálisnak és a csúfnak elegye vagy keveréke (Senath 2002). Ezekben a folyamatokban a Dél nemzetei már a kezdetektől fogva jelen voltak.

A globalizmus fejlődésében négy szakaszt különíthetünk el. Ez összhangban van a kapitalizmus különböző fejlődési szakaszaival, minden egyes szakaszt különböző jellemzők és funkciók jeleznek. A globalizáció első fázisa a 14. és 15. századi merkantilizmushoz kapcsolódik (merkantilista kapitalizmus), ez a szakasz előzte meg az ipari kapitalizmust. Ezt az időszakot meg-megszakította a tőke primitív felhalmozásának folyamata, a rabszolga-kereskedelem, a könyörtelen kizsákmányolás, továbbá az, hogy a világ kereskedői kifosztották a harmadik világ országainak természetes és emberi erőforrásait.

A második szakasz a tőke nemzetközivé válásának periódusa, miután a tőke iparosodása érett korszakba jutott: a tőke megerősödött, a tőkefelhalmozás kilépett a nemzeti határok közül, és a tőkebefektetés internacionális lett. Ez a periódus Nagy-Británia, Franciaország, Németország, Spanyolország, Portugália, Belgium és más országok gyarmatosító aktivitásának időszaka. A gyarmatosítók különböző új, saját rendszereket és infrastruktúrákat hoztak létre, mint például a szállítási és kommunikációs hálózatok, azért, hogy így zsákmányolhassák ki a mezőgazdasági és ásványi erőforrásokat. Vallási intézményeiket és kulturális rendszereiket szintén adoptálták.

A Harmadik Világ gazdaságai a kapitalista rendszerbe ültetvények és bányák olcsó munkaerejeként kerültek be, vagy olcsó nyersanyagok, pl. haszon- és export-növények őstermelőiként. Ebben a fázisban született meg az ENSZ, ekkor jöttek létre a különböző nemzetközi intézmények és szervezetek, pl. a Világbank és a Nemzetközi Pénzügyi Alap (International Monetary Fund), és ekkor váltak a nemzeteken átívelő intézmények a világgazdasági rendszerek legfőbb vezéreivé és uralkodóivá. Ez a fázis nagyjából az 1850-es és 60-as évektől az 1950-es évek végéig tartott.

A harmadik szakasz a neokolonializmus időszaka. Ezt a rendszert a korábbi gyarmatok politikai és gazdasági hatalma tette lehetővé, a kereskedelmi, befektetési és pénzügyi politika új rendszerén, az adóssági rendszeren, és a technológia, illetve a politikai csoportosulások átvitelén keresztül. Ez a folyamat biztosította a gyarmatosítók (európaiak) és a gyarmatosító rendszerből kimaradtak (amerikaiak) számára, hogy gazdasági érdekeiktől vezérelve az úgynevezett független országok gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális politikáit irányítsák. Ez a fázis az 1960-as, '70-es évektől a korai 1980-as évekig tartott.

A negyedik szakasz a nyolcvanas évek közepén kezdődött és jelenleg is tart. Sokan ezt a periódust a modern globalizáció korszakának nevezik. Ebben a szakaszban a tőke intenzív és széleskörű transz-nacionalizációját láthatjuk és ennek voltunk szemtanúi, mikor Oroszországban és a kelet-európai országokban szétesett és megbukott a kommunista rendszer, az Egyesült Államok fölénybe került és a világ egyedüli szuperhatalmává és uralkodójává vált.

Jelenleg ez a szakasz a globalizáció legmagasabb fejlődési foka, melyet az info-kommunikációs technológiával kapcsolatos termelés és keringés, az árucikkek, tőke és pénzügyek gyors, a nemzeti határokon átívelő szabad áramlása érdekében a szabályozó és más akadályok, gátak eltávolítása, de feltűnően nem a munka ural (Amin 2000). A világgazdaságot ma a nemzetközi gazdaságtól való elmozdulás jellemzi, mely által a TNC-k és MNC-k (transznacionális és multinacionális vállalatok) a kormánypolitikákon kívül, néha azok ellenében fejlesztenek ki stratégiákat, azzal a nézetel, hogy a kormánypolitikákat a sajátjuk alá rendeljék (Amin, 2000, ld. még Mbiliyi, 1998). A jelenlegi globalizáció során a szabványokat azzal a megfontolással vezették be, hogy a piacokon jelen legyenek a minőségi árucikkek és kizárják azokat, melyek nem felelnek meg a világszabványoknak. Ezen túl és ezen felül, a nemzetközi vállalatok, intézmények és cégek – a pénzügyi intézményekkel együtt – maguknak tulajdonították azokat a jogokat és szerepeket, melyekkel a globalizáció során a termelést, befektetést és elosztást felügyelni lehet.

Ezt a részt érdemes három tény ismétlésével zárni. Először is, a globalizáció a négy említett történelmi szakaszból álló folyamat. Másodsorban, a Dél országai a négy szakasz legfontosabb sze-

replőivé váltak. Harmadsorban, a Dél országainak a globalizációt nem úgy kéne felfogni, mint egy tökéletesen jótékony rendszert. Szkeptikusnak kéne lenniük e folyamatot illetően, hiszen a rendszert a Nyugat domináns hatalmai vezetik és szabályozzák, saját maguk javára.

GLOBALIZÁCIÓ: RÉSZVÉNYESEK, SZABÁLYOZÓK ÉS A FENNTARTÁS MECHANIZMUSAI

A globalizáció részvényesei mindazon személyek, intézmények és országok, melyek kapcsolatban vannak, vagy akikre hatással van e folyamat. E kapcsolat természete és módja, gazdasági fejlettségi szintjüknek megfelelően eltérő lehet. Vannak országok, ahol a globalizáció elnyomó és kihasználó folyamatként jelenik meg és emiatt magukat gazdaságilag lefelé ívelő tendenciában találják. Vannak mások, melyek a globalizációt előnyökre fordították, és így gazdaságilag felfelé ívelő periódusban vannak. Ugyanakkor vannak olyan országok is, melyek a globalizációt felhasználva másokat fosztottak ki saját gazdasági érdekeiknek megfelelően.

A globalizáció fő szereplői a TNC-k (nemzetközi) és MNC-k (multinacionális vállalatok), a többoldalú intézmények és a fejlett iparosodott országok kormányai, melyek a fő technológiai fejlődések kontextusában cselekszenek, főként az információ és kommunikáció technológia területén. A globalizációt ők szentesítik és misztifikálják. Nem igaz, ahogy azt a piacelmélet szeretné hirdetni, hogy a globalizáció fenntartása és működése úgy alakult ki, hogy a dolgokat hagyták, saját maguk útját járni. Az északi szereplők saját érdekeik szerint olyan mechanizmusokat fejlesztettek ki, melyek a globalizáció irányzatait és működését fenntartják. Mbiliyi (1998) szerint:

... a gazdasági intézmények globális dimenziójával, pl. a piaccal párhuzamosan gyorsan megjelennek a globális szabályozó intézmények, mint pl. Nemzetközi Pénzügyi Intézmény (International Finance Institution), melyet a Nemzetközi Pénzügyi Alap (IMF, International Monetary Fund), a Világbank (Worldbank, WB), a Világkereskedelmi Szervezet (WTO World Trade Organisation) és mások vezetnek... (6-7 old.)

Még megrendítőbb az, hogy míg az iparosodott országok, az IFI, a TNC-k és a többoldalú intézmények nemzeti szinten kikényszerítik a szabályozások megszüntetését (liberalizáció, az árucikkek, szolgáltatások szabad beáramlásának megengedése nemzeti szinten), globális szinten viszont erősítik a gátakat. Az északi országok gazdaságai elszigetelik és mindenáron védik magukat bármely olyan eseménytől, mely veszélynek tenné ki saját érdekeiket. Az ENSZ (2001) egyértelműen rámutatott, hogy az Észak kereskedelmi gátakat állított fel (technikai korlátozások, kvóták, kötelezettségek, stb.) a fejlődő országokból származó cikkekkel szemben, nehogy ez

utóbbiak hasznot húzhatnak a növekvő piacliberalizációból. Ezek a korlátozások főként a mezőgazdasági és textil-termékeket sújtják. A szegény országoknak adományozott kedvezményes tarifák csak korlátozott haszonnal járnak, hiszen olyan feltételeknek kell megfelelniük, mint amilyenek a származás szabályai, bonyolult eljárások, az alapösszetevők kizárása és a kedvezményrendszerek eltérése.

Az Általános Vámtarifa és Kereskedelmi Egyezmény (GATT, General Agreement and Trade and Tariffs) uruguayi fordulója, az ennek következményeképp létrejött Marrakesh-i Egyezmény és más fejlemények következtében sok nemzetközileg érvényesíthető szabályt és rendszabályozást vezettek be, melyek biztosították a vámtarifa-csökkentés ill. megszüntetés betartását. Ezek az intézkedések, továbbá a befektetések, kutatás és egyéb más szempontok területét is felölelték. A Marrakesh-találkozón, a fejlett országok ragaszkodtak ahhoz, hogy az egyezményben legyenek lefektetve a Kereskedelemhez Kötődő Befektetési Intézkedések (TRIM-ek, Trade related investment measures) és a Kereskedelemhez Kötődő Szellemi Tulajdonjogok (TRIP-ek, trade related Intellectual/Property Rights) szempontjai is, melyek a befektetési politika, a pénzügyi szektor és a szabadalmi törvény betartási területére is kiterjedtek. Mindezen intézkedések gátolták a kevésbé fejlett országok (KFO-k), azaz az LDC-k (Lesser Developed Countries) versenyképességét (Mkapa 2003).

A globalizáció fenntartására használt másik mechanizmus az LDC-k adóssági helyzetével van kapcsolatban. Hoogvelt (1997) és Mbilinyi (1998) szerint az eladósodási krízis végső soron megalapozta, felhatalmazta és eszközökkel látta el a magországokat ahhoz, hogy számukra hasznos gazdasági és költségvetési politikát vessenek ki és olyan globális kezelési rendszert hozzanak létre, mely segíti őket a globális piaci fegyelem betartásában. Vagyis e folyamatban a fejlődő államot szétszedik „és egy olyan impotens kormányapparátussal látják el, mely hitelezői lekötözöttje marad” (Mbilinyi, 2001).

Egy ilyen állam nem képes gazdasági reformokat végrehajtani, mivel a valódi fejlődéshez olyan erős fejlődő államra lenne szükség, mely képes és alkalmas arra, hogy erőforrásait önmaga kezelje. Hoogvelt (1977) szerint az eladósodási krízis forgatókönyve mellett a régi rendszert is felhasználták arra, hogy a Kevésbé Fejlett Országokat (LDC-eket) olyan változásra, reformra, gazdasági, politikai, és társadalmi rendszerük átalakítására kényszerítsék, mely az Észak érdekeihez igazodik. Ez nagy kihívás az előbbieik számára.

További globalizációt fenntartó és működtető mechanizmusok az Észak által a KFO-ra rótt gazdasági ill. politikai feltételek. A szerkezetátalakító programok (Structural Adjustment Programmes, SAP), napirendjükön főképp a liberalizációval és privatizációval, lehetővé tették az Észak számára, hogy továbbra is kihasználhassa a munkásokat és parasztokat (Mbilinyi 2001; Shao 2003). Mbilinyi (1997) megfigyelte, hogy a globalizáció fenntartásának érdekesebb és egyben hatékonyabb módja a globális indirekt szabályozási rendszer burkolt, közvetett formája, melyet a Globális Szabályozási Intézmények (GSZI-k, Global Regulatory Institutions, GRI-k) alkalmaztak és alkalmaznak mind a mai napig. Úgy tűnik, jelenleg a GSZI-k érdekszövetsége a nemzeti kormányok rendfenntartásán (?) múlik, aktív támogatásuk vagy beavatkozásuk nélkül. Külső katonai beavatkozásra nem lenne szükség.

Sajnálatos módon az afrikai államok nem rendelkeznek elég önrendelkezéssel és erővel ahhoz, hogy egy független fejlesztési tervet kidolgozhasanak. Nagyban függenek a GSZI-ktől és ez nem véletlen. Bizonyos gazdasági faktorok megmagyarázzák ezt a fajta függőséget. Ezeknek az országoknak nincs devizakereskedelme, tőkéje ahhoz, hogy fejlesztési projektekre befektessenek, sőt életképes termelési szektoruk sincs, mely képes lenne hasznot húzni helyi és globális viszonylatban a piaci lehetőségekből. Politikai szempontból ezeknek az államoknak nincs helyi szinten, az emberek (a termelők és fogyasztók) között erőteljes társadalmi megalapozottságuk, holott az ő támogatásuk lenne hasznos a globalizáció visszautasításában. Az állam, az érdekelt felek osztálya – azaz a komprádor kereskedők, a bürokraták, technokraták és elit tanácsadók – akiknek megélhetése a külföldi befektetőktől függ, mind hasznot húznak a globalizációból.

Ez mind eszközzé válik, melyen keresztül a globalizáció fellendül és fennmarad, ugyanakkor ezáltal a nemzetközi vállalatok és a fejlett, iparosodott országok tovább folytathatják a KFO-k kihasználását. A fenti elemzést támasztja alá az a tény is, hogy úgy tűnik, van egyfajta hallgatólagos beleegyezés és összekövés a GSZI-k, a nemzeti államok és a nemzeti elit között: a KFO-k embertömegeivel szemben ők szentesítik és igazolják a globalizáció létét. Fontos hozzátenni, e közvetett globális szabályozás alatt néhány állam minden megfontolás nélkül elfogadja a liberalizációt és nyitottságot, anélkül, hogy megkérdőjeleznék érvényességét ill. 'szentesítését'.

A GLOBALIZÁCIÓ HATÁSA A HARMADIK VILÁG ORSZÁGAIRA

Mielőtt megvitathatnánk a globalizáció hatását a Harmadik Világ országaira, helyénvaló definiálni a Harmadik Világ (third worldism) fogalmát. A Harmadik Világ, a Dél, úgy, mint az a fogalom, mely az afrikai, latin-amerikai és ázsiai országokra utal, igencsak bonyolult fogalom. A Dél országai nem egyneműek: a saját fejlődési szakaszuk alapján mind elszakadtak a többitől. Először is, vannak az úgynevezett fejlődőben lévő országok, melyek az ipari szakaszba lépve képesek a világpiacon hatékonyan felvenni a versenyt. Ezeket további két altípusba lehet sorolni. Egyikbe tartoznak Kelet-Ázsia kapitalista országai: Dél-Korea, Tajvan, Szingapúr és Hong-Kong, melyeket Dél-Kelet-Ázsia követ, Kínát beleértve. Felgyorsított növekedést tapasztaltak, versenyben vannak az ipari termékek világpiacon és kevésbé sérülékenyek az eltorzulásokkal szemben, főként az inter- és intraregionális integráció felerősödése miatt. Ezeknek az országoknak a gazdasága dinamikus és élénk, kevesebb a társadalmi eltorzulás. A siker mögött hatékony állami beavatkozás áll. A másik altípushoz tartozik Latin-Amerika, India és Dél-Afrika ipari kapacitása, melynek növekvési mértéke, bár elmarad az előzőekhez képest, szintén elég jelentős volt.

Másrészt viszont ott vannak azok az országok, melyeket Amin (2000) peremre került országoknak nevez (Dél-Afrika nem tartozik ide). Ezek olyan országok, melyek még mindig a nemzetközi munkamegosztás csapdájában vergődnek. Amin (2000) mutatott rá, hogy ezek az országok továbbra is csak nyersanyag-exportőrök, nem értek el az ipari korszakba, törekenyek, sérülékenyek, nem versenyképesek. Probléma számukra az integráció, jellemzőek a gyenge államok. Központi kérdés számukra a társadalmi torzulás. Amin (2000) szerint emiatt a különbség miatt nem létezhet egy olyan egységes fogalom, mint a Harmadik Világ fogalma.

Különböző országokat és az országon belül különböző embereket érint a globalizáció, gazdasági helyzetük szakaszától és szintjétől függően. Az élénk gazdasággal rendelkező országok kevésbé sérülékenyek és jobban állják a globalizáció megrázkódtatásait, mint a szegények. Az ázsiai országok és az őket követő latin-amerikai országok kevésbé sebezhetőek, és gyorsabban tudnak

alkalmazkodni, ha torzulásokról van szó, mint Dél-Afrikát kivéve a többi afrikai ország. Itt is vannak, akik nyerne a globalizáción (a gazdagok), és vannak, akik veszítenek, (a szegények).

A GAZDAGOK ÉS SZEGÉNYEK KÖZÖTTI SZAKADÉK

Elegendő bizonyíték támasztja alá, hogy az 1980-as és 90-es évek közötti periódusban, a gazdag és szegény nemzetek illetve az országok lakosai közötti szakadék óriási mértékben nőtt (Amin 2000; Shao 2003). A globális gazdaság szerkezete oly módon rendeződött, hogy kialakultak a maghoz tartozó országok (Észak), kialakultak a peremországok (Dél), és léteznek félig peremen lévő országok, melyek vagy inkább Északhoz (növekvő gazdagsággal), vagy inkább Délhez (növekvő elszegényedéssel) hajlamosak integrálódni (Bradshq 2000). Az e szétosztásban gyökerező különbségtől függ minden egyes ország helyzete (Bradshq 2000).

A kilencvenes években a világ lakosságának 20%-a, vagyis a leggazdagabb emberek irányították a világ bevételének 88%-át, és annak ellenére, hogy a világ népességének 10%-a él a 48 kevésbé fejlett országban, az ő világgereskedelmi részesedésük kevesebb, mint 0,5% volt (Shao 2003; UN 2001). A világnépesség felső és alsó 20%-a közötti különbség az 1980-as évek 30:1 aránya 1994-re 87:1-re nőtt. Sőt, még a KFO-kban is vannak bizonyos csoportok, melyek hasznot húznak a globalizációból, míg a többség veszít (Amin 2003; Shao 2003). A gazdagok és szegények közötti szakadék az északi országokban is nő. Az Egyesült Államokban például a kilencvenes években a legszegényebb családok 20%-ának a bevétele 10%-kal csökkent, míg a gazdag családok 14%-ának a bevétele 15%-kal nőtt (Amin 2000).

NÖVEKVŐ MARGINALIZÁCIÓ DÉLEN

A globalizáció eredményeként Dél népességének többsége, és Észak egy kis része felesleges kolonc lett, marginalizálódott, a rendszerből kirekesztetté vált (Mbilinyi 1998). A negyvennyolc KFO, melyek közül harminchárom Afrikában van, azaz 600 millió ember harcol a nyomor ellen, míg gazdaságuk egyre jobban a peremre kerül a globalizáció során (UN 2001). Ez azt jelenti, hogy a világ össznépességének egyötöde nyomorban él (Davis 2000; Amin 2000; Shao 2003), 70%-uk nőnemű. A peremre kerülés folyamata nemcsak a gazdasági helyzet kapcsán fordul elő, hanem etnikai, nemi, faji, munkavállalói és társadalmi konfliktusokban is megtalálható.

GLOBALIZÁCIÓ ÉS KERESKEDELEM

A globalizáció szabad kereskedelmének fogalma pusztán illúzió, ha figyelembe vesszük azt, hogy a különböző országok különböző fejlettségi szinten állnak és különböző erőforrásokkal rendelkeznek, vagyis nem egyenlő feltételek mellett versenyeznek. Ha kritikusan megvizsgáljuk azt, hogyan működik a kereskedelmi kapcsolatok jelenlegi globális szerkezete, lehet amellett érvelni, hogy az a szegény országok ellen hat és ez így is marad. A gazdagok működtetik ezt, saját érdekeik szerint, nem pedig a szegénység csökkentése érdekében tett nemzetközi nyilatkozat szellemében. Nincs kölcsönösségi viszonyban az egyéni és országos belső termelési rendszerekkel. A külkereskedelmi csereáramok is a mezőgazdasági és bányászati nyersanyagok ellenében romlanak, holott Afrika ezektől függ (Hoogvelt 1997; Mbilinyi 1998; Kazaura 2003; Shao 2003).

Afrika részesedése a nemzetközi kereskedelemből 1960 és 1965 között 4,1%-ról 4,9%-ra nőtt, a hetvenes években 4,4%-ra hanyatlott, majd a kilencvenes években folyamatosan 2,3%-ra csökkent (Shao 2003). Ráadásul Afrika részesedése a közvetlen külföldi befektetésekben a fejlődő országok között szintén csökkent, a nemzeti gazdaságok irányítására létrehozott szerkezetátalakító programok erőfeszítései ellenére (Mbilinyi 1998). Szintén Afrikában, 1996-ban a hivatalos segély 4,8%-kal csökkent, míg a külső adósság Délen, a kilencvenes évek végére 25 év alatt huszonháromszorosára nőtt (Shao 2003). Ennek eredményeképp, a nemzeti bevétel növekvő hányadát a tengerentúlra exportálják a G7-es országokba és a nemzetközi pénzügyi intézetekbe adósságviszafizetés fejében, így a nemzeti gazdaságokat megfosztják a befektetésekhez és fejlődéshez szükséges tőkéből.

ELIPARTANODÁS, MUNKANÉLKÜLISÉG ÉS PRIVATIZÁCIÓ

A globalizáció rendszere, melynek lendületét és erejét a szabadpiac adja, gyengíti illetve megszünteti az ipari termelést (elipartalanodás) Délen, mivel (az ódsi technológiával előállított) déli termékek nem vehetik fel a versenyt az északi (modern technológiával előállított) termékekkel. Ugyanakkor, a déli ipar privatizációja létszámcsökkentésekhez vezet, részben mivel az új (főként a legfelsőbb) vezetés saját munkásaival érkezik, és részben azért, hogy az új technológiák átveszik az emberi munkaerő szerepét. Délen, a szakképzett munkások többsége reményekkel telve külföldre megy, ugyanakkor helyükre növekvő számban illegális bevándorlók kerülnek a növekvő szegénységtől hajtva (Kazaura 2003).

A privatizáció és az állami vállalatok eladása, főként Afrikában olyan környezetet eredményezett, melyet az átláthatóság és az őszinteség hiánya, a növekvő korrupció és az eredeti megegye-

zések és szerződések felrúgása jellemez. Vannak vállalatok, cégek, melyek olyan termékeket állítanak elő, melyeket nem rögzítettek eredeti megállapodásban, szerződésben, míg mások vállalkozásaikat biztosítékként használják kölcsönök fedezeteként. Mkapa elnök (a korábbi tanzániai elnök) jelezte (2003), hogy vannak olyan nagy északi ipari cégek, melyek korrupció eszközökkel érik el déli üzleteik futtathatóságát.

Sajnos a legtöbb afrikai országban a gazdasági reformok lecsökkentették a gazdaságuk befelé irányultságát és megnövelték a kifelé irányultságot, a globalizáció ellenzői szerint azért, mert így azt remélték, a világpiacon nagyobb versenyképességet szereznek. Afrikában nem az történt, mint Távol-Keleten, vagy Latin-Amerikában: a szegényes infrastruktúra, a szakképzetlen munkaerő és terméketlen erő, az erős autonóm állam hiánya, továbbá az állam és a magánszektor korlátozott analitikus és adminisztratív képességei miatt nem történt előrelépés (Cormody 1998; Mbilinyi 1998). Sőt romlott azáltal, hogy a kormány viszavonta támogatását az oktatás és egészségügy területéről is, holott ezek döntő fontosságúak az adminisztratív és technikai szakképzettség fejlődése szempontjából.

AZ ELYNOMÁS FORMÁINAK VISSZAÉLÉSEI

Az Afrikában tetten érhető, részben a nemzetközi intézmények által kikényszerített gazdasági reformok már a kezdetek kezdetétől elégedetlenséget eredményeztek az afrikaiak között. Az élelmiszerek, a közlekedés drágulása ill. az adók emelkedése diáklázadásokhoz, munkás-sztrájkokhoz, nyilvános tüntetésekhez, munkalassításhoz és szerszámletételhez vezetett, a véletlenszerű privatizáció pedig megszorításokhoz. Ez szerte Afrikában előfordult, Kenyában, Ugandában, Tanzániában, Zambiában, Zimbabweban, Szudánban, Gánában, Nigériában, stb., más-más intenzitással. A sztrájkokat politikai és gazdasági elnyomás és erőszak követte: könnygáz, gumibot, börtön, iskolából és főiskolából való kirúgás és más történések formájában. Hettne (2002) még élesebben fogalmazott:

„Az állam, a globalizmus piac vezette formájához való igazodás folyamatában a külső gazdasági erők fegyelmelő szónívőjévé válik, ahelyett, hogy a társadalom védelmezőjévé válna, pontosan ezen erők szétválasztó következményei ellenében, ami a nemzetépítés egyik klasszikus feladata volt... az állam visszavonulása a történelmi funkcióitól az állam és az ügynevezett civil szféra közötti megváltozott kapcsolatot jelzi” (6. old).

A NORMÁK, ÉRTÉKEK ÉS A KULTURÁLIS INFRASTRUKTÚRA HANYATLÁSA

A nemzetközi hálózatok fejlődésével, főként az Internet terjedésével, az új, nagyrészt az úgynevezett domináns (északi) kultúra kezd lassan elfogadottá és nemzetközivé válni Délen, különösképp a fiatalok körében. Láttuk a drogok és filmek széles körben elterjedt formáit, melyek a fiatalokat bűncselekmények különböző formáinak teszi ki (Kazaura 2003).

A globalizációs folyamatban azt figyelték meg, hogy a neoliberais piac-ideológia behatolását az individualista nyugati (amerikai) kultúra erőszakos terjedése kíséri, mely sokaknak, főként a fejlődő országok fiataljai számára nagyon vonzóknak tűnik. A műholdas TV-ken és a helyi TV-adókon keresztül Hollywood virtuális világa eljut szinte a világ minden tájára és a Michael Jacksonok hangja az afrikai faluk magnóiból még a törzsi dobok hangját is túlharsogja. Sok országban így a liberális, személyes autonómia és szabadság üzenetét hirdető globalizált kultúra nagy belépőjét a hagyományos család és rokonsági ellenőrzés béklyóinak társaságában adta elő. Fiatalemberek ezrei néznek hirtelen szembe egy új környezettel – olyan 'kulturális' erővel, melyek idegenek a bennszülött értékek és vallás erényeitől. A muzulmán malajziai szociológus, Jamillah Arifin szerint Malajziában még a Nemzeti Rádió is lead némely műsorában olyan popdalokat, melyek ellentétes nézeteket képviselnek Malajzia hagyományos és társadalmi normáival szemben.

Meg kell említeni, hogy nemcsak a fejlődő országok társadalmi váltak sebezhetőkké, hanem az európai országok is mérhetetlen nehézségekkel néznek szembe saját kulturális identitásuk, közösségi értékeik, nyelvük megőrzése érdekében és azért, hogy az információ terjesztése feletti ellenőrzésüket megtarthassák. Az Egyesült Államokból származó olcsó 'szappanoperák' egyre inkább átveszik az európai filmek helyét a magán és állami televíziós társaságok programjában. Egy társadalom kultúrája az identitás és érték-orientálódás nagyon is központi kérdése. A globalizált média nemcsak más kultúrákba hatol be, hanem a helyi kulturálisan és/vagy vallásilag meghatározott 'nomos' lepusztulásában is közreműködik.

GLOBALIZÁCIÓ ÉS MILITARIZMUS

Fontos felismerni, hogy a globalizáció és a militarizmus között szoros összefüggés van. Staples (2000) szerint a globalizáció elősegíti azokat a feltételeket, melyek nyughatatlansághoz, egyenlőtlenséghez, konfliktushoz és végül háborúhoz vezetnek. Ugyanakkor a modern fegyverzet előállításához szükséges hadiipar védelmezésével és segítségével megsokszorozza a háborúindítás eszközeit. Vagyis azokat a fegyvereket, melyeket arra használnak, hogy megvédjék a nemzetközi és multinacionális vállalatok ill. részvényeseik befektetéseit.

Ez mutatkozik abból a tényből is, hogy több háború folyik jelenleg (a globalizáció legmagasabb eddigi fejlődési fokán), mint a Hidegháború idején. E háborúk többségét a Harmadik Világ országai vívják többnyire egymás ellen, de polgárháborúkká

válnak ott, ahol a halottak többsége civil. Bár néhányan vallási vagy etnikai okokat látnak e harcok hátterében, valójában ezek is gazdasági okokra vezethetők vissza.

A GLOBALIZÁCIÓ POZITÍV HATÁSAI

A globalizáció támogatói szerint az országok közötti kapcsolatok miatt a szegényeknek is megvan a lehetőségük arra, hogy elősegítsék a jólétet és gazdaságuk fejlődését, továbbá a nyomorban élő emberek száma is csökkent (Balla 2002; Sala – L. Martin 2002). Ezen túl és ezen felül, mint mondják, a globalizáció felkínálja az esélyt arra, hogy aktívan részt vehessenek a világ gazdaságában, ahol a liberalizált világkereskedelem és a befektetések hasznai minden emberhez eljuthatnak, azaz a fejlődő világ többségében jelen lévő nyomorúság és szegénység a történelem egy sötét, ám lezárt fejezetévé válna, (OECD 1997), megszűnne a komor valóság része lenni. Boyd (1998) szerint a globalizáció e pozitív módon vezet bennünket a 21. századba.

Ez a gondolkodásmód a globalizáció szentesítése, romantizálása és misztifikálása: a globalizáció mindenkinek, még a szegényeknek is javára válik! Mint ahogy azt már az előbb bemutattuk, ez így nem teljesen igaz. Ezzel nem próbáljuk tagadni azt, hogy a globalizáció hozott néhány újítást, mely könnyebbé tette az életet mind Északon, mind Délen. A nemzeti és nemzetközi kommunikáció és információ-áramlás gyorsabbá és hatékonyabbá vált az interneten és a mobiltelefonokon keresztül. Az emberek intézhetik az üzleteiket, videokonferenciát folytathatnak és oktatási információt átadhatnak egymásnak anélkül, hogy fizikai kapcsolatot kellene létesíteniük: a tanítás, kutatás, technológiai és pénzügyi tranzakciók, még az irodai munka is sokkal hatékonyabbá vált. Ebben a periódusban, és főként a kilencvenes években, a déli országokban a demokratizáció felgyorsult és a zsarnoki és parancsuralmi államok egy bizonyos száma kénytelen volt a demokráciához igazodni (Chiroro 2000; Akakpari 2000).

Mégis a fenti elemzés értelmében megállapíthatjuk, hogy a globalizáció negatív behatásai túlsúlyban vannak a pozitív hatásaival szemben.

AMI GLOBALIZÁLVA LETT

A nyolcvanas, kilencvenes években, csak különleges dolgok lettek globalizálva, sok dologban nem történt 'együtt növekvés', sőt inkább széthúzás volt tapasztalható:

- a vagyon például nem lett globalizálva, ez tovább koncentráldott bizonyos országokban és bizonyos országok között. A kilencvenes években, az emberiség leggazdagabb és legszegényebb ötöde közötti arány szakadék 60:1 arányról

74:1-re nőtt. Három ember, Bill Gates, alapítótársa Paul Allen és a rendkívüli vállalkozó, Warren Buffet, akkora vagyonnal rendelkezik, mint a világ legszegényebb 48 országának, (beleértve hazámat, Tanzániát is) 600 millió embere együttvéve, míg azoknak száma, akik napi 1 US dollár alatt élnek, várakozás szerint a mai 1.2 milliárdról 2015-re 11.9 milliárdra fog nőni;

- a technológia sem lett globalizálva, sokkal inkább a gazdagok és kiváltságosok kezében összpontosul, ugyanúgy mint eddig. A technológiai szabadalmak kilencven százaléka a gazdag országok tulajdona és ezeket többek között a Világkereskedelmi Szervezet megállapodásai is keményen védik. A Nemzetközi Munkás Szervezet egy februári tanulmánya szerint, a világ népességének csak 5%-a használta már valaha is az internetet, és ennek 88%-a a fejlett, kapitalista országokban él. Tanzániának 35 milliós lakossága van (2002-es népszámlálási adatok alapján), és ebből az internetezők aránya kevesebb, mint 0,02%;
- egész biztos, hogy a népvándorlás sem lett globalizálva, hiszen minden gazdag ország erődfalai egyre magasabbra nőnek, hogy kívül tartsák a tömegeket;
- azok a dolgok, amik „globalizálva” lettek, sokkal közelebről meghatározottak és messze károsabbak;
- a pénztőke „globalizálódott”, most már szabadon folyhat, szinte a világ minden országába (és országából) a nyereségi arány növekvése és csökkenése alapján, illetve ahogy a tulajdonosok jónak látják. A pénzügyi javak pénzügyi alaptőkéje 1980 és 2000 között hatszorosára növekedett, 12 trillió US dollárról 80 trillió US dollárra, a kötvények és részes nyereségek nemzetközi áramlása a legnagyobb gazdaságokba egyre növekszik és a piacok szinte naponta robbantak az 1977-es 18,3 milliárd US dollárról, 1,5 trillió US dollárra 2000-re;
- a nemzetközi testületek (TNC-k) hatalma, szorítása és irányítási szabadsága szintén „globalizálódott”. Míg a nemzetközi kereskedelem mennyisége 1982 és 1999 között

háromszorozódott, a TNC-k külföldi kapcsolatainak eladásai hatszorosára emelkedtek. A száz leggazdagabb és legerősebb intézményből negyvenkilenc egyesület és nem pedig kormány, és ezek irányítják a világkereskedelem 70%-át és a világ külföldi befektetéseinek 80%-át.

Ez (vagyis néhány dolog globalizálása, de a többi nem) nem véletlen, nem valamiféle történelmi elkerülhetetlenség vagy véletlen egybeesés következménye. Tervezés alapján jött létre, olyan férfiak (és néhány nő) megfontolt és kiszámolt terveinek eredménye, akik testületi tanácsstermekben, kormánytanácsirodákban, diplomáciai csúcstalálkozókon, nemzetközi konferenciákon és előkelő klubokban találkoznak.

A szerkezet-átalakító politikák mindenhol ugyanazok, pontosan ugyanaz a forgatókönyv. Ezek a programok azt diktálják, hogy a nemzeteknek át kell adni az állami vagyont a testületeknek, szemet kell hunyiniuk a pénzügyi intézmények ügyködéséi felett, fel kell hagyniuk a határon túli tőkeáramlás ellenőrzésével, meg kell engedniük, hogy tőzsde-spekulánsok határozzák meg a valutaárfolyamot, gyengíteniük kell azokat a törvényeket, melyek a munkajogra vagy környezetvédelmi szabványokra vonatkoznak, le kell csökkenteniük a kormányok szociális programokra szánt kiadásait, csökkenteniük kell a testületekre és szupergazdagokra vonatkozó adókat, kényszeríteniük kell a munkásaikat arra, hogy saját maguk fizessék meg nyugdíjukat, oktatásukat és egészségügyi ellátásukat, meg kell lopniuk a szegényeket és adniuk kell a gazdagoknak. 1991 és 1999 között, 1035 változtatás volt világszerte a külföldi befektetésekről szóló törvényekben – ezeknek 94%-a megemelte a külföldi befektetők szabadságát és csökkentette a kormány szabályozást. 1998-ra, a Nemzetközi Pénzügyi Alap 182 tagnemzetéből 145 elfogadta a NPA 8. cikkelyét, mely a határokon túlmenő szabad tőkeáramlást határozza meg, 70 már az előző öt év folyamán beleegyezett ebbe. 1999 március elsejére, a WTO új Pénzügyi Szolgáltatásokról szóló Egyezség kezdődatumára, mely drasztikusan csökkentette a határokon túlmenő kereskedelmi áramlás megkötöttségeit, 102 tagnemzet (a 140-ből) csatlakozott.

Azokra a kormányokra, melyek nem szívesen olvasták ezt a forgatókönyvet, rákényszerítették ezeket a programokat. A nyolcvanas évek óta, kilencven fejlődő országot kényszerítettek arra, hogy „szerkezetátalakító programot” írjanak alá a Nemzetközi Pénzügyi Alappal, annak feltételeként, hogy újabb kölcsönt kapjanak hatalmas adósságaik egyenlítéséhez. Ezek a programok üzleti és nyugati érdekeket szem előtt tartó intézkedések hosszú listái: az NPA groteszk módon „Szegénység Csökkentő Stratégiai Papiroknak” nevezte el ezt Tanzánia esetében, melyet 2000 áprilisában írtak alá. Ez 157 különböző törvény- és szabályozás-változtatást tartalmazott.

A GLOBALIZÁCIÓ KIHÍVÁSAI ÉS EREDMÉNYEI

Az információ-közvetítő és -átviteli (Information communications and transportation) forradalom és piacliberalizáció egyesített erőinek példa nélkül álló hatása volt a globális termelésre, kereskedelemre és tőke mobilitásra:

- A globális bruttó hazai termék (GDP) kilencszeresére növekedett az elmúlt ötven évben.
- Több mint 1,5 trillió dollárt váltanak naponta a világ valutapiacain.
- A kereskedelem évente héttillió dollárral emelkedett, mely megmagyarázza a kilencvenes évek a 21%-os globális GDP-jét, összehasonlítva a hetvenes évek sokkal kisebb 17%-al.
- 1997-ben, a 400 milliárd dolláros közvetlen külföldi befektetés hétszer akkora volt valójában, mint a hetvenes években. A nemzetközi banki kölcsönök az 1975-ös 265 milliárd dollárról 1994-re 4,2 billió dollárra nőttek (UNDP 1999).

A globalizáció még nem érte el azt a gazdasági összetartást, melyet a gazdasági liberalizáció sok támogatója jósolt a kilencvenes évek elején. Valójában sok ország Latin-Amerikában, a szub-szaharai Afrikában, Kelet- és Közép-Európában kevés hasznot húz a globalizációból, sőt inkább a szegénység növekedését, tömeges munkanélküliséget, társadalmi töredezettséget és politikai instabilitást tapasztal. Az új század egyik nagy kihívása az, hogy a világ népességének nagy része kimarad a globalizáció hasznaiból.

A globalizáció kettős természete, a kirekesztő/magában foglaló dinamikája és az egyidejű hajtóereje az integráció illetve a fragmentáció felé, hozzájárult egy illékony és instabil globális rend kialakulásához. Az integráció és fragmentáció kettős folyamatán keresztül, a globalizáció új biztonsági kihívásokat hozott létre, melyek túlnőnek az amúgy is eleve gyenge állammal rendelkező, fejlődő országok képességein. Az állam szerepe oly mértékig elcsúszott, hogy már nem képes az alapvető közjavakat, jólétet, stabilitást biztosítani. Ennek eredménye a szociális összetartás és stabilitás korróziója, mely veszélybe sodorja az emberi biztonságot. Az UNDP Human Development Report szerint, az emberi biztonság: biztonság az éhezés, betegség elnyomás tartós fenyegetettség ellen, és védelem a mindennapi élet rendjének hirtelen és ártó megbomblásától, otthon, munkában vagy közösségben. Az emberi biztonság elvesztése lehet lassú, hallgatóságos folyamat vagy egy hirtelen krízis. Az emberi biztonság fenyegetései tehát többdimenziósak és magukban foglalják:

- a gazdasági veszélyeztetettséget,
- az ételellátás veszélyeztetettségét,
- a fizikai veszélyeztetettségét,
- a környezeti veszélyeztetettségét,
- a közösségi és kulturális veszélyeztetettségét,
- a politikai veszélyeztetettségét.

GLOBALIZÁCIÓ, BIZONYTALANSÁG ÉS ERŐSZAK

Az adósság, a gazdasági szuverenitás, az állam gyengülése, a kereskedelem egyenlőtlen feltételei, és a szegénység növekvő szintjei egyidejű megjelenésének eredménye az volt, hogy bizonyos területeken az állam törvényessége és a törvényrend teljes mértékben összeomlott. Számuk növekszik, főleg a szub-szaharai Afrikában és a volt Szovjetunió területén. Ezekben a régiókban a tekintély egyre inkább a volt hivatalos intézmények maradványai és a helyi hadurak, gengsztercsoportok- ill. a maffia vezérei között oszlik meg. E körülmények között, az életet és a tulajdont veszélyeztető tényezők jelentősen megnövekedtek, melyet a kézfegyverek közkezen forgása is súlyosbít.

A GLOBALIZÁCIÓ ÉS A SZEGÉNYSÉG CSAPDÁJA

Bár a globalizáció, a kereskedelmi liberalizáció, a szabályozásmentesítés és a privatizáció neoliberális vezérelvei által kétségtelenül hozzájárult a világtermelés növekvéséhez és a tőke mobilitáshoz, komoly bizonyíték utal arra, hogy a globalizáció növekvő gazdasági illékonyt eredményezett, sokmillió ember alapvető gazdasági biztonságát ásta alá és még mélyebb szakadékokat hozott létre a győztesek és vesztesek között. A vesztesek között van kb. 1,3 milliárd ember 89 fejlődő országban, akik ma rosszabbul élnek, mint tizenöt évvel ezelőtt. Az UNDP (1997) szerint a fejlődő országok lakosságának több mint negyede még mindig szegénységben él az UNDP Emberi Szegénységi Mutatói alapján (Human Poverty Index, HPI).

A világnépesség kb. harmada, 1,3 milliárd ember él kevesebb, mint 1 \$ napi átlagbevétel alatt. A szub-szaharai Afrikában 220 millió ember, azaz a kontinens lakosságának fele él szegénységben és ez az arány növekszik. Kelet-Európában és a Független Államok Közöspiacán (Commonwealth of Independent States, CIS) a szegénység a lakosság egy kis hányadáról egyharmadára nőtt, vagyis 120 millió gyerek él mérsékelt vagy súlyosan alultápláltan világszerte és 110 millió gyermek nem részesül oktatásban. Míg a kereskedelem és a bruttó hazai termék hányadosa növekszik világszerte, a 44 Legkevesbé Fejlett Ország (LDC) népessége, vagyis együttesen több, mint egymilliárd ember számára ez a hányados valójában csökkenőben van a kilencvenes évek kezdete óta.

VISSZAFORDÍTHATÓ GLOBALIZÁCIÓ?

Ha a „globalizáció” inkább a pénzügyi áramlás, a testületi hatalom és gazdasági liberalizmus globalizációja, emberek megfontolt és kiszámított terve, akkor ezt (más) emberek megfontolt és kiszámított tervei alapján vissza is lehet fordítani.

A privatizált vagyont újra vissza lehet adni, a szabadságokat el lehet venni a testületektől és vissza lehet adni a közösségeknek, az adóterheket át lehet tenni a szegényekről a gazdagokra, a bérlőket ki lehet elégíteni, a kisajátítókat kisajátítani. Van még egy bizonyíték arra, hogy a globalizáció nem elkerülhetetlen. Maguk, akik felépítették sem hiszik így. Ha elkerülhetetlen, miért kellett a WTO legfőbb ügyvezető igazgatójának, Mike Moore-nak és az Egyesült Államok ill. Európa kereskedelmi képviselőinek kétségbeesetten cikázva a világban kormányokat unszolni azért, hogy a WTO katar kongresszusa ne végződjön ugyanolyan bukással, mint az előző Seattle-ben, 1999 novemberében?

Ha elkerülhetetlen, miért ásták el jó mélyre a Befektetésekről Szóló Többoldalú Megegyezés, avagy a Testületek Alkotmánylevelének megfogalmazói az iratot, amikor az 1998-ban megszelleztetve tetemes közfelháborodást keltett? És miért vannak arra kényszerülve, hogy kiterveljék újra-bevezetését, ma még csak kevéssé észrevett WTO-megegyezések záradékaként, titokban a színpad mögött?

Ha elkerülhetetlen, miért tanácskoznak a testületi globalizálók szögesdrótok és rendőrségi rohamosztagok sorfalai mögött? Továbbá miért nő a tiltakozók száma és magabiztossága szerte a világon?

Három nappal azelőtt, hogy ezrek gyűltek össze Prágában, a cseh fővárosban, azért, hogy tiltakozásukat fejezzék ki a Világbank és az IMF éves találkozóin, a gazdasági liberalizmus zászlóvivője szerepében tetszelgő brit Economist magazin e véleményével élt szeptember 23-án: „A tiltakozóknak igaza van abban, hogy napjaink legnyomósabb morális, politikai és gazdasági kérdése a Harmadik Világ szegénysége. És igazuk van abban is, hogy a globalizáció dagálya, bár erőteljes, amennyire erőteljesek hajtómotorjai, visszafordítható. E tény, azaz hogy mindkét állítás igaz, az, ami a tiltakozókat – és főként a velük szimpatizáló közvéleményt – annyira szörnyen veszélyessé teszi”. És pontosan itt foszlik semmivé az „elkerülhetlenség” érve!

KIUTAK A GLOBALIZÁCIÓ SZENTESÍTÉSÉBŐL ÉS ÁMÍTÁSÁBÓL

ADél országainak, főként Afrikának szembe kell nézni azzal a ténnyel, hogy a globalizáció realitás és velünk történik. A kérdés nem az, hogy hogyan éljünk vagy birkózzunk meg vele, hanem az, hogyan manőverezünk a globalizáció körül és benne, illetve hogyan fokozzuk a fejlődést. Van Arkadle (2002) szerint ebben az esetben nincs más alternatíva, minthogy a globalizált rendszerben kell dolgozni, és meglátni azt, hogyan lehet a Dél érdekében és hasznára fordítani ezt. A Délnek szembe kell néznie ezzel a kihívással.

Knor (2001) és Tumaini (2003) úgy értelmezik ezt a tényt, hogy meg kell szüntetni a globalizáció szentesítését ill. azt a misztifikációt, hogy elvben a globális gazdaság csak egy felhívás a nemzeti gazdaságoknak arra, hogy egy új kontextusban funkció-

nálnak a siker kivívása vagy az elbukás kilátásaival, és hogy a siker minden nemzet azon képességein múlik, hogyan tud ezzel a globális jelenséggel megbirkózni. Szerintük irracionális lenne bármely nemzetállam számára elfogadni egy olyan globális jelenséget, mely hátrányos saját nemzeti érdekeit tekintve. Ez az alap, ahol a részvényesek, egyének, a civil közösségi szervezetek, és államok ki kéne álljanak amellett, hogy a globális gazdaságot hasznosan vezessék (DFID 2000). Mivel a globalizáció már itt van velünk, és a piac az irányelv, nem az a feladat, hogy megszüntessük az utóbbit, hanem hogy ezt a források elosztásának új rendezőelvei alá vonjuk, és hogy a termelési módoknak célkitűzéseket adjunk, olyan értékeket tiszteletben tartva, mint jogosság, elegendő mennyiség mindenkinek, gazdasági integritás, és a szegénység megszüntetése (Goulet 1998). Ez azért szükséges, mert saját logikájára hagyatkozva a piac nem tudja biztosítani vagy akár megengedni ezen célok elérését.

Nincs egyöntetű megoldás arra, mit kéne tenni a Dél országainak azért, hogy maximalizálják a fejlődést a globalizáció rubrikájában, de szükségük lenne arra, hogy kifejlessenek és megalapozzanak egy olyan erős technológiai alapot, mely termékeiket versenyképessé tenné a világpiacra. Ehhez szükség lesz a Dél országai közötti együttműködésre, mely blokként megadja nekik azt az erőt, mellyel harcolhatnak és nyomást gyakorolhatnak Északra, és hogy egymással kapcsolatot létesítsenek kereskedelmi, oktatási, egészségügyi és más társadalmi-gazdasági és politikai tevékenységekben, melyek függetlenné és önfenntartóvá tudnák őket tenni.

KÖVETKEZTETÉSEK

A globalizáció nagy kihívást jelent a Dél országai számára, főképp Afrika számára. Ezeknek az országoknak meg kell harcolniuk saját érdekeikért, mivel egy domináns gazdaság által irányított fejlődésnek nem az a célja, hogy a társadalmi fejlődést erősítse, hanem az, hogy a gazdasági növekvést maximalizálja. A Dél országainak tehát szükségképp meg kell találniuk a minőségi emberi értéknövelés maximalizálásának módozatait. Arra van szükség, hogy maximalizálják és felerősítsék a társadalmi igazságszolgáltatást, a társadalmi termelékenységet és jogelvényt, de ezeket nem lehet elérni akkor, ha a piacversenyt a gazdasági aktivitás rendezőelvének tekintik, és nem úgy, mint egy társadalmi mechanizmust. A piaccgazdaság csak néhány ember számára hoz vagyont, a többség számára szegénységet szül, és ezt kéne elkerülni.

Fontos rájönni arra is, hogy ha a Dél országai nem cselekszenek azonnal, a globalizáció elszenvetői maradnak. Ahhoz, hogy képesek legyenek ezt visszautasítani és fejlődni tudjanak a globalizáció során, tisztán látniuk kell, milyen típusú fejlődésre van szükségük, mit tegyenek, hogy ezt elérjék, és kinek az érdekében tegyék mindezt. Ehhez olyan stratégiákra van szükség, melyek emberközpontú részvételi fejlődéshez vezetnek. A kérdés csupán az, hogy vajon

van-e a Dél államainak és főként Afrikának elegendő politikai akarat ahhoz, hogy ezeket a politikai programokat képviselje és keresztülvigye? Mbilinyi (1998) ezt ismételtelen így fogalmazza meg:

„Az, hogy a fejlődést pénzközpontúan vagy emberközpontúan irányítják-e, politikai kérdés, melyet a pénztőke tulajdonosai és a termelők/fogyasztók között kialakuló erőegyensúly dönt el nemzeti és globális szinten is” (11. old).

Mindent egybevetve, a Dél országainak fejlődéséhez a globalizáció során szükség lesz a progresszív erők/résztevők, államok, a polgári társadalom, néhány északi progresszív elem, stb. széles koalíciójának politikai akaratára, akik együtt képesek megalapozni olyan irányelveket, projekteket és programokat, melyek túllépnek a piacon és magukévá teszik az emberközpontú fejlődés gondolatát. E módszerekhez szükség lesz olyan kezdeményezésekre, melyek az egyes országok sajátosságait figyelembe veszik. Ha így teszünk, a globalizáció szentesítése és misztifikálása megszűnik, és a Dél országai ráfordulnak a fejlődéshez vezető útra a globalizációs folyamat során.

Fordította: Csizmadia Daniella

FELHASZNÁLT IRODALOM

- AKOKPARI, B.
2000 Meeting Challenges of Sustainable Democracy in Southern Africa in the 21st Century OSSREA.
- AMIN, S.
2000 "For a Progressive and Democratic New World Order" in H. Othman, (ed) *Reflections on Leadership in Africa. Forty Years After Independence*, UUB: University of Belgium.
- BALLA, S.
2002 *Imagine There's no Country: Poverty Inequality and Growth in the Era of Globalisation*, Washington DC: Institute of International Economics.
- BOT
2000 *Monthly Economic Review*
2002 *Economic Bulletin*, June 30; Volume XXXIII-No. 2.
- BOYD, S.
1998 *Global Links*. Latin America Press.
- CHIRORO, B.
2000 *Globalisation of Democracy: The Issue of Election in Africa*, OSSREA.
- CAMODY, P.
1998 "Constructing Alternatives to Structural Adjustment in Africa" ROAPE 95, In M. Mbilinyi 1998 *Notes on Building, Social Movement in the Globalisation Era*, pp. 25-45.
- DAVIS, R.
2000 Perspectives on Globalisation and Regionalisation: A View from South Africa in H. Othman (ed), *Reflections on Leadership in Africa: Forty Years after Independence*. UUB: University Press Belgium.
- DFID
2000 *Making Globalisation Working for the Poor*.
- FRANCISCO, P.
2001 "Militarism Underpin Globalisation" Paper Presented as the Asian Workshop on "Women and Globalisation," November 22-24.
- GOULET, D.
2001 What is a just Economy in a Globalised World: *International of Social Economics* Vol. 29 Number 10-25.
- HENRIOT, S.J.P.J.
2002 Globalisation: Implications for Africa, Location: File # A: Peter J_Henriot, S.J., Globalisation and Implications for Africa htm.
- HOOGVELT, A.
1997 *Globalisation and the Post Colonial World*, London: MacWiliam Press
- HETTNE, B.
2002 Discourse on Utopianism, Polanyi and the Search for World Order" paper to Paper to Panel *Karl Polanyis, Social Theory. Application International Studies Association*, New Orleans March 24-27.
- INTERNATIONAL LABOUR RESOURCE AND INFORMATION GROUP
1998 An Alternative View to Globalisation – ILRIG Globalisation Series No. 1 Cape Town.
- 2001 Does Globalisation Help the Poor? A Special Report – *International Forum to Globalisation* San Fransico, C.A.
- KHOR M.
2001 *Globalisation and the Crisis of Sustainable Development*, Third World Network Ghana.
- JESUIT OF EASTERN AFRICA
2001 Point of view Nairobi: JEA Jamhuri ya Muungano wa Tanzania – TAMISEMI (2002) Utekelezaji wa Mpango wa Afya katika Halmashauri na Tasarifa ya Utekelezaji wa Mpango wa Maendeleo ya Elimu ya Msingi kwa mwaka, (2001/2002).
- LOXLEY, J., AND D. SEDDON
1994 "Stronghold on Africa" *ROAPE* 62:485-493.
- MKAPA, B.W.
2001 Speech at the Opening Conference on the "State of Politics in Tanzania" University of Dar es Salaam.
1995 "Building Vision" Speech at University of Dar es Salaam.

- MBILINYI M.
2001 "Gender and Development Policy Issues in the Context of Globalisation. In Livingstone and B. Deryke (eds): *Reviewing Development in Sub-Saharan Africa*, London: Routledgs Press.
- 1998 "Recent Social and Economic Trends in Tanzania – Consequences for Health and Marginalisation." Paper delivered to Tanzania Brainstoming Workshop on Marginalisation and Health in Dar es Salaam 3rd December.
- MOBEKK, E. AND S.I. SPYROS
2002 "Re-evaluating IMF Involvement in Low Income Countries: The Case of Haiti" *International Journal of Social Economic*, Vol. 20 NO. 7, 527-537.
- NEY, C.
2001 "After Seattle, Globalisation and Militarism," *NONVIOLENT*, The Magazine of the War Register Leagues January, February NVA.
- RAVALLIO, M.
2003 The Debate on Globalisation, Poverty and Inequality: Why Measurement Matters, *World Bank Policy Research Working Paper 3038*, May – Washington.
- RUGUMAMU, M.S.
2001 *Globalisation and Africa's Future: Towards Structural Stability, Integration and Sustainable Development*, Harare: The African Association of Political Science.
Globalisation and Africa's Future: Africas World Press.
1997 *Lethal Aid: Illusion of Socialism and Self Reliance in Tanzania* Trenton NJ: Africa World Press.
- SALIM A.S.
2002 NEPAD: Aspects And Examples of Conflict Resolution and Peace Building in East Africa – Paper Presented at *A Forum for Peace and Stability in Tanzania* Courtyard Hotel – Dar es Salaam.
- SENATH, E.R.
2002 Essay on Globalisation and Its Impact of the Social Sector in the African Countries: MA (DS) Paper, University of Dar es Salaam.
- SEN, A.
2002 "Globalisation, Inequality and Global Protests" *Development* 44(2) 11-16.
- SHAO, I.F.
2002 "Globalising Social Services: The Case of Tanzania" Paper Presented a Seminar Series in Gothemburg Sweden.
"Globalisation and Liberalisation: Food Security Issue." *In the Proceedings of Food Security and Nutrition Seminar – SUA Morogoro* Jan 25-Feb. 4.
2003 "Utandawazi na Nchi za Kusini" (Globalisation and the South). Paper Presented at a Seminar of the Members of National Executive Committee of CCM, Dodoma, on 29/1/03 – 2/2/03.
- STAPLE, S.
2003 "Ten ways Globalisation Promotes Militarism" <http://www.rense.com/general/141/prono.htm>.
- 2000 "The Relationship between Globalisation and Militarism" *Social Justice Magazine*, Vol. 27 No. 4.
- TUMAINI – MUNGU, P.
2003 "The Concept of Global" MA (DS) Major Paper. Institute of Development Studies University of Dar es Salaam.
- OECD
1997 *The World in 2020: Towards a New Global Age*, Paris: OECD.
- NIDO
1996 *Industrial Development Global Report*, Oxford: Oxford University Press.
- UNITED NATIONS
2001 Third United Nations Conference on Least Development Countries.
- VAN ARKADIE, B.
2002 "Globalisation and the East African Economies. An Introductory Overview," Paper Presented to a Workshop on 'Globalisation in East African Economies' Economic and Social Research Foundation Dar es Salaam.
- WANGWE, S.
2000 Globalisation and Marginalisation: African's Economic Challenges in the 21st Century. In H. Othman, *Reflections of Leadership in Africa: Forthly Years After Independence*. UUB: University Press.
- WANGWE, S. – RWEYEMAMU
2002 "East African Industrial Development in the Context of Globalisation," Paper presented at a Workshop on 'Globalisation in East African Economies' Economic and Social Research Foundation.
- WANGA G.G. – WITTS J.
2002 "Trends in Money Market. Interest Rates and Economic Development: Challenge and Prospects for Tanzania." Paper Presented at IFM 27th November.

MOD
COMM
INST

WAFUNDISHAJI

1. COMPUTER PROGRAM
2. FULL SECRETARIAL COURSE
3. TYPING COURSE
4. ORAL INTENSIVE
5. DIPLOMA IN CLEARING
6. BUSINESS MANAGEMENT
8. TUITION KWA WA

TSU... KWA
JANDIKISHE SASA

Csizmadia Sándor

Nyugat-Afrika

Francia „hátsó udvar” és/vagy amerikai „előkert”?

A második világháború után Franciaország a gyarmatosítás módosított folytatását jelentő „Francia Unió” (1945), majd e struktúra gyarmati jellegét megszüntető, de a francia „birodalom” érdekeit továbbra is biztosítani szándékozó „Francia Közösség” (1958) létrehozásával igyekezett hatalmas kiterjedésű gyarmatainak sorsát igazgatni. Fekete-Afrika francia gyarmatainak függetlenné válása azonban megfosztotta létalapjától a Francia Közösséget. Ám a „hidegháború” feltételei között az „anyaország” és a korábbi gyarmatok „kölcsonös érdekei” alapján Charles de Gaulle francia elnök és Félix Houphouët-Boigny elefántcsontparti elnök kezdeményezésére megszerveződött „*Françafrique*”, a „Nyugat” afrikai „geopolitikai al-vállalkozójaként” is működő sajátos *geopolitikai* képződmény. „*Françafrique*”, azaz a „francia-afrikai állam”,¹ amely a közös nyelvre, a közös monetáris rendszerre, a francia katonai jelenlétre, az afrikai országok állam- és közigazgatási rendszerében nagy számban szerepet játszó francia „kooperánsok” tevékenységére és a mindenkori francia köztársasági elnök és az afrikai országok elnökeinek bizalmas személyes kapcsolataira épült. A „francia-afrikai” állam a párhuzamos diplomáciai struktúrák, ügynökök, zsoldosok, valamint az Elf-Aquitaine állami olajvállalat által feltöltött titkos pénzügyi alapok fenntartásával *hálózatszerűen* működött. A Franciaország nyugat-afrikai „hátsóudvarának” folyamatos hatalmi-uralmi *stabilitását* – az esetleges szovjet behatás minden áron való kizárásával is

– biztosító „*Françafrique*” rendszerében az anyaország és a volt gyarmatai közötti kapcsolatok valójában nem inter-etatikus kapcsolatokként, hanem az afrikai államok szuverenitását de facto zárójelbe tévő *intra-etatikus* kapcsolatokként működtek.²

A „francia kivételességet” illusztráló rendszer a Szovjetunió megszűnése után elveszítette összetartó erejét, esetenként megoldhatatlannak tűnő dilemmák elé állította a francia *afrikai politika* tervezőit. Az 1997-2002 között regnáló Jacques Chirac–Lionel Jospin „politikai társbérlet” idején a szocialista miniszterelnök – részben a ruandai népiirtás következtében – meghirdette és nemzetgyűlési többségére támaszkodva gyakorolta is a „*ni ingérence, ni indéfférence*” („nem avatkozunk be, de nem is maradunk közömbösek”) elvét, amit helytelenített a „neo-gaullista” Chirac elnök és nyíltan bírálta a még mindig a „*Françafrique*” pilléreként szolgáló afrikai vezetők (Etienne Eyadema togói, Omar Bongo gaboni, Blaise Compaoré burkina faso-i elnök). A 2002-es választások után a politikai „társbérlet” terhétől megszabaduló Chirac elnök (Dominique Villepin külügyminiszterrel) azonnal a „*Françafrique*” bizonyos fokú reaktiválására törekedett. Ennek következtében például Franciaország katonailag beavatkozott a 2002 szeptemberben kirobbant elefántcsontparti polgárháborúba, igaz, hogy később azt az ENSZ megjelenésével legitímálta. Mindazonáltal egykori „afrikai kirakatában” nem

a törvényes kormány ellen fegyveres felkelést indító, többnyire az ország északi részén élő vagy onnan származó és burkinai faso-i, valamint líbiai támogatást élvező muzulmán lázadók leverésére, hanem – állampolgárai menekítése mellett – a harcban álló felek szétválasztására vállalkozott, s ezzel az ország máig tartó fizikai kettéosztását idézte elő. Mindennek következtében a jelenlegi elefántcsontparti vezetés, a szocialista Laurent Gbagbo elnökkel az élen „Françafrique” és a „chirac-i Franciaország” ádáz ellenfelévé vált, olyannyira, hogy a két ország 2004. november elején egyfajta mini-háborút vívott egymással (a francia békefenntartó erők Chirac elnök parancsára megsemmisítették az elefántcsontparti légerő harci gépeit és helikoptereit, miután azok a Licorne nevet viselő francia békefenntartó alakulat egyik laktanyáját bombázták, majd a francia katonák Abidjanban tüzet nyitottak a francia érdekeltségeket és személyeket elvakultan támadó civilekre).

A „francia-afrikai államra” azonban ennél is súlyosabb csapást mér a világhelyzetben néhány éve bekövetkezett radikális változás. Az Egyesült Államok területén 2001. őszén elkövetett terrortámadások után ugyanis az amerikai kormány által a „globális terrorizmus” ellen meghirdetett „globális háború” egyik színterévé Afrika vált. Az Észak- és Kelet-Afrikában (Algéria, Marokkó, Szómália stb.) tevékenykedő iszlamista terrorista csoportok elleni harc keretében kiemelt jelentőségre tett szert a Száhél-övezet, azaz a Szaharától délre, Nyugat-Afrika középső részén és északi peremén húzódó hatalmas kiterjedésű sztyeppövezet, amely könnyen válhat az iszlamista terrorizmus éltető közegévé, hiszen egyrészt a helyi kormányok által ellenőrizetlen, illetve kaotikus viszonyokkal rendelkező területeket rejt, másrészt történetileg az északról érkező hódító iszlám és a délre található animista és keresztény vallások közötti érintkezési területeket is magában foglalja. Éppen ezért az Egyesült Államok kormánya 2002 végén elindította „Pán-Szahél” kezdeményezését, melynek célja a határok védelme, az övezetben mozgó személyek, csoportok figyelemmel kísérése, a terrorizmus elleni harc és a regionális kooperáció. A regionális együttműködés keretében nyolc ország (Algéria, Mali, Marokkó, Mauritánia, Niger, Szenegál, Csád és Tunézia) azonnal készen állt az amerikai kormánnyal együttműködni, amely „előretolt bázisokat”, helikopter-leszállóhelyeket szándékozott kiépíteni és viszonylag kis létszámú amerikai speciális erőket telepíteni a terrorista csoportok elleni célzott harc érdekében.

A „globális terrorizmus” elleni háború következtében az Egyesült Államok *nemzetbiztonsági érdekei* is globálissá váltak, s az amerikai kormányzat fenntartja magának a jogot, hogy a világ bármely pontján beavatkozzon azok védelmében. Éppen ezért tervbe vette egy állandó amerikai katonai támaszpont kiépítését is a Guineai-öbölben (São Tomé és Príncipe szigetállamon vagy Gabonban), hogy garantálni tudja az afrikai kontinens nyugati részéről származó kőolajszállítmányai biztonságát.

A térségbeli amerikai aktivizmus afrikai politikájának újbóli átgondolására kényszeríti Franciaországot is a kontinens egy

olyan al-régiójában, ahol hosszú időn át nem volt komoly versenytársa. A kérdés az, hogy az európai ország eszközei korlátozottsága miatt elveszíti-e afrikai „hátsóudvarát”, ha az egyre erősödő amerikai biztonságpolitikai-kereskedelmi jelenlét mellé hozzáteszük az ugyancsak rohamosan erősödő kínai kereskedelmi jelenlétet Nyugat-Afrikában. Kína az óriási mértékű – évi 25%-os növekedést mutató – kőolajszükségletének 20%-t Afrikából fedezi (az ázsiai ország 1993-ban 10 millió, 2002-ben 70 millió tonna kőolajat importált, s 2020-ra 450 millió tonna importját tervezi). Franciaország évtizedeken keresztül a közös monetáris rendszer „falával” is védte „hátsóudvarát”, mely még napjainkban is egyfajta „ütőkártyát” jelent a kezében, de úgy tűnik, hogy annak „szavatossága” is a vége felé közeledik.

A továbbiakban Franciországnak a térségbeli „aktív” korszakára és annak a CFA frank monetáris rendszerben való jelenlegi továbbélésére, valamint a nyugat-afrikai államok pénzügyi és gazdasági közösségeinek nehézségeire, s végül az Egyesült Államok új keletű „pro-aktív” afrikai politikájára fordítom a figyelmet annak a kérdésnek a felvetésével: jelenthet-e kiutat az Egyesült Államok – miként azt amerikai üzletemberek afrikai politikusoknak ígérik – a világereskedelmi részesedésben eljelentéktelenedő, a nagyfokú titkos fegyverkereskedelemmel, kábítószer-kereskedelemmel, munkanélküliséggel és elszegényedéssel, az AIDS terjedésével jellemezhető, a rendkívül fiatal népességgel rendelkező, valamint a „civilizációs összecsapások” potenciális veszélyének kitett Nyugat-Afrika számára?

FRANCIAORSZÁG MEGHATÁROZÓ SZEREPE NYUGAT-AFRIKÁBAN A DEKOLONIZÁCIÓ UTÁN

Franciaország évtizedekig vitathatatlan politikai, gazdasági és katonai dominanciája egykori Fekete-Afrikai gyarmatai felett az ún. CFA frankban gyökerezik. A frank-zónának nevezett közös monetáris rendszerben a francia frank és a tagországok valutái között fix paritás volt 1994-ig a valuták közötti teljes konvertibilitás és az átváltások homogenizálása érdekében. Ezt a monetáris rendszert 1945-ban azzal a szándékkal hozták létre, hogy a volt gyarmattartó ország a második világháború után megváltozott körülmények között is ellenőrzése alatt tartsa volt gyarmatai sorsát (a CFA eredetileg a *Colonies Françaises d'Afrique*, majd a *Communauté Financière Africaine* rövidítése). 15 afrikai ország évtizedekkel függetlenségének elnyerése után még napjainkban is a CFA frank-zónához tartozik, és e pénznem értékét 1999 óta továbbra is a francia államkincstár garantálja a Maastricht-i Szerződés keretei között, amikor is a CFA frankot a megszűnő francia frank helyett az *euróhoz* kötötték (1 euro 655, 957 CFA frank). A frank-övezet országai valójában három csoportra oszthatók. Az első csoportba sorolt nyolc ország (Benin, Burkina Faso, Elefántcsontpart, Mali, Niger, Szenegál, Bissau-Guinea és Togo) alkotja a Nyugat-Afrikai Gazdasági és Monetáris Uniót (UEOMA), melynek emissziós

Nyugat-Afrika politikai térképe

pénzügyi intézete a Nyugat-Afrikai Államok Központi Bankja (BCEAO), pénzügyi kódja a XOF. Számukra a CFA frank az Afrikai Pénzügyi Közösség frankját jelenti. A második csoportot jelentő hat ország (Kamerun, Közép-afrikai Köztársaság, Kongó, Gabon, Csád, Egyenlítői Guinea) alkotja Közép-Afrikai Gazdasági és Monetáris Közösséget (CEMAC), melynek emissziós pénzügyi intézete a Közép-Afrikai Államok Bankja (BEAC), pénzügyi kódja a XAF. Számukra a CFA frankot a Közép-Afrikai Pénzügyi Együttműködés frankja jelenti. A harmadik csoporthoz egyedülként a Comore-szigeteki Unió tartozik. Bár a BCEAO és a BEAC bankok által kibocsátott franknak (XOF és XAF) ugyanaz az értéke, de egymásra nem válthatók át, nem konvertálhatók. Ez azt jelenti tehát, hogy nem egy közös monetáris övezetről van szó, hanem két egymás mellé rendelt övezetről van szó.

Kezdetben a CFA frank konvertibilitásának francia garanciájáért cserébe az érintett afrikai országok beleegyeztek abba, hogy külföldi valutataralékuk 65%-át a francia pénzügyminisztérium speciális számlájára helyezték el, és a francia kormánynek vétőjogot biztosítottak a CFA frank-zóna monetáris

politikája tekintetében. E döntéseknek komoly – negatív és pozitív – következményei voltak negyven éven át a CFA frank-zóna országaira.

A CFA frank tartalékának nagy része Franciaország és afrikai szövetségesei közötti kereskedelemről származott. Ennek következtében a frank-zónában mindig volt némi pénz és magasak voltak a kamatlábak. Másfelől az IMF és a Világbank struktúra-átalakítási programjainak megfelelően, a szigorú költségvetési politika lehetővé tette az infláció alacsony szinten tartását. A gazdaságpolitikai prioritást az *árstabilitás* nevében végrehajtott költségvetési megszorítások jelentették ezekben a szegény országokban, melyeket évtizedeken keresztül a csökkenő belső kereslet sújtott.

Mindennek eredménye a valuták konvertibilitásának, a magas kamatlábaknak, a gyenge inflációnak és az akadálytalan tőkeáramlásnak az együttes jelenléte volt, ami jelentős mértékben táplálta a tőkespekulációt és a tőke kivonást. A tőkespekulációval nyert hatalmas pénzügyösszegek általában a kereskedelmi bankokban landoltak, melyek ezekből az összegekből – szigorú feltételekkel – a nemzeti kormányoknak nyújtottak rövid

lejáratú hiteleket. A jelentős haszonra szert tett bankokkal és a pénzügyi spekulánsokkal szemben az afrikai kormányok az adósságcspadában vergődtek, ezáltal a nemzeti termelési szektor fejlesztésére hosszú távon nem jutottak finanszírozási források, s az emberek többsége nem tudott kilépni a mérhetetlen szegénységéből.

Időközben a profitok szabad átutalásának a lehetősége és a helyi elíttek hajlama javainak külföldre vitelére maga után vont a nagy arányú *pénzkiáramlást* a térségből. A pénzkiáramlás célpontja – a francia kormányának a tőkemozgások ellenőrzését célzó, s 1993-ban életbe léptetett rendelkezésének megfelelően – Franciaország volt. Ez paradox módon azt is jelentette, hogy a világ legszegényebb országainak némelyike finanszírozta a francia költségvetési deficit egy részét. Az Afrikai Fej-

lesztési Bank volt közgazdásza, a szenegáli Sanou Mbaye így foglalja össze ezt a problematikát, amit ma számos afrikai közgazdász és politikus fenntartás nélkül magáénak vall: „A CFA frank létezésének egyetlen logikus oka Franciaország és a régi gyarmatait irányító elíttek cinkos összejátszása azért, hogy kifosszák a frank-övezet államait. A közös valutának még a tagországok közötti kereskedelem terén mutatkozó áldásos hatásait is semlegesítették Fekete-Afrika volt francia gyarmatai által meghozott paradox döntéssel, melynek célja a föderális kormányzati struktúra és a gyarmati korszak egységes piacának lerombolása volt, mely helyett kereskedelmi korlátokat állítottak fel. Mintha mindez nem lenne elég, a CFA frank 1948 óta változatlan értékét 1994-ben ötven százalékkal leértékelték. Vajon nem a legjobb pillanatban történt-e mindez ahhoz, hogy a külföldi befektetők hozzáfogjanak

az állami javak nagyarányú privatizálásához? Az IMF és a Világbank égisze alatt a jövedelmező szektorokat, mint az energia, telekommunikáció, vízszolgáltatás, bankok, nyugati vállalatoknak árusították ki fillérékért. Így Franciaország és a régi afrikai gyarmatai között megkötött partnerségi viszony egy feltűnő aránytalanságot teremtett. Franciaország nyert egy hatalmas piacot a termékei számára, nyert egy állandó és olcsó nyersanyagkészletet, a helyi gazdaságokban képződött haszon nagy része Franciaországba került; mérhetetlenül nagy politikai befolyásra és az ingyenes katonai támaszpontok révén fontos stratégiai jelenlétre tett szert, és arra a bizonyosságra, hogy számíthat afrikai szövetségei diplomáciai támogatására. Az afrikaiak számára viszont a partnerség gyenge kereskedelmi teljesítményt, magas kamatlábakat, szűkös pénzkertet, az adósság növekedését hozta, melynek

törlesztése lehetetlenné tesz minden pótlólagos beruházást a nevelés, az oktatás, az egészségügy, az élelmiszertermelés, a lakáshelyzet és az ipar területén.¹³

Ennek a sajátos partnerségi viszonyoknak a hatásai az egész afrikai kontinensen érzékelhetők voltak. Amikor például az Afrikai Egységszervezet felhatalmazta a Nyugat-Afrikai Államok Gazdasági Közösségét (CEDEAO/ECOWAS), hogy mozdítsa elő a regionális monetáris- és pénzügyi unió megteremtését, Franciaország és afrikai szövetségei gyorsan reagáltak, hogy megakadályozzák azt a Nyugat-Afrikai Gazdasági és Monetáris Unió (Uemoa) és a Közép-Afrikai Gazdasági és Monetáris Közösség (Cemac) létrehozásával. Egyes afrikai közgazdászok szerint, ezzel részben azt is megakadályozták, hogy a CEDEAO elérje afrikai testvérszervezeteinek – Kelet-Afrikai és Dél-Afrikai Közös Piac, Dél-Afrikai Fejlesztési Közösség – gazdasági teljesítményét. Ám Franciaország afrikai szövetségei számára a gazdasági integráció programjának átvitele egy mesterséges monetáris unióra, alapvetően sikertelennek bizonyult. Sanou Mbaye szerint azért, mert: „Valójában ez az átvitel szakította szét e társadalmak struktúráját a 60-as években bekövetkezett ún. függetlenségük óta. Nem meglepő, hogy jelenleg ezen országok többsége társadalmi megrázkódásokkal, fegyveres lázadásokkal és a szétesés kockázatával néz szembe. Ahhoz, hogy Francia Afrika fejlődhessen, a frankövezetet meg kell szüntetni.”¹⁴

NYUGAT-AFRIKAI ÁLLAMOK GAZDASÁGI KÖZÖSSÉGE

Mint az alábbi összefoglaló táblázatból kiderül, az alrégió 6 104 937 km² területen 16 országot foglal magában, s hozzávetőlegesen 240 millió – többségében muzulmán és keresztény hitű – lakója van.

A nyugat-afrikai államok többsége az 1950-60-as évek fordulóján nyerte el a *függetlenségét*. Ez alól kivétel az 1847 óta független Libéria, s az 1974-ben függetlenné vált portugál gyarmatok, Bissau-Guinea és a Zöld-foki szigetek. A függetlenség kikiáltása után szinte nem volt olyan nyugat-afrikai ország, ahol ne robbantak volna ki fegyveres lázadások, katonai államcsínyek, politikai gyilkosságok, polgárháborúk. A nyugat-afrikai államok többsége a hidegháború befejezése után, az 1990-es évek elején tért át a többpárti rendszerre, s az ehhez kapcsolódó alkotmánymódosítások során többnyire jogállamként határozta meg önmagát. Ez azonban nem hozott általános stabilitást és prosperitást a térségben. 2003-ban zárult le a csaknem tíz évig dúló polgárháború Libériában és Sierra Leonében. Ugyanakkor – mint már említettem – 2002. szeptemberben robbant ki polgárháború Elefántcsontparton, amely évtizedeken át a térség, s egyúttal Franciaország „hátsó udvarának” legstabilabb országa volt. Ez a konfliktus a nemzetközi közösség és Franciaország minden eddigi erőfeszítése ellenére még mindig megoldatlan maradt...

Mindezek ellenére a Nyugat-Afriai Államok Gazdasági Közössége 2005-ben ünnepelte megalakulásának harmincadik évfordulóját. Az „alapító atyák” törekvései azonban távolról sem valósultak meg, mivel a *közösségi szellem* érvényesülését gyakran akadályozza még a *nemzeti szuverenitás* védelme. Tény, hogy a nyugat-afrikai állam- és kormányfők rendszeresen egy *erős gazdasági térség* létrehozását célzó programokat fogadnak el, de az évi csúcspontokon meghozott döntéseket nem, vagy csak alig hajtják végre. Ebből adódóan a *közösségi citoyen* alig érzi, hogy köze lenne az integrációhoz, s még az integráció eszméjét is a „politikai varázslás” körébe utalja. Mindezek alapján Didier Samson francia újságíró „ elvesztett illúziókról” beszél.⁵

Az az elgondolás, hogy harmonizálják a vám- és illetékiszabási politikákat egy olyan térségben, melyben az államok többségének egységes pénzneme van (CFA frank), arra ösztönözte a nyugat-afrikai államok vezetőit, hogy 1975-ben létrehozzák a Nyugat-Afriai Államok Gazdasági Közösségét. Fő célkitűzésük a *nyugat-afrikai egységes piac* és a *monetáris unió* megteremtése volt. Az állam- és kormányfők három évtizedben szabták meg e célok megvalósítását. A szervezet szempontjából életfontosságúnak tekintették egy olyan ország részvételét, mint az erős gazdasággal és jelentős humán erőforrással rendelkező *Nigéria*. El akarták hártani a gyarmatosításból rájuk maradt nyelvi korlátokat (francia, angol, portugál) a nemzeti érdekek érvényesítése érdekében, s ez a szándék az államhatárokon átívelő politikai eszmévé vált. Nyolc frankofon ország (Benin, Burkina Faso, Elefántcsontpart, Guinea, Mali, Niger, Szenegál, Togo), öt anglofon ország (Gambia, Ghána, Libéria, Nigéria, Sierra Leone), két portugál nyelvű ország (Zöld-foki szigetek, Bissau Guinea) a regionális szervezet létrehozásával a közös sorsot választotta. Az alapító országok közé tartozó Mauritánia arab identitása erősítése érdekében 2000-ben kilépett a szervezetből. A CEDEAO alapító okiratát 1975. május 28-án Lagosban írták alá. A szerződő államok képviselői „alapvetőnek” tekintett értékeket fogadtak el: egyenlőség, interdependencia, szolidaritás, kooperáció, harmonizáció, a problémák közösségi szintű kezelése, gazdasági integráció, agresszióról való lemondás, a béke megőrzése, az emberek és a népek jogainak tiszteletben tartása, előmozdítása és védelme, gazdasági és szociális igazságosság, a javak és szolgáltatások szabad áramlása, a demokrácia fejlesztése és megszilárdítása.

A CEDEAO szakértők a vitákat nagyon gyorsan a problémák közösségi szintű kezelése és az *integráció* témájára koncentrálták, úgy, hogy a gazdasági és pénzügyi uniót egy *egységes piachoz* kapcsolva képzelték el. A belső piacok szűkösségére tekintettel, amely semmilyen komoly perspektívát nem nyújt a nyugat-afrikai államoknak a nagy kereskedelmi tömbökkel szemben, elhatározták a vámok eltörlését, a közös külső vámtarifák megteremtését, a gazdaság- és pénzügyi politikák összehangolását és egy egységes monetáris övezet megteremtését. Ám ezek a nemes szándékok számos olyan intézményt hívtak életre, melyek nem voltak képesek a várokozásoknak megfelelni.

Az *emberek szabad mozgására vonatkozóan* 1978-ban aláírtak egy jegyzőkönyvet, melyet néhány év múlva annulált a nigériai kormány, mivel 1983. januárban tömegesen utasított ki az országból ghánai, benini és burkinai munkavállalókat. A szervezet ennek ellenére nem mondott le az emberek szabad áramlásának az elvéről, s eltörölte a közösségi állampolgárok számára a vízumkényszert, ám még nincs egységes közösségi útlevél. Jelentős előrelépés történt a tagállamok határállomásain: fokozatosan megszűntek a hatósági zaklatások. A CEDEAO 1999. júliusban bocsátotta ki az utazási csekkfüzetet, melynek rendeltetése, hogy megkönnyítse a kereskedelmi és fizetési műveleteket.

Hasonló szellemben szüntették meg bizonyos termékekre a korábbi vámtételeket, hogy elősegítsék a közösségen belüli kereskedelmi forgalom növelését. A tagállamok azonban megtalálták a vámok megszüntetésével kieső összegek pótlásának a sajátosan nemzeti lehetőségét. Az államokon átívelő országutakon számos vám- és csendőrségi ellenőrző pontot emeltek, amelyek a különböző jogcímenek beszedett pénzek mellett a korrupció melegágyai is lettek. Mindennek az árát főleg az enkláv-országok (Niger, Burkina Faso, Mali) fizetik meg. A Cotonou-Niamey közötti 1036 km hosszú főút mellett több mint harminc ellenőrző pontot emeltek az átmenő kamionforgalom ellenőrzésére. A lomé-i kikötő és Ouagadougou közötti 989 km hosszú főúton hasonló helyzet állt elő, annak ellenére, hogy a tenger melléki államok kötelezettséget vállaltak a probléma orvoslására, és annak ellenére, hogy a tagállamokban nemzeti bizottságokat hoztak létre a személyek és a szállítás szabad áramlására vonatkozó programok végrehajtásának az ellenőrzésére. Mindazonáltal a bizottságok munkája eredményeképpen ma 12 tagállamban érvényes egy gépjármű-biztosítási kártya.

A CEDEAO alapintézményei mellett (Állam- és Kormányfők Konferenciája, Miniszterek Tanácsa, Végrehajtó Titkárság), 1994. augusztus 6.-án létrejött a Közösség parlamentje. Első elnöke, a mali származású Nouhoum Diallo azért küzdött, hogy a parlament jogkörei erősödjenek. Így például szerette volna elérni, hogy a parlament ténylegesen ellenőrizhesse a közösségi költségvetés végrehajtását. A Közösség Bíróságát 1991-ben hozták létre, amely a tagállamok, intézmények, emberek és társadalmak közötti nézeteltérésekben foglal állást. Végül ki kell emelni azt az instanciát, amely jelentős szerepet játszott a libériai és sierra leonei polgárháborúk megoldásában. 1990-ben az Állam- és Kormányfők Konferenciája úgy döntött, hogy létrehozza e két ország vonatkozásában a tűzszünet végrehajtását felügyelő békefenntartó egységet, az ECOMOG-ot (*Economic Community of West African States Cease-Fire Monitoring Group*), amely több ezer katonából áll. 1998-99-ben az ECOMOG csapatok vállaltak békefenntartó szerepet Bissau Guineában is, amikor fegyveres lázadás zajlott az országban. Egy 1300 fős ECOMOG kontingens látott el a konfliktus kezdeti időszakában békefenntartó feladatokat

Elefántcsontparton is, nigériai vezetéssel az ENSZ égisze alatt (a misszió költségeit az EU állta, a békefenntartó csapatok helyszínre szállítást az amerikai légierő szállítógépei végezték).

A MÁSODIK MONETÁRIS ÖVEZET TERVE

A CEDEAO országok egymás közötti kereskedelmi- és csereforgalma nagyon gyenge maradt, s alig érte el a harmadik országokkal folytatott kereskedelmi forgalom 11%-t. Ez a gyenge eredmény a politikai instabilitásnak, a rossz kormányzásnak, a modern gazdasági követelményekre alkalmatlan nemzeti infrastruktúráknak volt köszönhető.

A CFA frankot felváltó *egységes nyugat-afrikai pénz* megteremtésének gondolata 1999-ben vetődött fel a CEDEAO loméi csúcsértekezletén, de döntést a *második* nyugat-afrikai monetáris zóna (ZMAO) létrehozásáról csak 2000. decemberben Bamakóban hoztak.

A CEDEAO először a ZMAO megteremtésével azon nyugat-afrikai országok közötti különbözőségeket akarta felszámolni, melyeknek saját valutájuk van. Hat országról van szó: Gambia (dalasi), Libéria (dollár), Sierra Leone (leone), Guinea (guineai frank), Ghána (cédi), Nigéria (naira). A Zöld-foki szigetek a maga escudójával a megfigyelői státuszt választotta. A tervezett egységes pénzt „eco”-nak nevezték el. A négy évre tervezett program szerint a ZMAO-nak az UEOMA-val kell

egyesülnie, amely Bissau-Guinea kivételével, Nyugat-Afrika frankofon országait foglalja magában, melyek valamennyien a CFA frank zónának a tagjai.

A CEDEAO monetáris együttműködési programja keretében a Nyugat-Afrikai Pénzügyi Intézetet (IMAO) Ghána fővárosába, Accrába telepítették. Ideiglenes szervként a feladata a *Nyugat-Afrikai Központi Bank* (BCOA) létrehozásának az előkészítése volt. Az IMAO ezért a 2000-2003-as időszakra gazdasági *konvergencia-kritériumokat* szabott meg 5%-os vagy az alatti inflációs rátával. Ugyancsak három év alatt a ZMAO övezet országainak kötelezettséget kellett vállalniuk arra, hogy stabilizálják a közkiadásokat és korlátozzák a költségvetési deficit finanszírozását a kincstári bevételek 10%-nál kisebb mértékben. A kitűzött célokat nem érték el, kérdésessé téve így a Bamakóban és Accrában felállított menetrendet.

A döntéshozók előrejelzéseikben mintha nem vették volna számításba ezen országok krónikus problémáit: Nigéria kivételével valamennyien a „legkevésbé fejlett országok” csoportjába tartoznak, sőt még a „legeladósodottabb országok” listáján is szerepelnek. A politikai terv ugyan csábító, de nem áll meg ezen országok sajátos gazdasági realitásai előtt, s ne feledkezzünk meg a katonai konfliktusokkal terhelt állandó instabilitásról sem. A nemzetgazdasági erők közti aránytalanság (pl. Nigéria és Guinea között, vagy Nigéria és a tíz éves polgárháborút csak 2003-ban lezáró Libéria között), mely szakadékokat mutat, mely nem tüntethető el egyszerűen politikai döntéssel.

Ország	Niger	Mali	Mauritánia	Nigéria	Elefánt-csontpart	Burkina Faso	Guinea	Ghana	Szenegál	Benin	Libéria	Sierra Leone	Togo	Bissau Guinea	Gambia	Zöld foki szigetek
Terület (km ²)*	1,3 mill.	1,2 mill.	1,0 mill.	923 ezer	322 ezer	274 ezer	246 ezer	238 ezer	197 ezer	113 ezer	114 ezer	73 ezer	57 ezer	36 ezer	11 ezer	4 ezer
Népesség (millió)	11,5	11,3	2,8	133	16	11,8	7,7	20	10	6,6	3,3	5,2	4,8	4,7	1,4	0,5
Vallás**	M	M	M	M K	M K A	M K A	M	M K A	M K A	M K A	M K A	M K	M K A	M K A	M K	K

*A területi adatok kerekítettek. ** M (muzulmán), K (keresztény), A (animista)
 Forrás: <http://www.lintelligent.com> Fiches pays.

Az a szándék, hogy csökkentsék a valuták sokféleségét Nyugat-Afrikában, jó elképzelést tükröz, de az IMOÁ által meghatározott időpontok a monetáris politikák összehangolására ma irreálisnak tűnnek. A ZMAO (Eco) és az UEMOA (CFA frank) egyesítését eredetileg 2004-re irányozták elő. A Sierra Leonei és a Libériai konfliktusok rendezése után, melyek destabilizálták az al-régiót, új határidőket tűztek ki. Az öt angol nyelvű állam és a frankofon Guinea (Conakry) 2005-re vállalták a szakértői tárgyalások újakezdését egységes valutájuk elfogadása céljából, amit három éves próba-időre bocsátanak, mielőtt beolvasztanák a UEOMA-ba, hogy egy valódi egységes és közös pénz jöjjön létre a közösség 15 (vagy 16) tagállama számára.

Alpha Oumar Konaré, aki e döntések idején Mali, s egyidejűleg a CEDEAO soros elnöke volt, bizonyára előre látta az érintett államok közti gazdasági konvergenciájának nehézségeit, mikor azt vetette fel politikus társainak, hogy gondolkodjanak inkább a *Nyugat-Afrikai Föderáció* megteremtésén. A Konaré elnök által kifejtett gondolatok nem írták elő a föderáció számára a CFA frankot, de annak strukturái – szerinte – a kimunkálás alapjául szolgálhattak volna. Ám az angol nyelvű országok, mint Nigéria és Ghána, amelyek gazdaságilag erősebbek, mint a frankofon államok együttevén, fokozták az ellenállást, hogy ne kelljen meghajolniuk a frankofon államok követeléseire. Négy évvel ezelőtt Alpha Oumar Konaré az Afrikai Unió élén egy egységes és közös pénz (*afro*) létrehozására tett javaslatot egész Afrika számára, amit 2016-ban látott megvalósíthatónak.

Mindazonáltal a második, majd az egységes nyugat-afrikai monetáris unió megteremtése mindenek ellenére elsőrendű célkitűzés marad. „A CEDEAO országok központi bankjainak kormányzói ez év elején a nigériai Abujában ültek össze, ahol megállapodtak abban, hogy 118 000 dollárt fordítanak előmunkálatokra és tanulmányokra azért, hogy a lehető leggyorsabb határidővel megteremtődjön az egységes pénz a Nyugat-Afrikai Államok Gazdasági Közösségében.”⁶

FRANCIAORSZÁG TOVÁBBRA IS IRÁNYÍJTJA ÉS VÉDI A CFA FRANK ÖVEZETET

A 2005 tavaszán kinevezett új francia gazdasági és pénzügyminiszter, Thierry Breton első politikai természetű útja Afrikába, Cotonou-ba vezetett, ahol 2005. április 7-én a frank-zónához tartozó 14 nyugat- és közép-afrikai ország pénzügyminiszterei tanácskozásán elnökölte, kifejezve ezzel ismételtlen, hogy Franciaország erősen rajta tartja a kezét a nyugat- és közép-afrikai országokat összekapcsoló valután. Thierry Breton áttekintette az aktuális helyzetet afrikai kollegáival, a központi bankok kormányzóival és a pénzügyi intézetek elnökeivel. A francia gazdasági- és pénzügyminiszter feladata volt még annak a Jacques Chirac elnök által megfogalmazott elképzelésnek a népszerűsítése is, amely a repülőjegyek vagy a kerozin megadóztatására vonatkozott azzal a céllal, hogy az így befolyt alapból egészségügyi programokat finanszírozzanak Afrikában. Az „elképzelés lassan beérik” állította a francia miniszter, s megígérte, hogy azt a G8 tagországai elé terjeszti. A potenciális haszonélvezők természetesen nagy érdeklődést mutattak a francia terv iránt, de nem tévesztették szem elől a Cotonou-i tanácskozás legfőbb napirendi pontjait, amelyek a „mikro-finanszírozás és a migránsok pénzügyi átutalásainak kérdéseire, továbbá a gazdaságpolitikák konvergenciájára, a bankszektor és a gazdaság finanszírozásának kérdéseire, a fejlesztés területén az Agenda 2005, valamint a Világbank és az FMI évi közgyűlésének előkészítésére vonatkoztak.”⁷ A frank-zóna pénzügyminiszterei üdvözölték a „gazdaság fellendülését”, ami „2004-ben 5%-os növekedésben” mutatkozott meg a zóna egésze tekintetében.

A francia gazdasági- és pénzügyminiszter jelenlétét egy nyugtalanító probléma is kiemelte. Néhány éve ugyanis Franciaország és a CFA frank zóna országai közötti kereskedelmi forgalom értéke *folymatosan csökkent*. A francia termékek importja csak Burkina Fasóban és Egyenlítői-Guineában emelkedett jelentős mértékben. A polgárháborús körülmények között bekövetkezett 15%-os visszaesés ellenére még mindig Elefántcsontpart áll az első helyen a francia termékek importja tekintetében 560 millió euróval, öt követi Kamerun 514 millió, Szenegál 505 millió, Gabon 364 millió, Kongó 220 millió, Benin 209 millió euróval. Egyébként a Franciaország felé irányuló, lényegében élelmiszeripari termékek

forgalma is csökkent 2004-ben 13,8%-al, a már 2003-ban regisztrált 1,42 milliárd eurós csökkenéshez képest. Elefántcsontpart, Kamerun, Gabon, Szenegál, Kongó teszi ki a CFA frank zónából származó francia import 90%-t. Az elefántcsontparti instabil helyzetnek nagy szerepe van a kereskedelmi forgalom csökkenésében abból a szempontból is, hogy az országban meglepedett francia vállalatokat és leányvállalatokat ért gyakori támadások miatt azok nagy számban távoztak az országból. A kb. 600 francia érdeklőségű kis- és középvállalat száma az elmúlt időszakban egy harmaddal csökkent. Gabonban, ahol jelenleg semmi nyoma a *franciaellenességnek*, a 2000-ben még 106 francia vállalat száma 2002-ben 80-ra csökkent. Ez az erózió komolyan foglalkoztatja a francia kormányt, amely ugyanakkor egyre nagyobb érdeklődést mutat a CFA frank-zóna *nem francia nyelvű* országai iránt. Franciaország jelenléte a spanyol nyelvű Egyenlítői-Guineában és a portugál nyelvű Bissau-Guineában nem jelentős mértékű. A zóna számos országára jellemző bizonytalan politikai környezet magyarázza a francia vállalkozók érdeklődésének hiányát is.

AMERIKAI KIÚT AFRIKA SZÁMÁRA?

John Brodman, az Egyesült Államok Energetikai minisztériumának magas rangú vezetője 2004. július 15-én az amerikai Szenátus illetékes albizottsága előtt kijelentette, hogy a következő tíz évben Afrika az Egyesült Államok mind fontosabb kőolaj- és földgáz-beszállítójává válik.⁸ Az Egyesült Államok nemzeti érdekei szempontjából „*hasznosnak*” minősített kontinens, s főleg Nyugat-Afrika ennél fogva az Egyesült Államok *stratégiai érdeke*, melynek érvényesítéséből a térségben hatalmi átrendeződésekre következtethetünk.

Afrika jelenleg 9 millió hordó kőolajat termel naponta, melyből 4,7 millió hordó származik Nyugat-Afrikából. Az afrikai kőolajtermelés a világ kőolajtermelésének 11%-t teszi ki, s ez az USA importált kőolajának 18%-t jelenti. Az afrikai kőolajtartalmak becslése változó, de a becslések többsége a világ kőolajtartalmának 7-9%-ra teszi az afrikai kőolajat, ami 80-100 milliárd hordót jelent. A következő 10-15 évben napi 4-6 millió hordó növekedés várható, s különösen növekszik a kitermelés a nyugat-afrikai térségben. Az öt nagy olajkitermelő ország (Nigéria, Angola, Gabon, Kongói Köztársaság, Egyenlítői-Guinea) a következő 5-10 évben napi 2-3 millió hordóval, az utána következő öt évben pedig napi 3-5 millió hordóval növelheti a termelést. Szenegál és Sierra Leone ugyancsak fontos kitermelőhellyé válhatnak. A befektetések ezen a területen az érintett országok politikai és gazdasági stabilitásától éppúgy függenek, mint az átlátható szabályozástól és a külföldi tőke vonzására alkalmas adórendszerrel.

A *földgáz* is nagy szerepet játszhat a gazdasági fejlődésben, ha kitermelik a készleteket, különösen Nyugat-Afrikában. Jelen-

leg Afrikában található a világ földgázkészleteinek 8%-a, s a világ földgáztermelésének 5%-a folyik a fekete kontinensen. Számos afrikai és nyugat-afrikai ország rendelkezik kihasználatlan termelési és exportálási kapacitással, és tekintettel a földgáz világméretű keresletének növekedésére, a nagy nemzetközi társaságok gyorsan növelik befektetéseiket ezen a területen is. Az USA több mint 800 milliárd köbméter földgázt használ fel évente.

Amerikai szempontból Nyugat-Afrika az *atlanti medence* részét képezi és viszonylag közel van az amerikai piacához. Az itt található kőolaj kevésbé kénese, és könnyű nyersolajról van szó, ami fontos az amerikai kőolaj-finomító szektor számára. Ezenkívül lényeges az Északi-tengeri kőolaj helyettesítése szempontjából is, ahol a termelés folyamatosan csökken.

A készleteket tekintve, kevés a valószínűsége annak, hogy Afrika, vagy Nyugat-Afrika felválthatná a Közel-Keletet a

kőolaj és a földgáz világpiacán, de folyamatosan jelentős energiaforrás marad az Egyesült Államok (és Kína) számára, annál is inkább, mert Nyugat-Afrika a világnak az a része, ahol a kőolaj és a földgáz kitermelése a leggyorsabban növekszik.

Számos nagy amerikai (és más országbeli) kőolajtársaság nagyarányú beruházásokat végez jelenleg. Csádban először 2003 júliusában hoztak felszínre olajat, ma már 110 000 hordó olajat termelnek naponta, ebből 34 000 hordó az Egyesült Államokba kerül. A csádi kőolaj kitermelését és exportálását egy ezer kilométeres olajvezeték megépítése tette lehetővé, amely Csádot Kamerunnal köti össze. A 3,7 milliárd dollár értékű vezeték kiépítését az amerikai ExxonMobil irányította. Nigéria, mely tagja az olajexportáló országok szervezetének (OPEC) és amely 40 milliárd hordó tartalékkal rendelkezik, jelenleg 2,5 millió hordót termel naponta, miközben 2010-re napi 4 millió hordóra akarja növelni a termelési kapacitását.

Egyenlítői-Guinea kőolaj-kitermelése jelenleg mintegy 360 000 hordó naponta. Az ország nem tagja az OPEC-nek, tartalékait 1,2 milliárd hordóra becsülik. A jelentős gázkészletekkel rendelkező ország földgáz-cseppfolyósító üzemeket szándékozik létrehozni exportálás céljából. A nagy amerikai olajtársaságok, mint a Marathon Oil, ExxonMobil, AmeradaHess és a Chevron Texaco jelen vannak az országban, ahol az amerikai kormányzat 2003-ban nagykövetséget is nyitott. Abidjanban pedig új amerikai nagykövetségi épület-komplexum épült fel, melyet méreteinél fogva regionális hatókör betöltésére alkalmasnak ítélték meg afrikai szakértők. Franciaország „hátsó udvarában” egy amerikai „előkert”?

A globalizálódó világ veszélyei arra kell, hogy ösztönözzék Franciaországot és az Egyesült Államokat, hogy építsenek összekötő utat a „hátsó udvar” az „előkert” között, melyen biztonságosan közlekedhetnek a – muzulmán, keresztény és animista – nyugat-afrikaiak saját biztonságuk érdekében is...

JEGYZETEK

¹ Glaser – Smith 2005: 19.

² I.m. 39.o.

³ Mbaye 2004.

⁴ U.o.

⁵ Samson 2005a.

⁶ Samson 2004.

⁷ Samson 2005b.

⁸ United States Department of State 2004.

MBAYE, SANON

2004 Dévaluation: comment les Français pillent l'Afrique? *Le Journal de l'Economie* (Dakar), 2004 január 12.

SAMSON, DIDIER

2004 La nouvelle zone monétaire de l'Afrique de l'ouest. *Radio France Internationale*. (A tudósítás írásos formában 2004. július 21-én jelent meg; forrás: <http://www.rfi.fr>)

SAMSON, DIDIER

2005a Les illusions perdues. *Radio France Internationale*. (A műsor írásos formában 2005 január 19-én jelent meg; forrás: <http://www.rfi.fr>)

SAMSON, DIDIER

2005b La France pilote et défend la zone franc. *Radio France Internationale*. (A tudósítás írásos formában 2005. április 8-án jelent meg; forrás: <http://www.rfi.fr>)

UNITED STATES DEPARTMENT OF STATE

2004 *L'Afrique va devenir un fournisseur important des E.-U. Après le Moyen-Orient, allons-nous assister au déplacement des crises et guerres vers l'Afrique?* (A honlapon 2004. július 20-án tették közzé John Brodmannak a Szenátusban elhangzott szövegét; forrás: <http://fr.allafrica.com>)

FELHASZNÁLT IRODALOM

GLASER, A. – SMITH, S.

2005 *Comment la France a perdu l'Afrique*. Párizs: Calmann-Lévy.

Szabó Loránd Kongó

Válságóc Kelet és Nyugat között
Zaire/Kongói Demokratikus Köztársaság 1995–2005¹

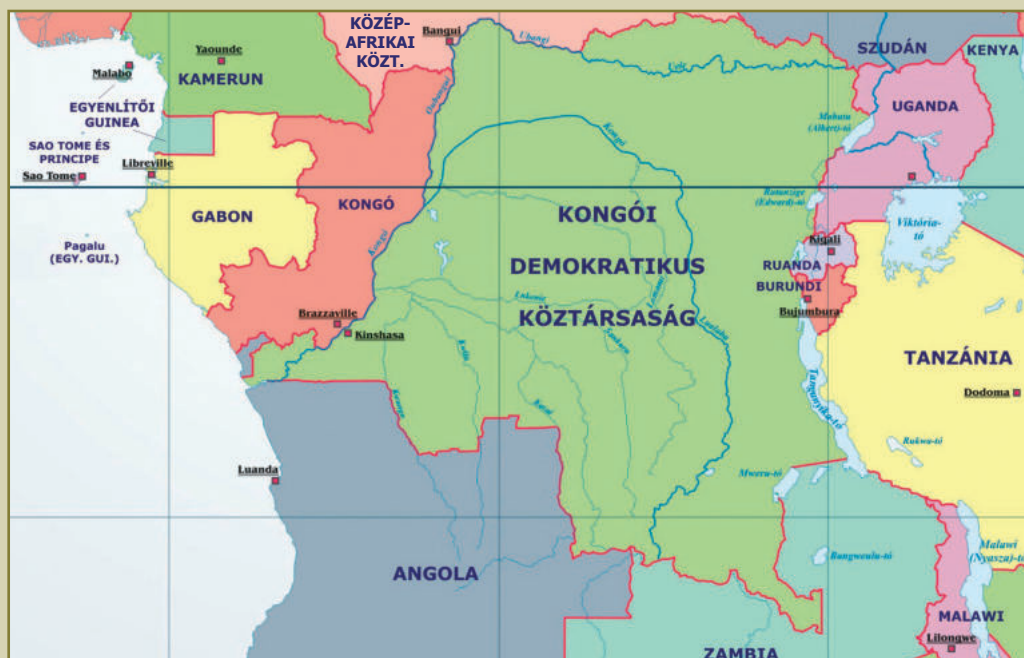
Az 1971 és 1997 között Zaire néven ismert Kongói Demokratikus Köztársaság Afrika harmadik legnagyobb területű országa, lakóinak száma nagyjából ötvenötmillió, természeti erőforrásokban (réz, vízenergia, déligyümölcsök, nemesfémek, drágakövek, nehézfémek, ritka földfémek stb.) igen gazdag. Állampolgárainak döntő többsége mégis végtelenül szegény annak következtében, hogy az elmúlt évtizedek során az országot kifosztotta és tönkretette a diktátorrá vált Mobutu Sese Seko elnök (1965–1997) és korrupciós környezete (a kleptokrácia), majd az elnök bukásához vezető polgárháború, végül pedig az első afrikai kontinentális méretű háború – s az ezekkel járó betegségek, a nélkülözés, az éhezés – csak fokozta a szenvedést, az 1998 óta elhunyt áldozatok számát hárommillióra becsülik.

Az 1885–1908 között a belga király magánbirtokaként létező, jogilag önálló államnak tekintett Kongó Szabad Államot 1908-tól a belga kormány felügyelete alatt álló Belga Kongó gyarmat követte az 1960-ban elnyert függetlenségig. Az éppen megalakult köztársaságban polgárháborús állapot alakult ki, amelybe nagy erővel avatkozott be az ENSZ, s végül, 1965-ben Joseph-Désiré Mobutu tábornok szerezte meg a hatalmat. 1971-ben pedig a kitalált, gyarmatosítás előtti gyökerekhez való visszatérés szellemében az egyébként szintén ősi Kongó nevet elvetve egy másikat helyezett előtérbe, így lett az ország új neve Zaire. Mobutu az afrikánizálási politikája következtében az európai keresztneveket is megszüntette, a magánvállalkozásokat előbb államosította, majd részben reprivatizálta. Uralma csődbe vitte az országot, de annak jelentős nyersanyagkészlete és Afrikában elfoglalt központi helyzete miatt

a nyolcvanas évek végéig számíthatott a Nyugat (főleg az Egyesült Államok, Belgium és Franciaország) támogatására a világméretű hidegháborús sakkjátszma egyik gyalogjaként.

A MOBUTU-DIKTATÚRA SOKSZEREPLŐS VÉGJÁTÉKA

Miközben a gazdaság romokban hevert, a világpolitikában fújó új szelek hatására a zaire-i ellenzék is megérezte, erősebben aktivizálódott, Mobutu pedig látszatengedményekkel igyekezett kifogni a szelet a vitorlájukból. Belső és külső nyomás hatására 1990-ben bejelentette az egypártrendszer végét.² Az ellenzék egyik vezére már a nyolcvanas években is az az Étienne Thisekedi volt, akit több, még Mobutu előtt megbukott vezető oldalán is ott találtunk, később Mobutu egyeduralmának kiépítését egyengette, s akit a kilencvenes években Mobutu többször is miniszterelnökké nevezett ki. A demokratikus átmenetet 1991-től a Szuverén Nemzeti Konferencia (CNS) lett volna hivatott levezényelni, de ténykedését a következő évben Mobutu egyszerűen felfüggesztette, s egy új kormányt nevezett ki jogtalanul, így elvileg kettős hatalom jött létre, de valójában már az elnök sem volt képes erőszakszervezeteivel kordában tartani a hatalom minden szálát. Az egyik fő nyersanyagforrást jelentő Shaba (korábban és ma ismét Katanga) körzetből szélsőséges lundák (a többségi etnikum) az ott korábban jelentős szerepet játszó, a szomszédos Kasai körzetből származó baluba etnikum jelentős részét (kádereket, képzett szakmunkásokat) elűzték 1993-ban

A Kongói Demokratikus Köztársaság és szomszédjai

– tönkretéve ezzel az ottani gazdaságot, a velük összejátszó shabai kormányzó pedig 1994 elején területét autonómnak nyilvánította. Országszerte tiltakozó tüntetések, a fizetés nélkül maradt és teljesen demoralizálódott nemzeti hadsereg (FAZ) egységeinek fosztogatásai, politikai gyilkosságok, a külföldiek evakuálása, egy teljesen széthullóban lévő államhatalom jellemezte ezeket az éveket, amikor egy a szomszédban lejárló esemény döntő fordulatot jelentett Zaire számára.³

1994. április 6-án Juvénal Habyarimana ruandai elnök Tanzániából hazatérő repülőgépét lelőtték.⁴ A gép fedélzetén tartózkodott a szomszédos Burundi államfője, Cyprien Ntaryamira is. A Ruandában kormányon lévő hutu etnikum által ezután a merénylet elkövetésével általánosságban vádolt tuszi etnikum és feltételezett hutu cinkosai sérelmére elkövetett, előre kitervelt népirtás (pár hét alatt közel nyolcszáz ezer áldozat) után azonban fordult a kocka, mivel az ugandai elnök, Yoweri Museveni csapatainak támogatását élvező döntően tuszi APR kerekedett felül.⁵ A megtorlástól félve júliusban legalább egymillió hutu menekült özönlött át a szomszédos Zaire keleti Kivu régiójába (Goma környékére), s ott a francia hadsereg vezetésével az ENSZ BT jóváhagyásával 1994. június végétől augusztusig a Türkiz Hadművelet (Opération Turquoise) során számukra Biztonságos Humanitárius Zónákat (ZHS) hoztak létre. A menekültek között a szélsőséges irányzat, a Hutu Power követőinek fegyveres milíciája, az Interahamwe, a korábbi Ruandai Fegyveres Erők (FAR) tagjai és a volt poli-

tikai vezetők is szép számban érkeztek a sebtében felállított menekülttáborokba, magukkal hozva az államkincstárt és jelentős mennyiségű fegyvert.⁶

Zaire-ban, s különösen Kelet-Zaire-ban már korábban is a különböző szomszédos országok kormányai ellen küzdő fegyveres csoportok letek menedéket, s innen indítottak időről időre támadásokat. Ilyen volt az ugandai Museveni ellen küzdő Szövetséges Demokratikus Erők (ADF), az Úr Ellenállási Hadserege (LRA), a Nyugat-Nílus Parti Felszabadítási Front (WNBLF), a José Eduardo dos Santos angolai elnök ellen küzdő Jonas Savimbi-féle Nemzeti Unió Angola Teljes Függetlenségéért (UNITA), s a burundi kormány ellen küzdő hutu Nemzeti Tanács a Demokrácia Védelmére (CNDD). Ezekhez csatlakozott a volt Ruandai Fegyveres Erők (FAR) és az Interahamwe is, amelyek ráadásul a menekülttáborokat uralták, s az új ruandai rezsim elleni bosszújuk részeként nekiláttak a régóta Zaire-ban élő ruandai, tuszi eredetű banyamulenge⁷ etnikum és a kivui lakosság zaklatásának, mészárlásának. Ez és a már régebben itt élő, nem tisztázott jogi helyzetű ruandaiak erőszakos földszerzési akciói ellenállást váltottak ki a helyi lakosságból. 1995 elejétől a menekülttáborok élő pajzsának védelmében a FAR és az Interahamwe fegyveres támadásokat hajtott végre Ruandában. Az új ruandai vezetés, az APR, illetve az APR sem nézte mindezt tétlenül, és visszavágott. A térségben lévő zaire-i állami fegyveres erők, a FAZ demoralizált egységei az éppen többet ígérőhöz csatlakoztak. Hogy az új – importált – etnikai problémától megszabaduljon, 1995 augusztusában a

zaire-i kormány erőszakkal próbálta meg egy menekülttábor lakóit visszatelepíteni Ruandába, ám a külföldi tiltakozás miatt leállította az akciót. A táborokat elvileg ellenőrző ENSZ Menekültügyi Főbiztossága (UNHCR), Mobutu kormánya és a nemzetközi közösség tényleg szemlélte a burjánzó erőszakot, csupán a táborlakók élelmezésével törődtek, a köztük nyíltan jelenlévő népirtókkal nem.⁸

A banyamulengéket a hatóságok az új ruandai menekültekkel egy kalap alá vették, és 1996 szeptemberében felszólították, hogy térjenek haza, Ruandába. A földjeiket védő, fellázadt banyamulengék összefogtak a Zaire-ba a hutu milíciák üldözésének ürügyével október elején mélyen és tartósan behatoló, a menekülttáborokat megtámadó ruandai hadsereggel, az APR-rel, valamint több zaire-i ellenzéki csoporttal, amelyek Kongó/Zaire Felszabadításáért küzdő Demokratikus Erők Szövetsége (AFDL) néven tömörültek koalícióba 1996. október 18-án Lemerában (Dél-Kivu). Az AFDL célja a hutu menekülttáborok megszüntetése és Mobutu megbuktatása volt, szövívője pedig az a katangai származású Laurent-Désiré Kabila, aki a hatvanas években Mobutu-ellenes maoista gerillaként vált ismertté, de azután inkább a jövedelmező arany- és elefántcsont-kereskedelemmel foglalkozott, s tanzániai kényelmes „száműzetésben múltatta napjait”. Bár Mobutu fegyveres ereje rendkívül lecsökkent, az AFDL-ben résztvevő csoportok önmagukban erőtlenekek lettek volna a legyőzéséhez. Ahogyan azonban a Bukavu és Uvira térségéből kiinduló banyamulenge lázadás sikereket ért el (az APR fegyveres támogatásával és kelet-afrikai – szomáliai,

etióp, eritreai, kenyai, burundi – zsoldosokkal), lassan átalakult felszabadító háborúvá. Ezért csatlakoztak hozzá az észak-kivui mai-mai milíciák⁹ (Bangilima), az AFDL pedig magába szippantotta és kiképezte a kadogók (12-16 éves gyerekkatonák) jelentős részét (mintegy 15 000 főt), akik a szintén csatlakozó Katangai Tigrisek¹⁰ egy részével a későbbi Kongói Fegyveres Erők (FAC) gerincét képezték. 1996 novemberében a lázadók bevették Gomát, ami menekültek újabb áradatát indította el, most az ország belseje felé.

A kivui háború nyugtalanító hírei, valamint Uganda és Ruanda nyilvánvaló – bár általuk tagadott – részvétele miatt a főváros, Kinshasa közvéleménye a helyzet súlyosságát alábecsülő vezetés ellen fordult. Az anyai ágon tuszi Léon Kengo wa Dondo miniszterelnököt pedig Ruanda szálláscsinálójának tekintették, és a fővárosban szabályos hajtóvadászat indult a ruandai menekült és zaire-i tuszik ellen, akik közül sokan a Kongó folyó túlsópartján lévő Kongói Köztársaság fővárosába, Brazzaville-be menekültek. Kinshasában a párhuzamos hatalom vezetői, Kengo wa Dondo és Tshisekedi egymást tették felelőssé azért, mert nem tudták elfojtani a kivui tűzfészeket. Az egyébként igen beteg Mobutu rezsimjének megmentésére ekkor már csak Franciaország, Togo és Nigéria hajlott volna, továbbá azok a lázadó erők (UNITA, ex FAR, Interahamwe), amelyek menedéket találtak területén. A keleti lázadók szövívője, Kabila épített a múltjából adódó nemzetközi ismertségére és kapcsolataira, s ahogy haladt a front nyugat felé, fokozatosan eltávolította vetély-

társait. Sikereikhez anyagi támogatást nyújtottak a Mobutuval kapcsolatban álló nagy nemzetközi bányatársaságok árnyékából most kilépő közepes méretűek (a juniorok), amelyek eddig nem jutottak koncessziókhöz, de Kabila megfelelő összegű „hadiadó” fejében szeleteket ígért nekik az újra felosztandó tortából. Nagy fegyvertény volt 1997. március 15-én a lumumbista forradalmi hagyományokkal rendelkező Kisangani bevétele, amelynek védelmére hiába bérelt fel a FAZ számos szerb, francia, olasz, chilei zsoldost, hiába védték velük elszántan az UNITA, a volt FAR és az Interahamwe egységei. Kisangani eleste megnyitotta Kabilának előtt az utat Mobutu törzsi „fészke”, Gbadolite és a főváros, Kinshasa felé. Amíg Gbadolite felé az APR támogatta az AFDL-t, addig az angolai hadsereg (FAA) a „hasznos Zaire/Kongó”, azaz az ásványkincsekben gazdag Kasai (központja Mbuji-Mayi) és Shaba/Katanga (központja Lubumbashi) irányában előretörő, Katangai Tigrisekkel megerősített AFDL-csapatokat támogatta.

A konfliktus tárgyalásos rendezésével korábban is próbálkoztak közvetítők, de Mobutuék azonnali tűzszünethez kötötték és ahhoz, hogy a részt vevő országok ismerjék el, beavatkoztak Zaire belügyeibe. Kisangani eleste után már nem szabtak ilyen feltételeket, de túl késő volt, a május elején Pointe-Noire-ban Nelson Mandela révén találkozók két rivális közül Kabila győzelme biztos tudatában nem engedett, s a „nemzetközi pozíciójában” bízó, elvakult Mobutu sem, akinek a bukásához egyenesen vezetett ez a patthelyzet, mivel már minden külföldi támogatója „elengedte a kezét”.

Mobutu Gbadolite-ba repült (majd onnan éppen a támadók megérkezése előtt végleg külföldre), a főváros védelmével megbízott egyik tábornoka, Mahele kiadta Kabilának a védelmi terveket, elkerülve ezzel az újabb vérfürdőt, s bár ezért kivégezték Mahelét a Mobutuhoz hű erők, Kinshasa ostroma elmaradt. 1997. május 17-én az AFDL bevonult a fővárosba, Kabila lett az új államfő, s egyik első politikai lépéseként visszakeresztelte az országot, létrejött a Kongói Demokratikus Köztársaság.

JOSEPH-DÉSIRÉ KABILA: EGY FRUSZTRÁLT GYŐZTES HALÁLA

Kabila közel egy évtizede nem ismerte pontosan a kongói belpolitikai viszonyokat, ezért a hatalom monopolizálására törekedett, erősen nacionalista szövegekkel, támaszai a katangai klán (a balubakat), a banyamulengék és „bűnbánó” vagy köpönyegforgató, esetleg egyszerűen szakértelmük miatt „megvásárolt” egykori mobutisták voltak. Nagyon sarkosan fogalmazva, aki őt elfogadta vezérnek, azt bevette a kormányba. A Mobutu-rezsim, az AFDL ígérete ellenére, mintha nem akart volna véget érni, helyette Kabila „diktatórikus átmenete” következett. 1997 szeptemberében betiltotta a politikai pártokat,¹¹ a civil társadalom és a sajtó képviselőit meghurcolták, zaklatták. A katangaiak mellett továbbra is sok tuszi töltött be fontos tisztségeket, különösen keleten, ami irri-

tálta az ottani lakosokat, s az is, hogy a szomszédos országok lázadó fegyvereseinek menedékhelyei is megmaradtak Kivuban. A Kongói Fegyveres Erők (FAC) ideiglenes vezérkari főnöke az ugandai születésű James Kabarebe volt, egyben az APR tagja.

A romokban heverő gazdaságban a junior bányavállalatoknak korábban biztosított kizárólagos kutatási övezeteket elnökként végül a valóban tőkeerős senioroknak adta, amelyek potenciálisan elég tőkével rendelkeztek a szükséges beruházásokhoz. Emiatt – és a befektetett pénz elűszása miatt – előbbiek dühödten támadták különböző nemzetközi intézményeknél.

Az ENSZ vizsgálóbizottságának¹² tevékenységét az AFDL és ruandai szövetségeseik nyugatra nyomulása során a hutu menekültek és a lakosság ellen elkövetett súlyos bűncselekmények kapcsán Kabila erősen akadályozta, az ország rossz helyzetéért az ENSZ-t, a Világbankot, Franciaországot, az USA-t, Belgiumot hibáztatta, úgyarmatosítóknak titulálva őket.¹³ Nem csak a Nyugattal, de korábbi segítőivel (Ugandával, Ruandával) is összeveszett, nem akarta ugyanis őket „kifizetni”. Lejárásában szerepe volt tuszi külügyminiszterének, Bizima Karahának is, aki 1998 elejétől külföldi útjain a diplomáttal folytatott négy szemközti megbeszéléseken igyekezett befeketíteni főnökét, a Kabilától immár megszabadulni kívánó Ruanda érdekeinek megfelelően.¹⁴ Kabila az afrikai „bölcseket” (Mandela, Nyerere, Mubarak) is megsértette.¹⁵ E magatartása következményeként a korábban érdeklődő potenciális befektetők is elmaradtak, ő pedig a nacionalista szövegek után vulgármarxista frázisokkal rukkolt elő a „neomperialisták” ellen. Viszonyt gerilla korszakából származó kapcsolataihoz, és első külföldi útja Kínába vezetett, majd 1998-ban Líbiába és Kubába látogatott el, s a következő Észak-Korea lett volna, ha nem szől közbe az 1998 augusztusában kirobbanó első afrikai kontinentális háború.¹⁶

Az elégedetlenség az új vezetéssel szemben nem csak külföldön volt tapasztalható. A banyamulengék és banyaruandák¹⁷, akik helyzetük normalizálását remélték, nem kaptak kongói állampolgárságot, továbbra is egy 1981-es rendkívül kirekesztő törvény¹⁸ maradt életben, holott sokan töltöttek be jelentős pozíciókat az államigazgatásban, főként keleten. 1998 tavaszán Kivuban nőtt a feszültség, ahol egyébként is sokan voltak, a FAC helyőrségeiből többet át akartak helyezni – ez a művelt földjeik elhagyását jelentette volna –, emiatt a banyamulengék ismét fegyvert ragadtak, és bár rövid tárgyalások után megnyugodtak, fegyveresen vonultak vissza az Itombwe fennsíkra, ez lett milíciájuk bázisa, Uvira pedig a központjuk.

A tuszik túlzott reprezentativitása a katangaiakat is bosszantotta, a keleti tartományok lakói pedig úgy érezték, továbbra is megszállás alatt állnak, ezért egyre több kivui csatlakozott a mai-mai milíciákhoz, védeni földjeiket a túlnépesedett Ruandából jött földfogláló menekültek vagy népiirtó, fosztogató fegyveresek ellen.

Kabila, aki ellen több puccskísérlés is lezajlott 1998 júniusától, igyekezett szabadulni korábbi segítőitől, leváltotta a FAC tuszi

vezetőjét, James Kabarebét, helyére sógorát, egy katangai csendőrt nevezett ki, július 27-én pedig távozásra szőlította fel a ruandai hadsereget.

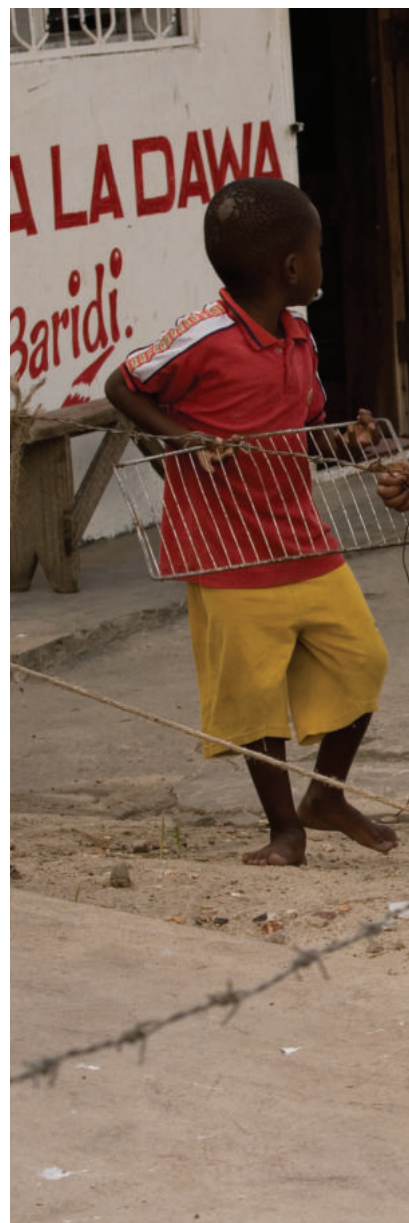
1998. augusztus 2-án ruandai és ugandai támogatással több városban is lázadás tört ki (Goma, Bukavu, Kindu, Fizi, Baraka, Kisangani, Kinshasa), a fővárosban viszont a Kabilához hű fegyveres erők azt gyorsan elfojtották. Ez keresztülhúzta az egymással műholdas telefonon érintkező puccsista csoportok tervét,¹⁹ ezért gyorsan változtatniuk kellett. Augusztus 4-én James Kabarebe vezetésével Gomából és Kigaliból néhány erre a célra rekvirált repülőgéppel ingajáratban ruandai, ugandai és banyamulenge katonákat dobtak át Kitonába, légihidat létesítve az ország keleti és nyugati vége között.²⁰ A kitonai katonai átnyelő táborban több ezer volt FAZ-katona volt, akiket oldalukra akartak állítani, de a zömük szabadságát visszanyerve inkább megszökött. Kabarebe célja az volt, hogy ezzel az akcióval harapófogóba szorítsa a fővárost. Egységeik elfoglalták Matadit, majd a főváros áramellátását biztosító Inga-gát vízierőművét. Közben a keleti lázadók is elindultak Kinshasa felé.

Kinshasában eközben ismét erőteljesen fellángolt a tusziellenes hangulat, s az országban a lázadók katonai sikerei dacára a lakosság sem állt melléjük. Ruanda és Uganda akciói igazolására gyorsan létrehozott egy lázadó csoportot, Kongói Tömörülés a Demokráciáért (RCD) néven, amelynek a fegyveres erejét az APR és az egykori FAZ elemei, banyamulengék,²¹ banyaruandák, Kabilában csalódott kadogók és FAC-katonák alkották. Elnöke a belgák támogatását is élvező, tanzániai száműzetésben élő marxista történész, Ernest Wamba dia Wamba lett, bár a franciák inkább az UNESCO-nak dolgozó Arthur Z'ahidi Ngomat látták volna szívesen Kabila utódként, viszont ő rövidesen otthagya az RCD-t, és a nem fegyveres ellenzékhez csatlakozott.

A fenyegető helyzetben váratlan segítség érkezett, ugyanis 1998. augusztus 18-án Robert Mugabe zimbabwei elnök kijelentette, hogy a regionális szolidaritás címén segít a béke helyreállításában a Dél-afrikai Fejlesztési Közösség (SADC) több tagjával együtt a szintén tag Kongói Demokratikus Köztársaságnak. Mugabe jelentős támogatást nyújtott még 1997-ben az AFDL-nek is, nem akarta befektetését veszni hagyni, ő ajánlotta be Kongót a SADC-be is. Mugabe jelentős zimbabwei, dos Santos angolai és Sam Nujoma mérsékeltebb namíbiai katonai erőinek²² segítségével felszámolták a nyugati frontot, felszabadítva ezzel a fővárost. Keleten viszont a front megmerevedett, állóháború alakult ki, egy keleti és egy nyugati országrészre osztva Kongót. Kabarebe nyugati fronton rekedt csapata Matadiba vonult vissza, majd szeptemberben átküzdötte magát egy kis angolai repülőterre, s onnan a műszaki akadályok elhárítása után felújították a légihidat – ezúttal ellentétes irányban, és az angolai sereg ostromgyűrűjében két hónap leforgása alatt, éjszakai repülésekkel visszazállították a megmaradt embereiket Kigaliba.²³ Az ENSZ tűzszünetet sürgetett, a külföldi csapatok kivonását, de Kabila nem volt hajlandó tárgyalni a lázadókkal. Szeptember 7–8-án

regionális csúcsertekezletet tartottak Victoria Fallsban a hat ország között, amelynek során tulajdonképpen egy „afrikai Jalta” zajlott le, Kongót befolyási övezetekre osztották fel (biztonsági zónákra), amelyeken belül minden ország szabadon kiaknázhatta a természeti erőforrásokat. A SADC katonai segélyakciójához Csád és Szudán is csatlakozott.

A fosztogatásra és bűnözésre alapuló hadigazdaság következményeként a gerillacsoportok elaprózódtak és radikalizálódtak. Az RCD belső vitákba keveredett, a nem tusziak sérelmesnek érezték a tuszi többségű vezetést. Uganda megelégedte Ruanda kongói politikáját és novemberben új frontot nyitott északon és észak-keleten (a Kabila által elhanyagolt Egyenlítői és Keleti tartományokban), egy kinshasai gazdag üzletember fiának, Jean-Pierre Bembának a vezetésével, Mozgalom Kongó Fel-

szabadításáért (MLC) néven. A tagok a Mobutu-klánból, a néhai FAZ speciális egységeiből verbuválódtak, de a csádi csapatok megállították őket Gbadolite-nál, ezért inkább az Ituri folyó vidéke felé folytatták előrenyomulásukat. 1999 márciusában Wamba dia Wamba a volt mobutistákkal és az AFDL-tagokkal való nézeteltérése miatt székhelyét Gomából Kisanganiba tette át (RCD-ML, Felszabditási Mozgalom), az RCD-Goma élére pedig az orvos Émile Ilunga került, a Katangai Tigrisek korábbi angolai politikai vezetője, majd 2000 őszén felváltotta őt a korábban ismeretlen Adolphe Onusumba. A ruandai és ugandai csapatok, továbbá az általuk támogatott lázadó csoportok közt 1999–2000 folyamán ádáz harcok dúltak a gyémántelosztó központ, Kisangani fölötti ellenőrzésért. Wamba dia Wamba és frakciója kiszakadt a kisangani RCD-ből (amely azután a fővároshoz pártolt), s Buniába tette át székhelyét, még közelebb Ugandához.

Mindenki a természeti kincseket fosztogatta, a lázadó frakciók a városokat birtokolták, vidéken a mai-mai és az Interahamwe volt az úr. Észak-Kivuban 1998–2002 között a Padiri David tábornok vezetése alatt számos mai-mai miliciát tömörítő Népi Önvédelmi Erők (FAP) többször is vereséget mértek a ruandai hadseregre és az RCD-Gomára, a központi kormány logisztikai támogatásával. A mai-maik fő követelései a következők voltak: a tuszik menjenek vissza Ruandába, önálló mai-mai zászlóalj csatlakozhasson a nemzeti sereghez, s kapjanak részvételi lehetőséget a nemzeti kormányban.

A harcoló felek közötti közvetítésben sem az ENSZ, sem Mandela nem járt sikerrel. Érdekes módon a Csádot támogató Líbia vezetője, az arab világban való elszigetelődése miatt Afrika felé forduló Moammer Mohamed el-Kadhafi ért el először eredményt

1999. április 18-án, amikor szülőföldjén, Szurtban (Sirt/Syrte) a lázadó csoportok ugyan nem, de Kongó, Uganda és Csád aláírt egy tűzszüneti megállapodást. A megállapodást egyedül betartó Csád ezzel kilépett a háborúból, mivel Líbia állt mögötte.²⁴

A háború beszünetése felé vezető folyamat következő állomása 1999. július 10-én a lusakai egyezmény aláírása volt, amelyet a SADC elnöke, Frederick Chiluba zambai elnök hozott tető alá. A konfliktusban közvetlenül érintett hat ország és a főbb lázadó csoportok²⁵ írták alá. Ez az azonnali tűzszünetet, a külföldi csapatok kivonását, a tűzszünetet alá nem író fegyveres csoportok lefegyverzését, egy ezeket felügyelő vegyes katonai bizottság (CMM) felállítását, a kongóközi párbeszéd (DIC) megindulását (a konfliktusban résztvevő minden kongói fél tárgyalóasztalhoz ültetését) és egy ENSZ békefenntartó erő²⁶ megérkezését tartalmazta. Noha a háború 2001-ig változatlanul tovább folyt, az egyezmény mégis a békefolyamat kezdete lett, ennek szövegét vették alapul a későbbiekben is. Az 1998-tól zajló háborúban a Tanzániához²⁷ hasonlóan semleges Zambia²⁸ megátolta minden kongói lázadó csoportnak, hogy területét használhassa. Kabila kénytelen volt aláírni a lusakai egyezményt, hogy időt nyerjen, mert 1999 tavasza óta a lázadók és az APR hevesen támadták Mbuji-Mayit, a gyémántbányászat központját. Az egyezmény ravaszul kapcsolt össze több kérdést. Az egyik Uganda és Ruanda biztonsági követelése volt, hogy a szomszédból ne támadhassák őket lázadó erők. A másik Kabila hatalmának legitimitása volt, hiszen erőszakkal szerezte meg, ezért demokratikus átmenetet követeltek tőle. Emiatt a szomszéd államok által pénzelt, fosztogató, a lakosságot ter-

rorizáló Kabila-ellenes erők hirtelen a demokratikus átalakulásért küzdőkként tűntek fel. A hagyományos politikai pártok mellett ezek is kikerülhetetlenekké váltak egy leendő átmeneti kormányban. Így Kabila és hívei elkerülhetetlenül kisebbségbe kerültek volna egy ilyen kormányban. Kabila kivárt, és az idő részben neki dolgozott. Az ENSZ BT csak 1999. december 1-jén hozott határozatot (1279.) megfigyelők küldéséről és a MONUC létrehozásáról,²⁹ valamint a természeti kincsek fosztogatását vizsgáló szakértői csoport felállításáról. Angola és Zimbabwe megegyezett Kabilának a lusakai folyamattal szembeni ellenállását, s néhány – nekik jövedelmező – gazdasági egyezmény megkérőjelezését. Mugabe tartott attól, hogy a sok befektetett hadianyag és pénz nem térül meg, s esetleg emiatt odahaza ráfizet a beavatkozásra. Ruanda és Uganda egységes fellépése viszont a múlté lett, s a nem is titkoltan Kabila bukására váró nyugatiak e két ország seregeinek és támogatóitjainak egyre több szörnyű tettének vehették hírét, miközben Kabila belföldi népszerűsége a kivérzett keleten is megmaradt. Mégis, 2001. január 16-án a testőrségének egyik tagja meggyilkolta.³⁰

ÁTMENETI HATALOM, ENSZ ERŐK ÉS VÁLASZTÁSOK

Kabila halála után környezete fiát, a szárazföldi erők vezérét, Joseph Kabilát iktatta be utódként, akit a parlament is megerősített tisztségében, s a hadsereg vezérkari főnöke is ő lett. Az ifjú Kabila változást hozott, a békefolyamat megindult. Noha ellenségei megpróbálták lejáratni,³¹ látogatásai és szenvedélyes beszédei révén gyorsan nőtt népszerűsége sok, az apja által elhanyagolt tartományban, ahonnan embereket vett maga mellé. De mindenekelőtt a nyugati fővárosokba utazott pénzügyi befektetőket és politikai támogatókat keresni,³² sikerrel. Még az AFDL nyugat felé menetelése idején Kabarebe mellett tanulta a katonai mesterséget, így ellenfelei trükkjeiből is ismert jó néhányat. Apjával ellentétben nyitottan mutatkozott minden irányban, a katolicizmus után az ország második legnagyobb vallása, a kimbanguizmus atyjának sírjához is elzarándokolt, megnyerve ezzel magának sok alsó-kongói. Tanácsadók segítették a nemzetközi és hazai „pozitív arcúlatá” kialakításában, és tény, hogy apjánál kevésbé volt autokratikus. 2001 augusztusában kongóközi „előpárbeszédre” került sor Gaboronéban, azután Addisz-Abebában, Abujában, Pointe-Noire-ban, 2002 elején Brüsszelben. A sok előzetes tárgyalás után az „afrikai újjászületésen” és a Dél-afrikai Köztársaság első számú, vitathatatlan kontinentális hatalomként való elismerésén lázasan munkálkodó Thabo Mbeki erőfeszítései³³ révén 2002. február 25-én a dél-afrikai Sun City-ben megindult a párbeszéd (DIC), amelynek kétséges eredményeként megerősítették Joseph Kabilát elnökként a majdani demokratikus választásokig, Jean-Pierre Bemba lett a miniszterelnök, a parlament elnöke pedig az RCD-Goma vezetője.

Ezzel párhuzamosan nem hivatalos tárgyalások folytak Fokvárosban Ruandával, s még a nyáron a pretoriai békével zárultak,

melynek értelmében Ruanda visszavonja csapatait, a hutu milíciákat lefegyverzik Kelet-Kongóban, s visszatérnek Ruandába. Museveni még az előző év tavaszán, választási hadjárata során elkezdte az Ugandai Népi Védelmi Erők (UPDF) egységeinek kivonását, 2002 nyarán folytatta, szeptemberében pedig a legkisebb „rabló”, Burundi (ahol 1996 óta a tuszi Pierre Buyoyaé a hatalom) is aláírt egy békeszerződést Kongóval, s Zimbabwe is megkezdte csapatai kivonását.

2002. december 17-én Pretoriában átfogó egyezményt fogadtak el a DIC résztvevői. Eszerint Kabila a két évig tartó átmenet idejére elnök maradt, négy alelnökkel „kiszegítve”: Yerodia Abdoulaye Ndombasi (a Kabila-párt – a PPRD – képviselőjében), Jean-Pierre Bemba (MLC), Azarias Ruberwa Manywa (tuszi, az RCD-Goma főtitkára), Arthur Z’ahidi Ngoma (a nem fegyveres politikai ellenzék képviselőjeként). 2003. április 7-én a DIC Sun Cityben elfogadta a Kongói Demokratikus Köztársaság új alkotmányát. 2003. július 1-től az ENSZ főtitkárának rendkívüli képviselője, William Lacy Swing (az USA volt kinshasai nagykövete) állt a MONUC élére, s felhatalmazása volt az Átmenetet Segítő Nemzetközi Bizottságtól (CIAT)³⁴ is. Bátran döntött konfliktushelyzetekben, az átmeneti kormánynak is megszabva olykor a teendőit, a helyi sajtó ezért „a kongói Paul Bremer” névvel ruházta fel, mivel szerinte ő az igazi úr Kongóban.³⁵

Ám 2003-ban és 2004-ben, de még 2005 tavaszán sem a békés építkezés, hanem a rituális emberevés,³⁶ az újabb véres összecsapások, a puccskísérletek,³⁷ az újabb határsértő katonai akciók, a rablások, a kínzás, a kivégzés, a nemi erőszak hírei érkeztek Kongóból, főleg a természeti kincsekben gazdag Ituri folyó és Bunia vidékéről, ahol még az ugandai csapatok kivonulása előtt általuk egymás ellen feltűzött hema és lendu népcsoportok mikroetnikai összetűzése mindennaposá váltak, s ahova 2003 nyarának elején egy francia vezetésű, többnemzetiségű erő (Artémis) érkezett (1850 fő) a tehetetlen és korrumpálódott kéksisakosok megtámogatására, különösebb eredmény nélkül. A MONUC kéksisakosaival³⁸ és a központi kormányzat katonáival³⁹ szemben pedig a korábbi ruandai, ugandai, zimbabwei, angolai megszálló csapatokkal és a lázadók fegyvereseivel szemben megfogalmazott vádakot lehetett olvasni: kiskorúakat, tehetetlen nőket kényszerítettek prostitúcióra, óvszer nélküli közösülésre. Kivuban is kiújultak a harcok, ahova 2004 végén a ruandai csapatok ismét betörték a hutu Demokratikus Erők Ruanda Felszabadítására (FDLR) és az Interahamwe fenyegetésére hivatkozva.⁴⁰ Tette mindezt Ruanda a 2004. november 20-án az ENSZ és az Afrikai Unió közvetítése nyomán 14 régióbeli ország államfője által Dar es-Salaamban aláírt nyilatkozat dacára, amely szerint a régióból „a tartós biztonságnak és békének[...] a politikai és szociális stabilitásnak a növekedésben és fejlődésben osztozó térségét” hozzák létre, és 2005 júniusában Nairoiban újra találkoznak.⁴¹ Ruandának ráadásul most törölték el a Párizsi Klub tagjaival szemben fennálló minden adósságát,⁴² miközben az elmúlt évek során Kongóból elrabolt ásványkincsekkel kereskedve erősítette meg gazdaságát. Az első demokratikus választások 2005. június 30-án lennének Kongóban, azonban erősen kétséges, hogy sor kerül-

rájuk a tervezett időben. Ha nem sikerülne, a 2002 végén Pretoriában aláírt átfogó egyezmény lehetővé teszi az átmeneti időszak hat hónappal való megtoldását, annak egyszeri megújításával (tehát 2006 júniusáig). A világon a legnagyobb létszámú ENSZ-erő állomásozik itt – majdnem 18000 fő, hasonlóan a negyven évvel ezelőtti kongói állapothoz, amelyben az ENSZ megkezdte a fegyveres béke-teremtést –, s a BT 2005. március 30-án kelt 1592. határozatában újabb hat hónapra hosszabbította meg a MONUC mandátumát, fő célként meghatározva a különböző katonai csoportok leszerelését, a nemzeti haderő átalakítását és a választások előkészítését.

JEGYZETEK

¹ Két átfogó képet adó könyv a 2003-ig terjedő időszakról franciául: 1. A térséget alaposan ismerő kutató könyve: LANOTTE, O. (2003). République Démocratique du Congo. Guerres sans frontières. Bruxelles, GRIP – Editions Complexe; 2. A térségben igen sokat járó újságíróé: BRAECKMAN, C. (2003). Les nouveaux prédateurs. Politique des puissances en Afrique centrale. Paris, Fayard.

² Inspiráló erővel hathatott rá, hogy 1989 decemberében ő is láthatta a televízióban, milyen sorsra jutott román „kollégája”, Nicolae Ceaușescu, a „Kárpátok géniusza”.

³ Kongó gyarmati időszak utáni politikai történetéről részletesebben magyarul lásd: BENKES, M. I. (2004). A kongói válság történeti gyökerei – a mobutizmus politikai hagyatéka. Kül-Világ, I. évf. 2004/1. <http://www.kul-vilag.hu>. A nemzetközi kapcsolatokban betöltött több évszázados szerepéről ad vázlatos áttekintést: SZABÓ, L. (2003). Kontinensek Kongója.

Mandulavirágzás Tudományos Napok, konferenciakötet, Pécs, 2003. március 3-7. „Kapcsolódó kontinensek.” Pécs, PTE. 31-35. Átfogó, alapos, de erősen nacionalista megközelítésű monográfia francia nyelven: NDAYWEL É NZIEM, I. (1998). Histoire générale du Congo. De l'héritage ancien à la République Démocratique, Paris, De Boeck & Larcier (Duculot). Tömör összefoglalás neomarxista tendenciával, angolul: NZONGOLA-NTALAJA, G. (2002). The Congo from Leopold to Kabila. A People's History. London–New York, Zed Books.

⁴ A szélsőséges hutu katonai körök (a népirtás kitervelői) és a francia hadsereg velük szimpatizáló körei mindig is az ellenzéki, főként tuszi Ruandai Hazafias Front (FPR) fegyveres szárnyának, a Ruandai Hazafias Seregnek (APR) tulajdonították a merénylet elkövetését, azonban könnyen lehet, hogy éppen a népirtást előre meghirdető szélsőséges hutu körök akartak így hatalomra jutni, és a nyilvánvalóan tűnő indítékok bemutatásával lejáratni ellenfelüket, Paul Kagamét. (Lásd a belga Le Soir 2004. március 10-én megjelent cikkeit egy francia vizsgálóbíró közvetett bizonyítékokra alapuló ítéletének a Kagame belgiumi látogatása idejére időzített megjelentetéséről, a Le Monde ugyancsak e napi számában.)

⁵ Az FPR tagjai közül számosan segítették 1986-ban Museveni hatalomra jutását, és az ugandai hadseregben (NRA) szolgáltak, így a későbbi ruandai elnök, Paul Kagame is.

⁶ A ruandai népirtásról és történeti háttéréről, gyökereiről bővebben magyarul lásd: T. HORVÁTH, A. (2004). Ruanda '94: egy krízis történelmi háttér. Kül-Világ, I. évf. 2004/2. <http://www.kul-vilag.hu>.

⁷ Legkorábbi jelenlétük kétszáz éves Uvira környékén, nyelvük elkülönült a ruandaitól, valószínűleg érkezett egy csoportjuk a XIX. század végén is, azután a két világháború között telepítettek át belőlük a gyarmati hatóságok, de a megnevezésük ismeretlen volt nagyjából 1967-ig, amikor is a ruandai tuszi menekültektől való megkülönböztetésükre használták, nem igazi törzsnév, hanem Mulenge faluból valókat jelöl (Itombwe vidéke).

⁸ A ruandai népirtásról, a konfliktus eszkalálódásáról, kongói és térségbeli következményeiről az ENSZ szemszögéből részletesebben magyarul lásd: CUTTS, M. (vezető szerkesztő) (2000). A világ menekültjeinek helyzete. A humanitárius segítségnyújtás öt évtizede. ENSZ Menekültügyi Főbiztoság Magyarországi Képviselete (UNHCR), Budapest. 245–273. (fordítás, az eredeti angol: UNHCR, Oxford, Oxford University Press, 2000.).

⁹ Eredetileg törzsi védelmi csoportok, hajdan a gyarmatosítók ellen küzdöttek, úgy vélték, szentelt csodavízzel (mai-mai = víz-víz) magukat behintve nem fogja őket a golyó. Később a hatvanas években Pierre Mulele, Lumumba volt ifjúságügyi miniszterének gerillái élesztették fel, majd a kilencvenes években a korrupt mobutista vezetők hatalmaskodása ellen szerveződő, kismimmizett vidéki fiatalok bandáiból született újjá, s csatlakoztak hozzá tanult városi fiatalok is. Egyesek a szociális banditizmus egyik válfajának tartják, amit művelnek. Több csoportjuk működött Kivuban, Maniémában (Simba, Bangilima), amelyek pillanatnyi szövetségeket kötöttek, például a FAR-ral, majd az AFDL-lel, de ettől később eltávolodtak a túlzott tuszi befolyás miatt.

¹⁰ A hatvanas évek elején függetlenségre törő Katanga tartomány csendőrségének elitalakulata, amelyet Angola fogadott be és képezett ki, hogy a Mobutu által támogatott UNITA ellen vesse be őket.

¹¹ Később, 1999-ben a mobutista Forradalmi Népi Mozgalom (MPR) mintájára megalapította saját állampártját, a Néphatalmi Bizottságokat (CPP), ebben Mobutu egykori propagandista szakembere, Dominique Sakombi Inongo segédkezett.

¹² A chilei Roberto Garretón vezette Emberi Jogi Bizottságát, amely 1997 decemberében publikálta jelentését.

¹³ Nem fogadta Clinton különleges küldöttjét, Jesse Jackson tiszteletest; Madelaine Albrighttal való telefonbeszélgetése során állítólag lecsapta a kagylót; a franciákat azzal fenyegette, hogy kilép a frankofon közösségből, mivel az neokolonialista szervezet; Belgiumot terrorista államnak nevezte egy kirohása során, fejlesztési együttműködési államtitkárát nem fogadta stb.

¹⁴ Kétkulcsos szerepére utal, hogy megalakulásakor rögtön csatlakozott az RCD-hez (lásd alább!).

¹⁵ Nelson Mandelának Kabila még Kinshasába érkezése előtt elutasította a konfliktus tárgyalásos rendezésére irányuló javaslatát; Julius Kambarage Nyererét nem volt hajlandó hivatalosan fogadni; Egyiptomba érkezésekor Mohamed Hoszni Mubárakot két órán át váratta a kairói repülőtéren – mivel ittas volt; egy brüsszeli munkalátogatáson pedig az Afrikai, Karibi és Csendes-óceáni Országok (ACP) 70 követe várt rá hiába, mert éppen sziesztát tartott.

- ¹⁶A háború katonai-politikai hátterét és eseményeit 2001 tavaszáig jól megvilágítja a következő francia nyelvű írás: HAVENNE, É. (2001). La deuxième guerre d'Afrique centrale. Universiteit Antwerpen, Centrum voor de studie van het gebied van de grote meren in Afrika. In: MARYSSE, S & REYNTJENS, F. (szerk.) (2001). L'Afrique des Grands Lacs. Annuaire 2000–2001. Paris, L'Harmattan, 143–174. Forrás: <http://www.gralac.org/ann%20pdf%202000-2001/07COemiledeuxiemegeuerr e.pdf>
- ¹⁷A Ruandából a huszadik század második felében, de még az 1994-es népiirtás előtt érkeztek.
- ¹⁸Eszerint az zaire-i/kongói állampolgár, akinek az ősei bizonyíthatóan már 1908. október 18-án, azaz Kongó Szabad Állam megszűnésekor is a területén tartózkodtak.
- ¹⁹A készülékeket amerikai katonai tanácsadóktól kapták.
- ²⁰A műveletet Matadinál horgonyzó amerikai olajtartályhajókról ellenőrizték.
- ²¹Több banyamulenge katonai vezetőt, akik nem értettek egyet a háborúskodás felújításával, és nem láttak erre elegendő indokot, a ruandaiak egyszerűen kivégeztek.
- ²²Mugabének szüksége volt a kongói elektromos áramra és nyersanyagokra, hadiiparának működtetésére, valamint regionális presztízsének fenntartása érdekében Mandela Dél-afrikai Köztársaságával való rivalizálásra a békekeretben. (Zimbabwe ugyanis, amely hosszan küzdött a dél-afrikai apartheid rezsim ellen, s ez gazdaságilag is megviselte, annak bukása után hirtelen másodhegedűsi szerepben találta magát Mandela „szívárvány-nemzete” mögött.) Dos Santos továbbra is az UNITA kongói utánpótlási vonalait igyekezett felszámolni, és rájött, nem jó számára, ha Ruanda és Uganda a cabindai olajmezők közelébe kerül, Kagame ráadásul segítette Savimbit a gyémántcsempészetben. Nujoma, Kabila régi tanzániai harcostársa dos Santosnak „tartozott”: a SWAPO-nak a fajüldöző Dél-afrikai Köztársaság ellen nyújtott angolai támogatásért. Nujoma a segítségért cserébe egy kongói gyémántbánya tulajdonosa lett.
- ²³ONYANGO-OBBO, C. (2000). Daring RPA Raid in Congo, Angola; and a Heroic UPDF Unit. Sunday Monitor, 2000. április 16. Forrás: <http://www.africanews.com/article380.html> és GOUJON, E. (2001) Coltan, Kabila, and the Congo. World Confrontation Now, 2001. október. Forrás: <http://www.worldconfrontationnow.com/archive/24/24congo.htm>
- ²⁴A csádi Idriss Déby Szudán „kliense” volt, miatta lépett be a háborúba, de Kadhafit pénzelte. Uganda ugyanakkor szerette volna, ha az MLC sikereket ér el, ezért Museveni rávette Kadhafit, ne adjon több pénzt Débynek, aki így látszólag kénytelen volt evakuálni Kongóból csapatait (Szudánnak hiába nem tetszett, pénzt nem tudott adni), valójában örült, mivel a Niger felől fenyegetést jelentő kormányellenes gerillákra kellett inkább összpontosítania.
- ²⁵Az aláírók: Kongói Demokratikus Köztársaság, Ruanda, Uganda, Angola, Namibia, Zimbabwe, RCD-Goma, RCD-ML, MLC. Chiluba az Afrikai Egységsszervezet (AESZ) nevében közvetített, Kofi Annan jóváhagyásával.
- ²⁶Erről azonban nem létezett még BT-határozat, az ENSZ ugyanis alig vette ki a részét a közvetítésből, miközben a közvetítési próbálók „információját” lehetett tapasztalni.
- ²⁷Tanzánia gazdaságilag is erősen kapcsolódik az afrikai Tóvidékhez, másrészt az elmúlt évtizedekben több menekülthullámot kellett már törekeny gazdaságának elviselnie, ezért a régió stabilitása állt érdekében.
- ²⁸1996–1997-ben az AFDL erőinek áthaladását megengedte, hogy Lubumbashit elfoglalják a mobutistáktól.
- ²⁹Ezt 2000 februárjában 5537 főre növelte, de csak egy évvel később érkeztek tényleg a helyszínre, miközben a sokszor kisebb Sierra Leoneba kétszer ennyi kéksisakost küldött. Fegyverembargóról is csak 2000 nyarán hozott a BT határozatot (1304.).
- ³⁰Az elkövető kadogo, Rachidi Kasereka indítéka nem tisztázott, több hipotézis is létezik.
- ³¹Az antidemokratikus „trónutódláson” kívül szemére hányták, hogy nem vér szerinti fia Laurent-Désiré Kabilának, hogy kongói létére csak angolul és szuahéliül tud rendesen stb.
- ³²A Kagame-féle ruandai kormánnyal – őket az 1994-es népiirtás áldozataival azonosító, s részben ezért – szimpatizáló Clinton-kabinet ekkor már távozott, helyére az elkötelezettséget semmilyen irányban nem mutató George W. Bushé lépett. Franciaország el akarta kerülni, hogy Kongót esetleg tényleg felszabdalják a környező országok. Számos nyugati ország tanúsított az ifjú Kabila iránt e két országhoz hasonló nyitott magatartást.
- ³³A Dél-afrikai Köztársaságról egy friss helyzetelemzés magyarul: BÚR, G. (2005). Dél-Afrika – mentőöv Afrikának? Kül-Világ, II. évf. 2005/1. Forrás: <http://www.kul-vilag.hu>. Egy kritikus hangvételű cikk angolul Mbeki kül- és belpolitikájáról: A Man of Two Faces. Special Report Thabo Mbeki. The Economist, 2005. január 22. 25–27.
- ³⁴Ebben az ENSZ BT állandó tagjainak kongói követei és Dél-Afrikáé, Kanadáé és Belgiumé vesznek részt.
- ³⁵ELONGUI, L. (2004). République Démocratique du Congo. Le prix de la paix. Le Nouvel Afrique Asie 173. szám, 2004. február. Forrás: <http://www.afrique-asie.com/archives/2004/173fev/173rdc.htm>
- ³⁶A Bemba vezette MLC és az RCD-ML tagjait vádolták a pigmeusok sérelmére elkövetett kannibalizmussal.
- ³⁷Többek között Gabonból és a Kongói Köztársaságból szervezve, az UNITA és a ruandaiak támogatásával.
- ³⁸Pedofiliával és nemi erőszakkal vádolják a békefenntartókat. Index, 2004. november 23. Forrás: <http://index.hu/politika/kulfold/undrc1211/>. Hat marokkóit vádolnak kongói gyermekek megerőszakolásával. Index, 2005. február 14. Forrás: <http://index.hu/politika/kulfold/kong2041/>.
- ³⁹Impunité en RDC. Le Soir en ligne, 2005. március 8. Forrás: http://www.lesoir.be/rubriques/mond/page_5179_309421.shtml
- ⁴⁰La RDC sur pied de guerre. Le Soir en ligne, 2004. december 1. Forrás: http://www.lesoir.be/rubriques/mond/page_5179_278636.shtml
- ⁴¹La paix de Grands Lacs. Le Soir en ligne, 2004. november 22. Forrás: http://www.lesoir.be/rubriques/mond/page_5179_275480.shtml
- ⁴²La dette du Rwanda annulée par le Club de Paris. LeMonde.fr 2005. május 11. Forrás: <http://www.lemonde.fr/web/article/0,1-0@2-3212,36-648269@51-634128,0.html>

Tarrósy István

Kenya—Uganda—Tanzánia

Kelet-afrikai Föderáció: álom vagy valóság?

Irásom első felében a kelet-afrikai térség három meghatározó országát, Kenyát, Ugandát és Tanzániát mutatom be röviden. Az „ország-névjegyek” ismertetése után e három állam által alkotott Kelet-afrikai Közösség (East African Community; rövidítve: EAC) létrejöttének körülményeit vizsgálom meg, rövid történeti áttekintést adva a kezdeti korszakról és a Közösség hivatalos indulásától számított egy évtizeden belül bekövetkezett hanyatlás okairól. Szót ejtek az 1990-es években megindult újjáéledésről, és vázolom a nemrégiben egy EAC államfői csúcstalálkozón megfogalmazott Kelet-afrikai Föderáció gondolatát. Végezetül értékelem a kelet-afrikai regionális együttműködés lehetőségeit, különös tekintettel az EAC és az Európai Unió viszonyára.

A kelet-afrikai területekről származó ősember-leletek „az ember létezésével és az emberi társadalom kialakulásával kapcsolatos legkorábbi bizonyítékok”,¹ és arról tesznek tanúbizonyságot, hogy a kelet- és északkelet-afrikai térség az emberi civilizáció egyik ősi bölcsőjének tekinthető. A Louis Leakey által az Olduvai-hasadékbán feltárt maradványok a régmúlt embereinek közösségeiről, a hasadéktól délre fekvő területeken valószínűsíthető korai gyűjtögető-vadászó, *koisan* nyelvet beszélő népek tevékenységéről árulkodnak. Az őskori tevékenységek fontosságához hasonlítható az 1400-as évek derekán megindult fejlődés, amely a partvidék meghatározó kereskedelmi tényezővé válását segítette elő. Az első portugál felfedező, majd később német és brit misszionáriusok és gyarmatosítók, valamint az ománi szultán megjelenése Zanzibár szigetén a XVIII. században mind az elfoglalt és ellenőrzés alá vont területeknek a kibontakozó

világkereskedelembé való integrálását segítették elő. Persze már ekkoriban sem volt mindegy, mindez milyen áron valósulhat meg! A klasszikus gyarmati uralom az 1960-as években ért véget, amikor is szinte egész Afrikában sikerre vezettek a – számos esetben évtizedeken át tartó – függetlenedési mozgalmak. Az *annus mirabilis* idején a jelenlegi 53 afrikai állam többsége nyerte el függetlenségét. Az új nemzetállamoknak pedig rögtön komoly gazdasági-társadalmi-politikai kérdésekre kellett megfelelő válaszokat találniuk. Az az életér és életközösség, amely a térségben élő népekre ősidők óta jellemző volt, a modern nemzetállami keretek között vagy tovább erősödött – amint azt Tanzánia első elnökének, Julius Nyererének nemzetépítő politikája markánsan előmozdította saját országában –, vagy éppen bomlásnak indult azáltal, hogy az immáron független együttélés törzsi-etnikai konfliktusokat szított és polgárháborúhoz vezetett – ahogyan azt a példátlanul véres ruandai események mutatták.

Már az 1920-as években felmerült a kelet-afrikai területek együttműködésének szorosabbra fűzése, és az 1926-ban megalakult Kelet-afrikai Kormányzók Konferenciája (Conference of East African Governors) a térség népeiben élő pán-afrikai szellemiséget és szolidaritást tovább mélyítette, politikai alapot és keretet ajánlva az 1967-ben megalkotott Kelet-afrikai Együttműködés Szerződéséhez (Treaty for East African Co-operation). William Tordoff szerint az ilyen jellegű regionális együttműködés „több ponton is érthető ... [hiszen] lehetséges eszközt jelent a mesterséges, elsősorban a gyarmatosító hatalmak által a gyarmatosított országokra kényszerített határok keltette feszültségek csökkentésére, ... ezáltal politikai stabilitást eredményez,

... [és mert] az afrikai vezetők elvi szinten síkra szállnak az afrikai egység gondolata mellett.² Paulo Sebalu véleménye szerint „a kelet-afrikai együttműködés történelmi tényezők eredménye ... először Uganda és Kenya, majd Uganda, Kenya és Tanzánia került ugyanazon gyarmatosító hatalom befolyása alá, [amely] egy egységes vasúthálózat, postai hálózat, és később közös légitársaság létrejöttét eredményezte, mindezeket annak érdekében létrehozva, hogy a brit kormányzat, mint e szolgáltatások finanszírozója csökkenthesse kiadásait.”³

A Kelet-afrikai Közösség életében és fejlődési lehetőségeiben a gazdasági szempontok dominanciája kezdetektől fogva tetten érhető, és a kapcsolatok legalapvetőbb mozgatórugóként értelmezendő. Mielőtt azonban a Közösség elmúlt négy évtizedét vizsgáljuk meg részleteiben, vessünk egy pillantást az EAC-t alkotó három államra.

Kelet-Afrika politikai térképe

KENYA

A kenyai nemzet „atyja”, Jomo Kenyatta 1964-ben lett az 1963 év végén függetlenségét kikiáltó állam első elnöke, és 24 éven át, 1978-ban bekövetkezett haláláig ikon-jellegű vezérként határozta meg országa fejlődését. „Kenyaiban az európai és ázsiai betelepülők, valamint az európai tőke már a gyarmati időszakban megteremtették az iparosítás és a városiasodás alapjait. Kenyatta célja az volt, hogy mindezeket az előnyöket fel lehessen használni a kenyai társadalom modernizációja során.”⁴

A modernizációt Kenyatta az akkori nyugati tőkehatalmak segítségével tudta elképzelni, és országának nemzetközi kapcsolatai építése során hangsúlyt fektetett a Nyugattal való együttműködésre – ez később ideológiai értelemben a kelet-afrikai regionális együttműködés egyik problematikus pontját jelentette. Kenyattát Daniel Toroitich arap Moi követte az elnöki székben, aki már nem élvezte a lakosság olyan széles körű támogatását, mint elődje. Az 1969-től de facto egypártrendszerként működő Kenya a nemzetben belülről érkező belső és a nemzetközi közösségtől érkező külső nyomásoknak engedve 1991-ben utat adott a policentrikus

filozófiájú politikai liberalizációnak. Moi 2002 decemberében lemondott elnöki hatalmáról, miután egy békés, többpárti választáson az egyesült ellenzéki erőket tömörítő Nemzeti Szivárvány Koalíció jelöltje, Mwai Kibaki elsőprő győzelmet aratott a volt állampárt utódja, a KANU⁵ jelöltje felett (a szavazatok 63%-át szerezve meg).

KENYA

Területe: 582 ezer km² (kerekítve)

Legmagasabb pontja: Mount Kenya 5199 m-rel

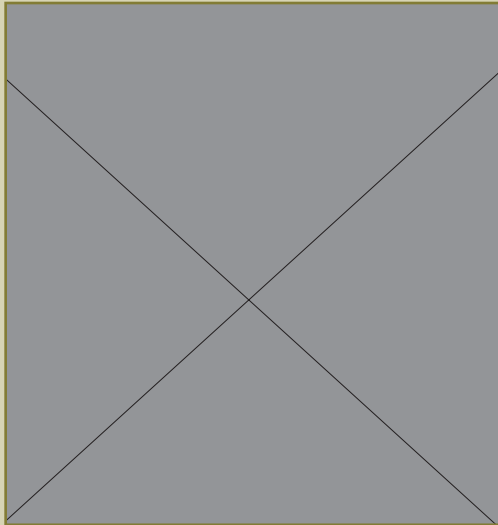
Lakossága: 32 millió

Népcsoportok: Kikuyu 22%, Luhya 14%, Luo 13%, további 51%: Kalenjin, Kamba, Kisii, Meru, és egyéb európai, ázsiai

Hivatalos nyelvek: szuahéli és angol

GDP per capita: 1000 USD (2003)

Külső adósságállomány: 5,9 milliárd USD (2003)

Forrás: CIA The World Factbook

UGANDA

Milton Obote miniszterelnök 1962. október 9-én hirdette ki Uganda függetlenségét, amelynek elnyerése felerősítette az északi és déli területeken élő különböző népcsoportok közötti etnikai feszültségeket. „Északon a gazdaság és az iskolázottság terén meglehetősen elmaradt, „állam nélküli” nilusi népcsoportok éltek, míg délen azok a fejlett bantu királyságok helyezkedtek el, amelyekkel a britek a gyarmati időkben speciális kapcsolatban álltak, és amelyek vezetői az új alkotmány értelmében továbbra is megtarthatták uralkodói címüket.”⁶

Obote északi katonákból felállított hadsereggel 1966-ban ugyan elűzte az országból a legnagyobb déli királyság, Buganda uralkodóját, aki a függetlenséggel az ország államelnöke lett, egyúttal azonban önmagát és hatalmát is veszélybe sodorta. 1971-ben ugyanis Idi Amin tábornok államcsínyt hajtott végre és diktatorikus hatalmat vezetett be, amelyet egészen 1979-ig képes volt fenntartani. Uralma alatt Idi Amin lelkén sok száz-ezer ember élete száradt, azonban amikor újból Obote kaparintotta meg a hatalmat (1980–85), a gerillaháborúk folytatódtak,

és az emberi jogok sárba tiprása sem szűnt meg, további közel százezer életet kioltva. 1986-ban Yoweri Kaguta Museveni hatalomra jutásával – politikai pártok együttműködése nélkül, de széles tömegek által támogatva – indulhatott meg az ország stabilizálása, az első békés és biztonságos fejlődés időszak. 1986 után 2001-ben is, a leadott voksok 69,3%-os többségével Musevenit választották meg az ugandaiak elnöknek, lehetőséget biztosítva, hogy folytassa reformjait és új gazdasági fejlődési pályára állítsa országát.

UGANDA

Területe: 236 ezer km² (kerekítve)

Legmagasabb pontja: a Mount Stanley-n lévő Margherita Csúcs 5110 m-rel

Lakossága: 26,4 millió

Népcsoportok: Baganda 17%, Ankole 8%, Basoga 8%, további 67%: Iteso, Bakiga, Langi, Rwanda, egyéb törzsi, európai, ázsiai

Hivatalos nyelvek: angol, (lu)ganda, szuahéli, arab

GDP per capita: 1400 USD (2003)

Külső adósságállomány: 3,8 milliárd USD (2003)

Forrás: CIA The World Factbook

TANZÁNIA

A kelet-afrikai térség országai közül elsőként a kontinensen elterülő Tanganyika vívta ki függetlenségét 1961 decemberében. A nemzet „Tanítómesterének” tekintett függetlenségi harcos Julius Kambarege Nyerere 1962-ben lett felesketve, mint a Tanganyikai Köztársaság első államelnöke, majd Zanzibár szigetének 1963-as függetlenné válását követően 1964. október 29-én ő proklamálta a föderatív Egyesült Tanzániai Köztársaság létrejöttét.

Tanzániában sohasem dúltak etnikai konfliktusból fakadó polgárháborúk, és a közel 130, különböző nyelvet beszélő népcsoport békésen megfér egymással az új állam kereteiben is, hiszen egyik törzs sem dominálta a politikai életet. Ehhez nagyban járult hozzá Nyerere nemzetépítő politikája is, amely például a szuahéli nyelv államnyelvvé tételével a nemzeti identitást, az egy nemzetbe való tartozást erősítette. A Nyerere által 1967-ben meghirdetett Ujamaa-szocializmus Tanzániát inkább a Keleti Tömb irányába mozgatta, annak ellenére, hogy az ország a „harmadik utas” politizálás szövetségét képviselő elnökkötelezettek mozgalmához is csatlakozott később (a kettő

egyébként nem zárta ki egymást). Csaknem másfél évtized alatt az Ujamaa gazdasági válságba sodorta az országot, amelynek kormányzását 1985-től Ali Hassan Mwinyi vette át. A nyugati hatalmak és a kölcsönöket, segélyeket folyósító nemzetközi szervezetek nyomására 1992-ben alkotmánymódosítással Tanzánia is bevezette a többpártrendszert, és 1995-ben megtartotta az első plurális parlamenti választásokat, amellyel egyidőben új elnököt is választott Benjamin Mkapa személyében. Mkapa az élet szinte valamennyi területén reformokat indított el, és gazdaságpolitikájával ösztönözte a külföldi befektetőket, egyben jó pozíciókat harcolt ki a nemzetközi szervezeteknél is. A 2005. december 14-ei elnök- és parlamenti választásokat követően, a független Tanzánia negyedik elnökéként 2005. december 21-én feleskették Jakaya Mrisho Kikwetét. Az elkövetkező években a külügyminiszterből lett államelnöknek minden bizonnyal meg kell majd küzdenie az egyre élesedő zanzibári kérdéssel,⁸ valamint többek között a kelet-afrikai regionális együttműködés mélyítésének lehetőségeivel.

TANZÁNIA

Területe: 945 ezer km² (kerekítve)

Legmagasabb pontja: a Mount Kilimajaro a Kibo 5895 m-re

Lakossága: 36,6 millió

Népcsoportok: 95% bantu törzsek (több mint 130), és 5% arab, európai, ázsiai (Zanzibár szigetén a többség arab)

Hivatalos nyelvek: szuahéli és angol

GDP per capita: 600 USD (2003)

Külső adósságállomány: 6,5 milliárd USD (2003)

Forrás: CIA The World Factbook

A KELET-AFRIKAI KÖZÖSSÉG LÉTREJÖTTE ÉS ELSŐ ÉVTIZEDE

Nem férhet kétség ahhoz, hogy a gyarmatosító hatalmaktól való függetlenné válás folyamatában az afrikai népek felfokozott várakozással tekintettek előre új, szabad életükre. A helyi ellenzéki erők Kelet-Afrika országaiban mozgalmakba tömörültek és ők váltak a gyarmatosítók tárgyalópartnereivé az 1950-es évek során. A térségben e tekintetben példaértékű munkát végzett Tanganyika első politikai pártja, a TANU (Tanganyika African National Union). Miután Tanganyika kivívta függetlenségét, óriási lelkesedési hullám indult meg a kelet-afrikai térségben, és egyesült a szívekben élő pánafrikai közösségi szolidaritás eszméjével, lehetőséget kínálva egy szorosabb régiós együttműködésre.

1900-ban már Uganda és Kenya között, később, 1922-től Tanganyikát is bevonva három országot tömörítő vámunió (Customs Union) létezett a térségben, amelyet a bevezetőben is említett, 1926-tól működő Kelet-afrikai Kormányzók Konferenciája – ez később átalakult, és 1948 és 1967 között Kelet-afrikai Legfelső Bizottság néven (East African High Commission) működött tovább –, valamint az 1961 és 1967 között fennálló Kelet-afrikai Közös Szolgáltatások Szervezete (East African Common Services Organisation) erősített meg strukturálisan.

Az 1967-ben megkötött Kelet-afrikai Együttműködés Szerződése számos ponton gyengének bizonyult az együttműködés valódi koordinációja és kontrollja tekintetében. Az ipar területén például problémát jelentett a Kelet-afrikai Fejlesztési Bank szűk mozgásterét, amely Mead megfigyelései alapján nem rendelkezett azokkal a jogosítványokkal, amelyek megakadályozhatták volna egy új acélgyártó üzem megnyitását Kenyában, miközben előzőleg Ugandában már a bank egy hasonló üzem létrehozásához biztosított anyagi támogatást.⁹ A példa mutatja, hogy a verseny és együttműködés fogalmai nem lettek pontosan lefektetve a három ország között, és a kelet-afrikaiak reményeivel ellentétben a regionális fejlődés nem eredményezte a javak egyenlő vagy legalább arányos mértékű elosztását.

A szerződés által létrehozott Kelet-afrikai Közösség (EAC) más oldalról is erőtlennek mutatkozott. Az előbbi példával összhangban szükséges elsőként említeni a tagok között fokozatosan növekvő különbségeket és fejlődési egyenlőtlenségeket. Ezek középpontjában Tordoff szerint az állt, hogy „a tagságból fakadó előnyök egyenlőtlenül Kenya gazdaságába áramlottak, amiért Kenya a készárúk terén dominálta a közösségen belüli kereskedelmet.”¹⁰ Az írásom elején említett ideológiai különbségek sem kedveztek a közösség egyben tartásához. Láttuk, Tanzánia szocialista ideológia mentén szervezte állami életét, miközben a dél-afrikai konfliktus eszkalálódásával inkább dél felé „húzott”,

a keleti területek egységének további erősítése helyett. Kenya határozottan kötelezte el magát a kapitalista ideológia mellett, Uganda pedig nem volt képes az egyensúlyozó szerepre. Mindezek eredményeként, politikai unió hiányában, közös gazdasági stratégia, továbbá egy egészséges és igazságosabb mértékű elosztási politika nélkül, ráadásul különböző ideológiák mentén építkezve a tagság kifulladt. Az 1970-es években a térség országai között bekövetkezett határmenti fegyveres konfliktusok következtében (egy évtizeddel megalakítása után) a Kelet-afrikai Közösség felbomlott, és ez számos tekintetben visszavetette a regionális entitás kialakulásának lehetőségét.

A KELET-AFRIKAI EGYÜTTMŰKÖDÉS ÚJRAINDÍTÁSA, A KÖZÖSSÉG FELÉLESZTÉSE

A Földünket érő globális kihívásokra egy ország sem képes – még fejlett iparral és gazdasággal rendelkező ország sem – egymaga megadni a megfelelő választ. A kölcsönös függőség (interdependencia) elmélete ma talán igazabb, mint valaha, hiszen egy-egy környezetvédelmi probléma, gazdasági válság, etnikai konfliktus olyan méreteket ölt, amely egész térségekre, sőt, glóbuszunk egészére nézve hordozhat veszélyeket. Össze kell tehát fognia a globális rend-

szert különböző szereplőinek: nemzeteknek, civil szervezeteknek, multinacionális vállalatoknak, és együttes erővel megkeresni a legmegfelelőbb válaszokat.

A gazdaságilag és technológiailag az Észak fejlett országaitól elmaradottabb Dél fejlődő területei, ezen belül is az afrikai országok többsége „túlságosan gyenge ahhoz, hogy helyt álljon a globális versenyben.”¹¹ Éppen ennek okán még hangsúlyosabb a regionális együttműködések, a régiós léptékű szövetségek megvalósítása és működtetése. A regionális integráció ugyanis megoldást kínál a természeti és egyéb erőforrások optimális fel-

használására, a kölcsönös gazdasági érdekek kiaknázására. Különösen akkor, amikor a globális hatások – vegyük csak a kulturális hatásokat – olyan ellenhatásokat gerjesztenek, amelyek a helyi értékek, a lokális normák felértékelődésében, azok védelmében és megerősödésében nyilvánulnak meg, a regionalizációs folyamatok mind országokon belül, mind országok között hatásos ellenszert kínálhatnak a versenyben maradásra. Minden bizonnyal e megfontolások is a kelet-afrikai együttműködés 1990-es években történt újraindításának háttérében álltak.

Robert Pinkney a Kelet-Afrika nemzetközi kapcsolatait és viszonyait feltáró könyvében nyomtatékosan kiemeli, hogy „az 1990-es évekre a többségében polarizáló hatások megszűntek. Uganda véget vetett a katonai diktatúrának, Tanzánia már nem volt elkötelezettje a szocialista fejlődésnek. Mindhárom ország elfogadta a versengő, többpárti politizálást és a piacgazdaságot – persze különböző mértékű lelkesedéssel.”¹²

Első lépésként 1993-ban kötött új megállapodást a három bemutatott ország, felállítva a Kelet-afrikai Együttműködést segítő ún. Háromoldalú Bizottságot (Tripartite Commission for East African Co-operation). E bizottság elsősorban az együttműködő felek közötti szabad kereskedelem feltételeinek megteremtésén fáradozott, és szándékosan nem foglalkozott az ipari szektorra vonatkozó kontrollmechanizmusok meghatározásával. Az 1993-as egyezmény célként tűzte ki „az egyenlő mértékű fejlődést, az életminőség javítását, a régió természeti erőforrásainak fenntartható mértékű kiaknázását, a nők társadalmi szerepének növelését, valamint a béke, a biztonság és a jó szomszédi kapcsolatok szorgalmazását.”¹³ A koordináló szervezet nevében szereplő „együttműködés” szó is a három ország azon elkötelezettségét mutatta, miszerint egyikük sem akar központi szervezetet létrehozni az 1993 és 1999 közötti időszakban. Ez Európai Unió támogatásával és ösztönzésével a kelet-afrikai régió revitalizációjára irányuló szerződést végül 2000 novemberében írta alá a három állam legfőbb vezetője.

EAC ÉS EU

A Kelet-afrikai Közösség (EAC) és az Európai Unió (EU) együttműködésének vizsgálatakor legelőször is le kell szögeznünk, hogy az EU a Dél fejlődő országaiban évtizedek óta markáns támogató politikát folytat, szorgalmazva a regionális együttműködések beindítását. Ahogyan Neill Nugent foglalja össze, „az EU ilyen irányú aktív szerepvállalásának 3 fő oka van: (1) történelmi, (2) morális és (3) gazdasági: (1) *történelmi* – néhány EU-tagállam, különösen Franciaország és az Egyesült Királyság gyarmati múltjukból fakadóan hosszú ideje szoros kapcsolatokat ápolnak a Harmadik Világgal; (2) *morális* – az EU tagjainak kormányai – noha különböző mértékű eltökéltséggel – úgy gondolják, hogy kötelességük tenni valamit a világméretű szegénység és éhség ellen; (3) *gazdasági* – a Harmadik Világ országaiba irányul az EU exportjának közel 30%-a, valamint az EU nagy mértékben függ olyan harmadik világbeli nyersanyagoktól, mint például a gumi, a réz és az uránium.”¹⁴

Az 1993 novemberében hatályba lépett Maastrichti Szerződés¹⁵ „jelentősen megerősítette az unió fejlesztési politikájának jogi alapjait. A „Fejlesztési együttműködésről” szóló új fejezet (a 130u-y cikkelyek) három fontos célkitűzést fektetett le: a gazdasági és szociális fejlődés elősegítését, a fejlődő országok integrációját a globális gazdaságba és a szegénység elleni kampányt.”¹⁶

Az 1963 és 1969 közötti időszakot átölelő Yaoundé-i Egyezmények voltak az első igazi mechanizmusok, amelyek az EU és a volt francia és belga gyarmatok kapcsolatát e tekintetben kibővítették. Nagy-Britannia csatlakozásával „a folyamat tovább erősödött,

és megalkotásra került az 1975-ös első Lomé-i Egyezmény, valamint az ún. ACP¹⁷ országok körét is meghúzta az európai közösség ... és a kereskedelmi kedvezmények megadása valójában beépült az új struktúrába, amely segélyek és befektetések biztosítására koncentrált, serkentve az európai és afrikai országok közötti párbeszédet.”¹⁸ 2000 júniusában a négy Lomé-i Egyezményt, amely az 1975 és 2000 közötti időszakot ölelte át, a Cotonou-i Megállapodás követte. E szerint további húsz éven át az EU az említett szellemben felelősséggel kezeli a világ fejletlenebb térségeiben a szegénység elleni küzdelmet azáltal, hogy segélyeket folyósít, valamint ösztönzi az EU és az ACP-országok közötti kereskedelmet.

Amikor azonban az EU – mint egyébként a világ legtöbb segélyt és támogatást nyújtó donorja – Harmadik Világra fókuszáló fejlesztési politikáját vizsgáljuk meg közelebbről, nem szabad megfeledkeznünk arról a globális versenyről, amelyben az EU egyenesen az USA, Japán, Kína és India versenytársaként kell, hogy megmértesse magát. A verseny természetesen arra sarkallja az EU-t is, hogy kiterjessze és elmélyítse érdekeltégi körét a világban, és még előnyösebb pozíciókat szerezzen meg magának a globális piacon. Adott tehát a lehetőség, hogy kereskedelmének fokozása érdekében a volt európai gyarmatbirodalmat még szorosabban magához kösse, és mind exportját, mind importját e fejlődő térségekkel erősítse. A gazdasági és technológiai értelemben is fejletlenebb Kelet-Afrika e megfontolásból is fontos az EU számára.

ÁLOM VAGY VALÓSÁG? A KELET-AFRIKAI FÖDERATÍV EGYÜTTMŰKÖDÉS LEHETSÉGES JÖVŐJE

A regionális együttműködés Kelet-Afrika számára mindenképpen lehetséges, sőt, egyre inkább úgy tűnik: az egyetlen kiút, hogy a térség és a közösséget alkotó államok gazdasági potenciáljukat kiaknázhassák, és versenyképes szereplőkként mozoghassanak a „globális piacon”. Ahhoz azonban, hogy elérhessék e szintet, sokat kell még tenniük számos területen, így például a 2004 márciusában elindított Vámunió tekintetében.

Peter Kiguta közgazdász a mérvadónak számító *East African* hetilapnak nyilatkozva kiemelte, hogy a Vámunió hatására „az ipari szektor arra lesz kényszerítve, hogy egyre többet áldozzon új technológiák bevezetésére, amelyek segítségével magasabb színvonalon tud árukat termelni mind a regionális, mind a nemzetközi piacokra.”¹⁹ Figyelembe véve a globalizáció által felgyorsított világpiaci trendeket, a fejlett Észak és a fejlődő Dél közötti szakadék egyre nő. Amennyiben a fejlődő országok nem képesek felvenni a versenyt fejlettebb társaikkal – márpedig jelen állapotban csak kevesen képesek igazából megmértesíteni magukat a globális piacon –, szinte esélyük sincs a felzárkózásra. E tendenciákkal tisztában volt a három kelet-afrikai állam elnöke, a kenyai Kibaki, az ugandai Museveni és a tanzániai Mkapa a 2004. augusztus 27. és 29. között Nairobi-ban rendezett csúcstalálkozójukon, amikor is deklarációban tették közzé abbéli szándékukat, miszerint a kelet-afrikai regionalizációs folyamatokat felgyorsítják, elmélyítik, és elérik a végcél, amely a három állam politikai föderációját jelenti.

Maga a föderáció gondolata, láttuk, sohasem állt távol a térség lakóitól, sőt, a bevezetőben említett kulturális és történelmi kapocs mindvégig összekötötte a szuahéli partvidék és a kelet-afrikai belső területek népeit. Ebből a megközelítésből, valamint felmérve annak szükségességét, hogy gazdasági értelemben mindhárom ország a másik kettőre van utalva, az együttműködés szorosabbra fűzése magától értetődő.

A kőkemény nemzetgazdasági érdekek, amelyek egy alapos geopolitikai elemzés²⁰ során megkerülhetetlenek, azonban a Kelet-afrikai Közösség újraindítása óta ismét

felszínre törtek, legutóbb a 2005 júniusában esedékes költségvetési vitákban, a három ország nemzeti parlamentjeiben. Annak ellenére, hogy mindhárom ország vállalásaihoz híven harmonizációs eszközöket épített be költségvetésébe, a különböző regionális szervezetekben vállalt szerepeik gyengíthetik a kelet-afrikai együttműködést. John Kooch Kenya kelet-afrikai ügyekért és regionális együttműködésért felelős minisztere az *East African* 2005. június 13-i számában²¹ azt nyilatkozta, hogy már a vámuniós törekvéseket is lassítják az egyes partnerek több, különböző szervezetben betöltött tagságai, és a tagságokkal járó feladatok, kötelezettségek. Így például, Tanzánia 2001-ben kilépett abból a Comesa (Common Market for Eastern and Southern Africa) elnevezésű regionális szervezetről, amely lehetőséget adott a bent maradt tagok közül Egyiptomnak, Kenyának, Ugandának és Zimbabwe-nek arra, hogy 2002-ben a közöttük lévő kereskedelem az egész szervezeten belüli kereskedelem 58,8%-át éri el. Figyelemre méltó, hogy annak a SADC (South African Development Community) nevű regionális szervezetnek, amelybe Tanzánia Comesa-tagsága felmondása után lépett be, ugyanez az adat, ugyanebben az évben csupán 20%-ot tett ki. Összehasonlításképpen: az EU-n belül a tagállamok közötti kereskedelem átlaga 70%.

Ahhoz, hogy a kelet-afrikai közösségi álmok valóra váljanak, kevés csupán nyilatkozatokban hangzatos, időnként túlzó elhatározásokat papírra vetni. Elérkezett az idő, hogy a közösség partnerállamai valódi lépéseket tegyenek a csúcstalálkozókon megfogalmazott elképzelések megvalósítása érdekében. Persze, a nemzeti érdekeket nem olyan egyszerű félretenni, és több időre van szükség a politikai föderáció megalapozásához, különösen akkor, ha gazdasági értelemben a versenyképes fejlődés várat magára. A Kelet-afrikai Közösséget alkotó államoknak²² meg kell megbirkózniuk a globális stresszhatásokkal egyrészt annak érdekében, hogy önmaguk képesek legyenek állampolgáraik számára jobb, élhetőbb és fenntarthatóbb életet biztosítani, másrészt a közösségi lét és együttműködési kultúra kiépítése végett, amely elősegítheti a nemzeti és szubnacionális szinteken egy magasabb életminőség kialakulását, helyzetbe hozva és versenyben tartva a térséget a globális gazdaságban.

JEGYZETEK

¹ Fage, J. D. – Tordoff, W. 2004. *Afrika története*. Budapest, Osiris Kiadó. 9. eredeti cím: A History of Africa. 4. kiadás, London és New York, 2002, Routledge

² Tordoff 2002: 241.

³ Sebalu 1972: 345.

⁴ Tordoff 2002: 446.

⁵ A KANU Kenya első politikai pártja volt. A rövidítés a Kenya African National Union nevet takarja.

⁶ Tordoff 2002: 447.

⁷ 1995 óta e naphoz kötődően, ötvenként, október utolsó napján rendezik a tanzániai elnök- és parlamenti választásokat.

⁸ A félig autonóm Zanzibár szigetén az unió létrehozásától kezdve folyamatosan erősödik a szinte egyeduralkodó Forradalmi Állampárt (CCM) legnagyobb ellenzékét képviselő Egyesült Polgári Front (CUF). A CUF a 2000-es választások elcsalásával is vádolta a CCM-t, sőt, véres atrocitásokba torkollott a két párt szimpatizánsainak összetűzése a szigeten. 2005-ben sem volt konfliktusmentes a választások lebonyolítása. A Zanzibári Képviselőház már többször felvetette az egyesült köztársaságból való kilépést, amely Tanzánia egésze megítélésében okozhat komoly gondokat.

⁹ Mead 1969: 284-5.

¹⁰ Tordoff 2002: 243.

¹¹ Kwarteg 1997: 29.

¹² Pinkney 2001: 202.

¹³ U.o. 203.

¹⁴ Nugent 1994: 405-408. [Az eredeti idézetet a szerző fordította és formázta, a dőlt kiemelésekkel és számozással együtt.]

¹⁵ The Maastricht Treaty on European Union (TEU)

¹⁶ Schmuck 1997: 68.

¹⁷ Az ACP rövidítés jelentése: Ázsiai, Karibi és Csendes-óceáni, és értelemszerűen e térségek országainak csoportjára utal.

¹⁸ Pinkney 2001: 76.

¹⁹ A riport szerzői: Chhatbar, S. – Kaiza, D.

²⁰ A hagyományos geopolitikai szemlélet mellett, amely (ahogy Csizmadia fogalmaz) „a hosszú távú problémákat ragadja meg”, egy ilyen vizsgálódás során említést igényel a tudatos tanzániai nemzetformálás folyamatának két dimenziója: a népesség területi eloszlása, az apró falvak és nagy távolságok kettőssége és ezek áthidalása, valamint a kialakuló nemzet térben aránytalanul eloszló állampolgáraival folytatott kommunikáció, amely meghatározó eleme a nemzetegység politikai értelemben vett kialakításának. Mindkettő valójában az Yves Lacoste által használt társadalmi rétegek „belső geopolitikájához” kapcsolható, amelynek feltérképezése kihagyhatatlan a hatalom térbeliségének vizsgálatakor, illetve a térségi hatalmi viszonyok elemzésénél. Természetesen elengedhetetlenül szükséges a Mező Ferenc szerinti „hagyományos államközi geopolitika” értelmezése, amely Csizmadia megfogalmazásában azokat a „külső geopolitikai” „motivációkat és eszközöket [veszi számba], melyekkel a különböző politikai konstrukciók egy koherens geopolitikai tér kialakítását generálták.”

²¹ A teljes írás Oluoch, F. tollából származik, címe: Dual membership slowing progress of EAC customs union. Forrás: <http://www.nationmedia.com/eastafrican/13062005/Regional/Regional1.html>.

²² 2006 november végére egyértelművé vált, hogy a Közösség tagjai közé felvételt nyerhet Ruanda és Burundi is, amelyek évekként elzárva tartották be a csatlakozásra irányuló kérelmüket.

FELHASZNÁLT IRODALOM

CSIZMADIA SÁNDOR

1998 „A geopolitikai mint a nemzetközi kapcsolatok elemzésének módszere”, in: *Külpolitika*. 1998. tavasz.

CHHATBAR, SUKHDEV – KAIZA, DAVID

2004 „Protocol is Signed. Now the Real Work Begins”, *The East African*. 2004. március 8. www.nationmedia.com/eastafrican/08032004/Regional/Regional0803200420.html

FAGE, JOHN D. – TORDOFF, WILLIAM

2004 *Afrika története*, Budapest.

KWARTEG, CHARLES OWUSU

1997 *Africa and the European Challenge. Survival in a Changing World*, Aldershot, Avebury.

MEAD, DONALD.C.

1969 „Economic Co-operation in East Africa”, in: *The Journal of Modern African Studies*. 7, 2: 277-287.

MEZŐ FERENC

2000 „Ellenállási területek a társadalomban”, in: *Szociológiai Szemle*. 4.

MURRAY-BROWN, JEREMY

1972 *Kenyatta*, Fontana.

NUGENT, NEILL

1994 *The Government and Politics of the European Union*, Houndmills, Basingstoke and London.

OLUOCH, FRED

2005 „Dual membership slowing progress of EAC customs union”, *The East African*. 2005. június 13-18. www.nationmedia.com/eastafrican/13062005/Regional/Regional1.html

PINKNEY, ROBERT

2001 *The International Politics of East Africa*, Manchester and New York.

SCHMUCK, OTTO

1997 „Development”, in: WEIDENFELD, WERNER – WESSELS, WOLFGANG *Europe from A to Z. Guide to European Integration*, Luxemburg

SEBALU, PAULO

1972 „The East African Community”, in: *Journal of African Law*. 16, 3: 345-363.

TARRÓSY ISTVÁN

2004 „'Past Fears – Future Hopes' An Example for Regional Co-operation outside Europe: From the East African Community to an East African Federation”, In: TARRÓSY I. – ROSSKÖGLER, G. (szerk.) *Regional Co-operation as Central-European Perspective*, Pécs, 161-169.

TORDOFF, WILLIAM

2002 *Government and Politics in Africa*, Houndmills, Basingstoke.

Búr Gábor

Dél-Afrika

Az elszigeteltségtől a regionális hatalmi státuszig

Dél-Afrika már a 17. századtól kivételes szerepet játszott Afrika történetében. Egyrészt itt jött létre a kontinensen az első jelentős európai telep, másrészt a Szezi-csatorna megnyitásáig a kereskedelmi útvonalak legfontosabb metszéspontja volt Afrika déli csücske, amelynek portugál, holland, majd brit ellenőrzése az európai hatalmi viszonyok változásainak hű tükörképét adta. A 19-20. században Dél-Afrika jelentősége csak tovább erősödött. Míg keleti területeiről a kontinens majdnem felét etnikailag átrajzoló „mfecane” indult ki, addig Fokföld háborúk sorozata révén egyre tovább terjeszkedett a kontinens belseje felé. A dél-afrikai gyémánt- és aranylelőhelyek felfedezése már az 1880-as évektől komoly világgazdasági súllyal ruházta fel ezt a területet, amely ezt az Afrikában kivételes pozícióját a mai napig megtartotta.

1994 óta a dél-afrikaiak gyakorta „szivárványnemzetként” határozzák meg önmagukat, hiszen egy országban afrikaiak, európaiak, ázsiaiak élnek egymás mellett, keveredésük következtében pedig kialakult egy Afrikában egyedülálló, méreteiben csak Latin-Amerikára jellemző félvér réteg. A rendelkezésünkre álló legfrissebb adatok szerint 2005-ben a Dél-afrikai Köztársaságnak összesen 46,9 millió lakosa volt, ebből 37,2 millió afrikai (79 százalék), 4,4 millió fehér (9 százalék), 4,1 millió félvér (8 százalék) és 1,1 millió (2,5 százalék) indiai, vagy ázsiai.¹

A népesség ilyen heterogén összetétele a betelepedés, a rabszolgakereskedelem, és a kontinensen belüli vándorlások nyomán alakult ki. A gyarmat alapítása utáni időkben még nem volt faji megkülönböztetés – azaz nem voltak ilyen értelmű

rendeletek. 1685-ben azonban már megtiltották az európaiak és a rabszolgák közötti házasságokat, a 19. században pedig útlevelelrendszert vezettek be a színesbőrűek számára. 1911-ben, az akkor brit dominiumként megalakult Dél-Afrikai Unióban az európaiak kivételével minden további bevándorlást megtiltottak. Akkor az ország majdnem hatmillió lakosából 4 millió volt az afrikaiak száma, (67,5 %) 1,2 millió a fehéreké (22 %), félmillió a félvéreke (9 %), és 152 ezer (2,6 %), az indiaiak száma.² Az azóta bekövetkezett változások lényegében a fehérek arányának fokozatos csökkenésével, s az afrikaiak arányának ugyanolyan mértékű növekedésével jellemezhetőek. Ez a lényegesen különböző népmozgalmi mutatókkal magyarázható, a fehérek esetében a születések száma az I. világháborútól kezdődően mindíg alacsonyabb volt a többi népcsoportnál, ám az 1980-as évekre az afrikaiak hasonló mutatójának már mindössze negyedét adta. Ezt az évtizedekre visszamenőleg érvényes különbséget sem a fehéreket minél nagyobb családvállalásra buzdító politika, sem az 1924 és 1988 közötti 770 ezres bevándorlási többlet, sem az afrikaiak körében népszerűsített családtervezés nem tudta ellensúlyozni.³

E demográfiai tendenciák a fehérek politikai és gazdasági szupremáciáját veszélyeztették. Sajátságos reakcióként született meg az apartheid ideológia és politika. Az apartheid kiépítésének célja az országban élő fehérek és nem-fehérek egyenlőtlenségének fenntartása volt. E politika megvalósításához az elsősorban afrikáner érdekeket képviselő Nemzeti Párt 1948-as választási győzelmével nyílt meg az út. Sokan és sokféleképpen próbálták már összefoglalni, hogy mi is

Dél-Afrika politikai térképe

ennek az afrikánsz eredetű kifejezésnek a lényege. Vannak akik a felvilágosodás előtti Európából érkezett telepesek és a kálvinizmus örökségéből vezetik le ezt a jelenséget. Érvelésük azonban sántít, hiszen maga az apartheid csupán a 20. században vált ideológiává, hosszú brit gyarmati közbizalom után. Az apartheidnek, mint a tőkés kizsákmányolás egyik legszükségesebb formájának leírásakor is komoly akadályokba ütközünk, mert a rendszer nagyon sok szempontból éppen a gazdasági racionalitás ellen menetelt. A második világháborúig az Afrika déli csücskén érvényes faji korlátozások nem különböztek alapvetően a világ más részein megszokottól. Az ország többszörös miniszterelnöke, Jan Smuts, az egykori búr tábornok mind a Népszövetség, mind az ENSZ születésénél komoly szerepet játszott. Valójában az ő 1948-as választási vereségével intézményesült az apartheid. Latin-Amerikában ma is létezik számos olyan ország, ahol a fehérek a népesség csupán kis hányadát alkotják, mégis ők gyakorolják a hatalmat, anélkül hogy botránykővé váltak volna. Dél-Afrikában viszont nem elégedtek meg ezzel a formával, választójogot csak a fehérek kaptak.⁴ Emellett törvények sorában próbálták meg szabályozni a fajok együttélésének szabályait, ami külön lakó- és munkahelyekben, a házasság, sőt a szexuális kapcsolatok tiltásában, külön vasúti kocsikban, illemhelyekben, stb. manifesztálódott. Időközben maga az apartheid ideológia is változott, a kezdeti pigmentokráciát egyre inkább a fekete lakosságtól való megszabadulás törek-

vése váltotta fel. Egyfajta retribalizációs kísérletbe fogtak, az afrikai lakosságot külön törzsi bantuszánokba szervezték, majd sorra „függetlenséget” adtak számukra.

A Nemzeti Párt a hatalmat egészen 1994-ig monopolizálta, ám módszerei az idők folyamán sokat változtak. A „kicsinyes apartheid”, majd az elegánsabb „nagy apartheid” kurzusok kudarca és a sowetoi lázadás után 1978-tól Pieter Botha óvatos reformjai következtek. Eltörölték a faji elkülönítés legszembeszökőbb formáit, lehetővé tették a fajok közötti házasságkötést, visszavonták a faji elnyomás legfontosabb szimbólumát, az útleveletörvényt. Az apartheid állam fekete lakosaitól korábban úgy próbált megszabadulni, hogy „önálló” államokba, bantuszánokba szervezte őket, az ország összterületének 13 százalékát jelölve ki erre a célra. A kilenc etnikum 10 bantuszánt kapott, a koszákat kettőt is, Transkei-t és Ciskei-t, de például a zuluk bantuszánja, kwaZulu néhány nagyobb területből és mintegy száz ún. pöttyből állt.

A bantuszánok vezetői közül mindössze négy fogadta el a csupán Pretoria által elismert függetlenséget. A szvázik által lakott Kangwane-t Szváziföldre próbálták meg „rásózni”, de végül is eredménytelenül. A tribalizmus erősítése az apartheid egyik legfontosabb eszköze volt. Botha reformjai a „független” bantuszánok 7 millió lakójának újra visszaadták a dél-afrikai állampolgárságot. Nem változott viszont a születéstől kötelező faji regisztráció és a fajok lakóhely szerinti elkülönítése. 1983-ban Botha megkísérelte a „szineseket” és az indiaiakat

politikailag leválasztani a feketékről olyan új alkotmánnyal, amely számukra is külön-külön parlament működtetését tette lehetővé. Az ország történetének legvéresebb zavargásait váltotta ki ez a rendelkezés, ami a lakosság háromnegyede számára semmit sem kínált. A fekete townshipekben mindennapossá váló összecsapások a nemzetközi szankciók erősödését idézték elő, ami az arany árának mélyrepülésével kombinálva válságba taszította a gazdaságot. Betegségére hivatkozva Botha először a Nemzeti Párt, majd az ország vezetéséről is lemondott, helyére 1989 augusztusában Frederik de Klerk került.

De Klerk további reformokat ígért és öt évet kért azok megvalósításához. A feketéknek juttatandó politikai jogokról kikötötte, hogy azok nem vezethetnek más népcsoportok, például a fehérek feletti dominanciához. Javaslat született az ország átalakítására olyan föderációvá, amely a helyi önkormányzatok mellett az egyes népcsoportok egyenrangú képviselőitén alapult volna. A legerősebb ellenzéki szervezet, az 1912-ben alapított, s az 1960-as sharpeville-i vérengzés óta betiltott Afrikai Nemzeti Kongresszus (ANC) a javaslatot elutasította, mert az szöges ellentétben állt az ANC „egy ember – egy szavazat” elvén működő centralizált állam-eszményével. De Klerk rendezte országának a „frontállamokhoz” fűződő viszonyát is, ami korábban az egész térség békéjét veszélyeztette. Namíbia népe nemzetközi segítséggel lebonyolított választásokon dönthetett sorsáról.

1990. február 2-án de Klerk sorsfordító beszédet tartott, amelyben új korszak nyitányát harangozta be. Az ANC, a Pánafrikai Kongresszus (PAC) és a Kommunista Párt betiltását hatályon kívül helyezte. Nelson Mandelát az ANC 1962-óta börtönben ülő, élő legendává vált vezetőjét és a többi politikai foglyot kiengedte börtöneikből. Beszédében többször kitért az egyes népcsoportokat megillető jogokra, elkerülendő a többségnek a kisebbség feletti önkényét. 1991-ben az apartheid két alaptörvénye, az 1936-os földtörvény (amely kizárólagos fehér tulajdonná nyilvánította az ország területének 87 százalékát) és az 1950-es, a népesség kötelező faji besorolást elrendelő törvény került visszavonásra.⁵

De Klerk 1992 tavaszán referendumot írt ki a fehér választók körében „Támogatja-e a reformfolyamat folytatását, amelyet az ország elnöke 1990. február 2-án kezdett el, s amelynek célja a tárgyalások útján új alkotmány kidolgozása?” – kérdéssel. A 85 százalékos részvétellel megtartott népszavazáson a fehér szavazók majdnem 70 százaléka igennel válaszolt a feltett kérdésre. A dél-afrikai kormány javaslatot tett az általános amnesztia meghirdetésére, ezt azonban az ANC visszautasította azzal az indokkal, hogy a kormány túlságosan olcsón kívánna így megszabadulni a múlt bűneitől. A változásokat nagyra értékelte az Afrikai Egységsszervezet (OAU) 1992-ben kiküldött tényfeltáró bizottsága, valamint az el nem kötelezettek Dzsakartában tartott X. csúcscrtekezlete is, amely megszüntette az ún. „frontországokat” és az apartheidellenes mozgalmakat támogató „Afrika-alapot”, a rendelkezésre álló összeget Szomália megsegítésére fordítva.

1992 októberében de Klerk elnök először kért bocsánatot az apartheid rendszere által elnyomott tömegektől. De Klerk és az ANC párhuzamosan hozta nyilvánosságra elképzeléseiket a jövőbeli alkotmányos berendezkedésről. Az ANC erős központi irányítású államot kívánt teremteni, míg a kormány adó Nemzeti Párt a föderalizmusban, a kisebbségek vétőjogig menő védelmében látta a jövő kulcsát.⁶

1993. február 17. és 19. között Dél-Afrika addigi történetének legátfogóbb összetételű tárgyalása kezdődött a demokratikus átalakítás lezárására 26 párt és csoportosulás részvételével. Voltak köztük olyanok, amelyek korábban nem kívántak a tárgyalásokon részt venni, mint a reformokat ellenző fehérek képviselő Konzervatív Párt, vagy a PAC, s mind a négy tartomány tradicionális törzsi vezetői is képviseltették magukat. Április végére igen kemény szakítópróbák után sikerült dűlőre jutni egy Átmeneti Végrehajtó Tanács (TEC) felállításáról és a választások időpontjának kitűzéséről 1994 áprilisára. Mind bel- mind külpolitikai jelentősége volt annak, hogy de Klerk elnök 1993. március 24-én a parlament három házában együttes ülésén bejelentette, hogy az országban 1980 és 1989 között előállított hét atombombát 1990 folyamán megsemmisítették, a gyártóberendezéseket pedig polgári célokra alakították át. De Klerk bejelentése nyomán megszűnt annak a veszélye, hogy az atomfegyver egy szűk hatalmi elit kezében zsarolás eszköze lehessen a hazai lakosság, vagy más afrikai államok ellen.

1993. május 18-án a tárgyalófelek elfogadták a jövődöntő alkotmányos berendezkedés egyik pilléréként a föderális állam elvét. Augusztus 11-re elkészült az ideiglenes alkotmány tervezete, amely az országot a négy hagyományos tartomány (Fokföld, Transvaal, Orange Szabad Állam, Natal) helyett kilenc régióra osztotta, a végrehajtó hatalom gyakorlásában igen széles jogkört biztosítva számukra. Szintén a többpárti tárgyalások eredményeként Dél-Afrika beleegyezett Walvis Bay (Cethal-öböl) kicsi, de annál fontosabb enklávéjának átadásába Namíbiának. Szeptember 8-án megállapodás született az országot a választásokig irányító Átmeneti Végrehajtó Tanácsot (TEC) megteremtő törvény szövegéről. A TEC létrehozása megszüntette az országban évtizedek óta fennálló legitimitációs válságot. A Többpárti Tárgyalási Fórum 23 résztvevője közül csak két bantuszán, Bophuthatswana és Ciskei vezetője szavazott a törvénytervezet szövege ellen, a PAC és az Afrikaaner Volksunion (AVU) tartózkodott. 1993. október 15-én de Klerk és Mandela megosztott Nobel-békedíjat kapott az apartheid felszámolásában szerzett érdemeiért.

Az 1990 februárjában kezdődött folyamat kiemelkedő állomása volt az átmeneti alkotmány szövegének véglegesítése, majd a parlament általi bicikelyezése december 23-án. Az átmeneti alkotmány minden 18. életévét betöltött dél-afrikai állampolgárnak egyenlő jogot biztosított a négyszáz tagú Nemzetgyűlés és a 90 fős szenátus megválasztásában. Több évtizedes törekvések megvalósulása volt ez. Az alkotmány rendelkezései szerint a Nemzetgyűlést országos és regionális listákon választják meg

(200-200 személy). A szenátusba mind a kilenc régió tíz-tíz tagot delegálhat. A kilenc régió mindegyike önálló alkotmánnyal, parlamenttel, saját regionális kormánnyal rendelkezik. Az átmeneti alkotmány intézkedett a Dél-Afrikában újdonságnak számító alkotmánybíróóság felállításáról, az igazságszolgáltatás függetlenségéről, a „tradicionális vezetők” (törzsfők) szerephez juttatásáról a kormányzás minden szintjén, valamint a Dél-afrikai Köztársaság 11 hivatalos nyelvéről, ami a korábbi angol és afrikánsz mellett a ndebele, északi-szotó, déli-szotó, szvázi, conga, cvána, venda, kosza és zulu nyelvek egyenrangúsítását jelentette.

Az 1990 és 1994 között végbement „tárgyalásos forradalom” valódi hőse nem de Klerk, hanem Nelson Mandela volt. A terrorizmusért elítélt politikus börtönéből szabadulva mindent megtett a békés átmenet biztosításáért. Az ANC pozícióit gyengítette, hogy legfőbb korábbi támogatója, a Szovjetunió megszűnt létezni, ugyanakkor Mandela bel- és külföldi népszerűsége hozzájárult ahhoz, hogy a forradalmi várakozások nem vezettek ellenőrizhetetlen erőszakhoz. Mandela a tárgyalások folyamán mindvégig érvényesíteni tudta az ANC legfontosabb célkitűzéseit. Ahogy néhány, az ellenoldalon érintett tárgyaló később keserűen megjegyezte, Mandela dolgát megkönnyítette, hogy a tárgyalásokon a gazdag dél-afrikai fehérek elárulták a szegény fehérek érdekeit. Tették ezt annak reményében, hogy az új Dél-Afrikában is megőrizhetnek sokat kiváltságos gazdasági pozícióikból, vagy legrosszabb esetben kivándorolhatnak. Ilyen prizmán keresztül nézve az apartheid végét hozó kompromisszum az elitek összeküvése volt.⁷

Az óriási bel- és külföldi érdeklődés mellett 1994. április 26-29-én megtartott választások az ANC 62,6 százalékos elsöprő győzelmét hozták, így a parlament 400 fős alsóházába 252 képviselője jutott be. A Nemzeti Párt a voksok 20,4 százalékát kapta, ami 82 mandátumot jelentett. A zulus önállóságáért síkraszálló Mangosuthu Buthelezi pártja, az Inkatha Szabadság Párt (IFP) 10,5 százalékkal (a zulu lakosság mintegy fele szavazott a pártra) 43 mandátumot szerzett. Az összes többi párt, beleértve a Pánafrikanista kongresszust és a változásokat elvető fehérek Szabadság Front (FF) pártját is, mindössze 6,5 százalékon osztozott. A győzelem ellenére az ANC a korábbi egyezségnek megfelelően nemzeti egységkormányt alakított minden, a szavazatok legalább 5 százalékát megszerzett párt bevonásával. A Nemzeti Párt 1996. júniusában kilépett a koalícióból, Buthelezi viszont belügyminiszterként mandátuma végéig kitarított mellette.

Az 1996. decemberében elfogadott végleges alkotmány megszüntette a szenátust, a Tartományok Nemzeti Tanácsát hozva létre helyette, lényegében a szenátushoz hasonló, a kisebbségek és a regionális érdekek érvényesítésének jogkörével. A végleges alkotmány alapján került sor 1999. június 2-án az újabb választásokra, ami az ANC számára még a korábinál is fölülyesebb győzelmet hozott. A 22,8 millió választásra jogosult háromnegyede ment el szavazni, s az ANC mindössze néhány tizedszázalékkal maradt el az alkotmányváltoztatáshoz is elegendő kétharmados

többségtől, 266 parlamenti mandátumot szerezve. A Nemzeti Párt utódja, az Új Nemzeti Párt (NNP) csak 28 mandátumot tudott szerezni, így csupán a negyedik lett a pártok erősrendjében. A Demokrata Párt 38, míg az Inkatha Szabadság Párt 34 parlamenti helyhez jutott.⁸ A 2004. áprilisában tartott harmadik választások az ANC számára immár az abszolút többséget biztosították, az érvényes szavazatok 70 százalékát kapta a párt, s ez 279 mandátumot jelentett. Az NNP összeomlott, csupán másfél százalékot kapott, ami csupán 7 mandátumra volt elég. A DP és az IFP is csupán 50 ill. 28 mandátumot szerzett.⁹

Néhány politológus amiatt fanyalgott, hogy mind a három dél-afrikai választás „fajok szerinti népszámlálás” volt. S valóban, az ANC-nek kevés fehér szavazója volt, ugyanakkor a Nemzeti Párt és utódja kevés fekete támogatóra lelt. A különbség azonban Fekete-Afrika többi államához képest jól kitapintható. Az ANC nem etnikai, s nem is faji alapon álló párt, soraiban az indiaiak erősen, a színesek és fehérek gyengébben reprezentáltak. Az ANC azonban alapvetően a szegények szavazataira támaszkodik, s ez elsősorban a fekete lakosságot jelenti. Az ANC szerepe kettős, a szegények, közöttük a sowetoi lázadás nyomán képzettség nélkül maradt „elveszett korosztály” millióinak képviselője és ellenőrzés alatt tartása is egyben. Ez utóbbi funkció sikeres betöltése minden kisebbség (faji, etnikai, jövedelmi, stb.) érdeke az erőszak politikai eszközként történő alkalmazásának elkerülésére. Az elégedetlenek tömegei nem csupán az ANC politikai hegemoniáját, hanem a kisebbségek érdekérvényesítési lehetőségeit is veszélyeztethetik. Az apartheid-rendszer öröksége a még gyenge, de gyorsan bővülő afrikai középosztály. Képviselői már 1999-ben is jelentős szerepet játszottak a Demokrata Párt megerősödésében.

Fekete-Afrika leggazdagabb államában a tömeges szegénység és a minden képzetet felülmúló bűnözés leküzdése, a 30-50 százalékosra becsült munkanélküliség, a lakás- és az egészségügy lényeges javítása lehet minden nemzeti konszenzus alapja, amelynek megvalósítása az országot tartósan a demokrácia pályáján tarthatja. A „Mandela effektus” is megkönnyíti, hogy Dél-Afrika ezen a téren jó példával szolgáljon a kontinens többi államának.

A dél-afrikai rendszerváltást a kelet-európaiakat is felülmúló várakozások kísérték, s ahogy nálunk is, ezek a várakozások csak töredékesen teljesültek. Az ANC 1994-ben a fehérek által birtokolt földek 30 százalékának átadását ígérte húsz éven belül a földnélküli fekete népesség számára. Eddig ebből az ígéretből mindössze néhány százalék teljesült. Egyes számítások szerint a fekete lakosság legszegényebb 25 %-a, amelynek a jövedelme már 1974. és 1994. között megfeleződött, az utóbbi évtizedben újabb 10 %-os veszteséget könyvelhet el. Ennek oka, hogy a szakképzetlen munkaerő iránti kereslet drasztikusan csökkent. A szegénység és a rendkívül magas munkanélküliség a bűnözés melegágya. A politikai gyilkosságok megszűntek, ám Dél-Afrika így is toronymagasan vezet a világ erőszakos haláleseti statisztikáit. A megállíthatatlanul terjedő AIDS-járvány ma már

havonta több áldozatot követel, mint ahányat az apartheid-ellenes harc húsz éve összesen. E tények bármelyike már önmagában is rövidtávon megbuktatná a kormányt a világ legtöbb országában, esélyt sem adva a háromszori újraválasztásra. Hogy ez Dél-Afrikában másképp van, annak oka a rendszerváltás pozitív hozadékaiban is rejlik.

A gazdaságot sikerült átállítani a kitermelőiparról a feldolgozóiparra. A külföldi befektetők visszatértek, számos helyi cég pedig nemzetközi mamuttá nőtte ki magát, a bányászati-, a sör-, a papír-, és egyéb iparokba történt befektetései révén. A rendszerváltás nem zsugorította össze a gazdaságot, ellenkezőleg, az első pillanattól kezdve töretlen fejlődésnek indította. Az ország nem csupán az afrikai kontinens messze legnagyobb gazdasága, de a szankciók feloldása után a legtöbb ottani ország elsősorú kereskedelmi partnerévé vált. A gazdasági fejlődésre építve az apartheid-korszak után milliók jutottak lakáshoz, egészséges ivóvízhez, áramhoz, telefonhoz, tartós fogyasztási cikkekhez. A fekete népesség leggazdagabb 25 %-a 1994. óta harmadával nagyobb jövedelemhez jut, mint korábban. Mára a középvezetők fele, a felsővezetők negyede fekete. Főleg az állami szektorban gyors az előrelépésük, ám a pozitív diszkriminációt a magánszektorra is kiterjesztő előírásoknak köszönhetően ott is nagyon keresik őket. Így a jól képzett feketék akár 15-20 százalékkal is többet keresnek fehér társaiknál. A kormány deklarált célja, hogy egy évtizeden belül a részvények negyede legyen feketék tulajdonában.¹⁰

Ugyancsak az eredmények kategóriájába tartozik az 1996-ban létrehozott „Igazság és megbékélés bizottság” (Truth and Reconciliation Commission, TRC) sikeres működése is, amely nem csupán az apartheid rendszer 1960. és 1994. között elkövetett bűneit állította pellengérré, de fényt derített az ANC, az IFP és a PAC kiképzőtáboraiiban gyakori kényszertorzarásokra, megfélemlítési kampányaira, erőszakba torkolló akcióira is. A „bűn ne maradjon büntetlenül” elvének ideiglenes felfüggesztése által politikailag motivált bűncselekmények önkéntes bevallói felmentést nyerhettek a Desmond Tutu Nobel-békedíjas érsek által vezetett bizottságtól. A bizottság tevékenysége Dél-Afrikában valóságos társadalmi katarzist eredményezett, amit a legtöbb kelet-európai ország joggal irigyelhet. A Tutu-féle bizottság az apartheid-korszak áldozatainak 22 ezer névből álló listáját is összeállította, s ök egyszeri, 3750 USA dollárnak megfelelő kártérítést kaptak. A Mandelát az elnöki székben 1999-ben követő Thabo Mbeki ugyanakkor kizárta annak a lehetőségét, hogy a dél-afrikai kormány a hazai és nemzetközi vállalatokat az apartheid idején szerzett haszon miatt jóvátétel fizetésére kényszerítse.

Összességében Mandela és Mbeki kormányai sikeresnek mondhatóak. Az afrikaiak nagy tömegének jobbitottak a sorsán, s az e jobbitásból kimaradt milliók sem veszítették el a reményt, hogy eljön az idő, amikor rájuk is sor kerül. E remény fenntartásán múlik, hogy negyedszerre, ötödszörré, s még tovább is sikerül-e besöpörni a voksokat. Gyakorta

prognosztizáltak valamiféle szocialista fordulatot a rendszer politikájában, éppen az alul lévő meggyerése céljából. Ám a logika itt fordítva látszik működni, nem az előrejutás jelenti a helyben maradást, már maga a maradás is eredmény. Ez annál is inkább így van, mert időközben egyedül Zimbabwéból legalább kétmillió menekült áradata zúdult az országra az ottani elhibázott politika miatt fellépő válság miatt. A gazdasággal természetesen más a helyzet, ott haladni kell előre, s a keserű pirulát a pozitív diszkrimináció többletköltségei jelentik. Mindez azonban eltörpül az egykor volt apartheid rendszerének fenntartási költségeivel szemben. Az 1996. óta ellendrukkernek számító de Klerk is elismerte a 2005. tavaszán megtartott választások után, hogy a mai Dél-Afrika sokkal jobb feltételeket biztosít lakosainak, mint az 1994. előtti.

Dél-Afrika apartheid utáni korszakának ma még felbecsülhetetlen hozadéka, hogy a válsággal sújtott Afrikában a kibontakozást szolgáló kezdeményezések élére állt. Noha a kezdeti euforikus várakozások, miszerint az ország képes kivontatni a kátyúból az egész kontinenst, nem teljesültek, az ország hamar rátalált arra az útra, amelyet a körülmények szinte kínáltak, regionális hatalomként a békefenntartástól a konfliktusok mediáció útján történő rendezésén át a szegény afrikai országokba irányuló segélyezés elsősorú közvetítőjeként jelenik meg. Ehhez járul Nelson Mandela óriási nemzetközi tekintélye is, ami az egész kontinens büszkeségévé vált.

Afrika egymilliárd felé közelítő lakosságából alig minden huszadik él itt, mégis a dél-afrikai gazdaság adja az afrikai kontinens gazdasági erejének egyötödét. A szub-szaharai térség GDP-jéből a részesedése már egyharmadnyi. A kontinens teljes ipari termeléséből az ország 40%-kal részesedik, áramtermeléséből 50 %-kal, a kontinens aszfaltozott útjainak fele itt épült, a mobiltelefonok több mint harmada, a számítógépek és az ATM-ek több mint fele itt működik. A Dél-Afrikai Köztársaság kilenc tartománya közül a legfejlettebb, Gauteng gazdasága egyedül akkora méretű, hogy azzal csupán egyetlen másik afrikai ország, Egyiptom gazdasága állja az összehasonlítást. A kontinens 2003-as mindössze 130 milliárd dolláros exportjából Dél-Afrika 36,8 milliárd dollárral részesedett.¹¹

Dél-Afrika az elmúlt évtizedben átlagosan évi 3 % gazdasági növekedést produkált, alig többet, mint a népességszaporulat. Minden elért eredmény ellenére a dél-afrikai gazdaság és társadalom az utóbbi évtizedben nem tudott kitörni az egyenlőtlenség és féloldalas fejlődés csapdájából, a ma már minden népcsoport számára egyenlő esélyeket nyújtó, s a nyugati világ anyagi színvonalát képviselő körzetei mellett ott találhatóak a harmadik világra jellemző szegénység jelentős szigetei is, ami főleg az afrikai népességet érinti. KwaZulu-Natal tartományban a lakosság 30, Kelet-Fokföldön 40%-a nem jut egészséges ivóvízhez, villanyáramhoz, s egyéb alapvető szolgáltatásokhoz. Dél-Afrika társadalmá inkább latin-amerikai, semmint szub-szaharai jellegzetességeket

mutat: óriási vagyoni különbségeket, (a faji megkülönböztetés helyére lépve), ám stabil politikai intézményeket és hatékonyan működő államgépezetet.¹²

A fenti egyenlőtlenségek alapján az apartheid megszünte után az elemzések kétféle lehetséges irányt vázoltak fel. Első örömeiben a legtöbb szakember a dél-afrikai lokomotív beindulását prognosztizálta, ami kihúzza majd az egész kontinenst a kátyúból. A másik, inkább a gazdasági egyensúlytalanságnak a politikába történő konvertálódásától tartott, attól, hogy Dél-Afrika dominálni fogja esetlegesen az egész kontinenst, de minimálisan Afrika Egyenlítő felé fekvő országait. Az új dél-afrikai vezetés a múlt öröksége miatt is kínosan kerülte, hogy a gazdasági befolyás egyoldalú politikai befolyássá transzformálódjék. Külpolitikai prioritásai 1994 áprilisától ezert nem is a gazdasági érdekeinek maximális érvényesítését célozták. Az emberi jogok érvényesítése vált – a saját történelmi tapasztalatok alapján is – az elsődendő célkitűzéssé.¹³ Nelson Mandela életpályája, egész habitusa is ebbe az irányba terelték a dolgokat. A Nemzeti Párt nacionalizmusa átadta a helyét az ANC internacionalizmusának. Ennek is köszönhetően, a hatalomváltáskor az ANC a külpolitikában a vártnál zökkenőmentesebben tudta a váltókat átállítani. A dél-afrikai külpolitikai vonalvezetésben az apartheid bukása óta kulcsszerepe van a jelenlegi elnöknek, Thabo Mbekinek. Mandelától eltérően soha nem ült börtönben, ám 28 évig élt száműzetésben. Egykor radikális nézeteivel tűnt ki, 1970-ben katonai kiképzésben is részesült a Szovjetunióban, igaz ezen ismereteit gerillaharcosként soha nem kamatoztatta. 1989-től 1994-ig ő volt az ANC Nemzetközi Kapcsolatok Osztályának vezetője, akkor Mandela mellett de Klerk-vel együtt alelnök lett. 1997-ben ő váltotta Mandelát az ANC élén, két évvel később pedig az államfői székben is. Nem rendelkezik ugyan Mandelához fogható karizmával, ám annál nagyobb pragmatizmussal és tapasztalattal az apparátus hatékony működtetése terén. Nevéhez, ill. az általa irányított testülethez fűződik az ANC már legalitásában, de a hatalomváltásra még csak készülöben meghirdetett külpolitikai programja, valamint annak a megváltozott feltételekhez való hozzáigazítása 1994. decemberében.¹⁴

Mandela és Mbeki egymástól mindig jól megkülönböztethető irányvonalat képviseltek. Ez már 1995-ben nyilvánvalóvá vált, mikor Ken Saro Wiwa halálraítélése, ill. más nigériai ellenzékiek kivégzése kapcsán Mandela egyértelműen elítélte az akkori nigériai vezetést, Mbeki viszont, aki korábban évekig vezette az ANC lagosi képviseletét, sokkal megértőbb álláspontot foglalt el az ügyben. Az AIDS-probléma gyökeresen eltérő megközelítése és az évek óta húzódó zimbabwei válság még markánsabban kiemeli e különbségeket, mindez azonban nemhogy szakításhoz, de még egymás burkolt bírálatához sem vezetett. Míg hivatalban volt, Mandela akkor is inkább a nagyobb ügyeket intézte, az aprómunkát pedig helyettese. A módszer hatékonynak bizonyult. Tony Blair például 1999. januári hivatalos dél-afrikai látogatásakor a régóta húzódó Lockerbie-ügyet is felvette a Nelson Mandelával

folyó tárgyalásainak témái közé. Mandela vállalta a közvetítést Kadhafival, s még az év tavaszán eredményt ért el, áprilisban Líbia két gyanúba keveredett polgárát kiadta Hollandiának.¹⁵

Mandela visszavonulása szabaddá tette az utat ahhoz, az Afrika iránt elkötelezett Mbeki saját, nem kevésbé küldetésudatos politikája kibontakozhasson. Az emberi jogok feletti örködésnek ebben kisebb ugyan a szerepe, ám akárcsak Mandela elnöksége idején, Mbeki számára is alapvető prioritás a hegemon szerep kerülése a kontinens ügyeiben. Ebben a szellemben viszonyul Dél-Afrika még a tőle leginkább függő partnerországokhoz is, például közvetlen szomszédjaihoz, amelyek máig is importjuk 75-95 %-át Dél-Afrikából fedezik. Újratárgyalták a Dél-Afrikai Vámunió 1969-től érvényben lévő szabályozási rendszerét, a korábban Dél-Afrikának egyszemélyű előnyököt nyújtó feltételeket megváltoztatták, sőt bevezették a fordított arányosság elvét a közös, ám oroszánrészről Dél-Afrikából származó befizetések felosztásában. Leshoto pl. így állami költségvetésének 50 %-át a vámunió által neki visszaosztott pénzeknek köszönheti, míg nemzeti jövedelméből a Dél-Afrikában dolgozó polgárai hazatérésére 45 %-ot tesz ki.¹⁶

A szabad Dél-Afrika első évtizedében külföldi szerepvállalásával inkább a várakozások alatt teljesített. Egyetlen egy esetben, 1998-ban éppen Leshotoban került sor – Botswana-val karöltve – fegyveres beavatkozásra, hogy az országban elharapódzó anarchiát felszámolták.¹⁷ Az afrikai és a nemzetközi közösség nem sokallta, hanem éppenséggel kevesellte Dél-Afrika – az említett eset kivételével kizárólagosan előzetes nemzetközi felhatalmazással indított akcióit, közvetítéseit. Hiányolta beavatkozását, pl. 1994-ben Ruandában is. A dél-afrikai vezetésen belül is élénk vita bontakozott ki arról, hogy az ország kétségkívül meglévő katonai potenciálját ne használják-e ki a béketeremtésre. A negatív döntés elsősorban nem is azoknak volt köszönhető, akik az ország belső gondjainak megoldására helyezték a fő hangsúlyt, sokkal inkább annak, hogy még élénken kísértett a múlt, mikor a dél-afrikai katonák megjelenése bárhol Afrikában agresszióknak számított.

2005. folyamán Dél-Afrika 3 ezer békefenntartóval volt jelen a kontinensen, Burundiban, ill. a Kongói Demokratikus Köztársaságban, az ENSZ illetve az Afrikai Unió felhatalmazásával.¹⁸ Ez nem túl nagy létszám, ahhoz képest, hogy a DAK továbbra is a kontinens messze legerősebb hadseregével rendelkezik,¹⁹ s hogy Franciaország egyedül Elefántcsontparton ugyanekkor 5 ezer katonáját állomásoztatta.

A 2004-es választási évben mintha némi elmozdulás történt volna az intervenciózusabb külpolitika irányába. Líbiával szemben Dél-Afrika nyert az új pánafrikai parlament székhelyéért folyó versenyben, s azt a Pretoriához közeli Midrand-ben fogják felépíteni. Mivel a 18 millió dollárra becsült költségekhez a többi állam aligha fog tudni komolyabban hozzájárulni (az Afrikai Unió költségvetését alapvetően négy állam, Dél-Afrika, Algéria, Nigéria és Líbia fedezi), az oroszánrészről Dél-Afrikának kell fizetnie.²⁰

Addisz Abebában az ország külügyminiszterét, Nkosazana Dlamini Zuma-t választották az újonnan létrehozott Afrikai Béke és Biztonsági Tanács első elnökévé, Darfurba dél-afrikai megfigyelők érkeztek. Ide számítva azt is, hogy Thabo Mbeki második, s az alkotmány szerint utolsó elnöki mandátuma során a korábbiaknál is erősebben törekszik az „Afrikai problémákra afrikai megoldások” elv alkalmazására, ezáltal felerősödhet egyfajta pánafrikai kurzus.

Ez azonban már alapjaiban térne el Nkrumah pánafrikanizmusától, amely a politikai egység megteremtésével kívánt a gazdasági együttműködésnek utat törni, a mai dél-afrikai külpolitika viszont a gazdasági integráció alapján képzeletben a szorosabb politikai összefogást, abból kiindulva, hogy a nagy nemzetközi vállalatok sokszor egész Afrika éves jövedelmét meghaladó forgalmat bonyolítanak, így velük szemben csak a kontinentális méretű összefogás vezethet eredményre. E megközelítésnek a „neo-pánafrikanizmus” nevet szokták adni.²¹ Ismerve a gondokat, mint amilyen az AIDS gyors terjedése, vagy a valódi politikai pluralizmus intézményesülésének kínjai kontinensszerte, olyan kihívások ezek, amelyek meghaladják Dél-Afrika, de az egész kontinens lehetőségeit is. Így Dél-Afrika az „Afrikai Renaissance”, az „Új Partnerség Afrika Fejlesztésére” (NEPAD), s az Afrikai Egységsszervezetet 2002. július 8-i létrejöttével felváltó Afrikai Unió (amely az EU afrikai megfelelője kíván lenni, s amely szimbolikusan a dél-afrikai Durban-ben alakult meg), és más pánafrikai kezdeményezések elindítójaként rá van utalva a

nemzetközi együttműködésre. Ezt az EU is elismeri, 2003–2005-ös Indikatív Programja 386 millió euró támogatást tartalmaz, s még a 2006-os évben is 129 millió eurót, mely összegek egyre nagyobb hányada szolgálja a regionális fejlesztéseket.²² 1995–2002 között az EU 880 millió eurót hagyott jóvá, s 555 milliót fizetett ki ténylegesen Dél-Afrikának. Ez az ország számára nyújtott segélyek 25 %-a volt, amit az Európai Befektetési Bank és a 15 uniós tagállam kétoldalú átutalásai a fejlesztési segélyek terén 70 %-ra tornáztak fel.²³ (Afrika a világ 50-60 milliárd dollárra taksált fejlesztési segélyeiből 2000-ben 16,8 milliárd dollárral, 2002-ben 18,8 milliárd dollárral, 2004-ben 25 milliárd dollárral részesedett). A jövőben az ország egyre kevesebb segélyben fog közvetlenül részesülni, ugyanakkor az Afrika déli részének szánt segélyek növekvő hányadát fogják a nagyobb hatékonyság elérése céljából rajta keresztül csatornázni, s ez

felelősíti Dél-Afrika szerepét a kontinens gondjainak, némi eufemizmussal: „posztkoloniális viszonyainak” meghaladásában. Valamiféle „Pax Africana Australiensis” azonban több okból is kizárt. Elsősorban azért, mert a kontinens szegénysége és elmaradottsága, gyakorta kaotikus viszonyai nagy teret engednek a külső, nagyhatalmi, sőt akár csak középhatalmi törekvések érvényesítésének, valamint a donorként, nemzetközi szervezetek befolyásának. Dél-Afrika kontinentális összehasonlításban kimagaslóan fejlett és gazdag, nemzetközi összehasonlításban azonban még a vásárlóerő paritást tekintve is csupán Törökország és Argentína között kap helyet.²⁴

Az apartheid öröksége is kizárja a hegemoniát, amire maga a dél-afrikai vezetés sem törekszik. Ám éppen a gazdasági és politikai aszimetriák követelik ki a viszonyok tisztázását.

Az egykori (nyugat-)német modell: „gazdasági óriás – politikai törpe” Dél-Afrika esetében nem működik, de ez egyáltalán nem is volna kívánatos. Az 1994 után hosszúra nyúlt politikai mézeshetek az Afrikai Unió intézményrendszerének és működési mechanizmusainak kiépülésével végéhez közelednek, ez a korábbiakhoz képest lényegesen több konfliktust fog gerjeszteni. A menekültáradat nem csupán Európát fenyegeti, egyedül Zimbabweból kétmillióra teszik a Dél-Afrikába távoztottak számát. Az eddigi inaktivitás, a „csendes diplomácia”, amit sokan csak néma diplomáciaként emlegetnek, nem tartható fenn sokáig.

A közelmúltban négyezer zimbabwei fehér farm erőszakos kisajátításának ügye Namíbiában is példaként szolgálhat, ám az ötvenezerre becsült dél-afrikai fehér farmerréteg jövő-

beni sorsa is sokban függ attól, milyen megoldást sikerül találni Zimbabweben. S ennél még sokkal több forog kockán. Mugabe rendszere aláasta a gazdaságot, amely így jóval kevesebb dél-afrikai árut képes felvenni, s az egész térségben bizonytalanságot szül, elriasztva a befektetőket. Az „Afrikai Renaissance” célkitűzéseit áshatja mindez alá, s feszültséget teremthet a kontinensen belül.

Dél-Afrika roppant vonzóerőt gyakorol Fekete-Afrika értelmiségére, ám ez a vonzerő nem csupán intellektuális, hanem nagyon is gyakorlati, igen sokan próbálnak meg áttelepülni Északról. Egy olyan kontinens esetében, amely értelmiségének felét már amúgy is elveszítette a brain drain során, ennek a folyamatnak roppant negatív következményei vannak. S a migráció egyáltalán nem korlátozódik csupán a képzett elitre, a vándormunkások a formális és informális gazdasági szektorokban egyaránt jelen vannak, feszültséget keltve az évi fél millió fővel növekvő hazai munkaerőpiacon. Már ma is gyakran vádolják Dél-Afrikát túlságosan szigorú vízumpolitikája miatt a kontinens kevésbé gazdag országai.²⁵

Egyéb külső körülmények is befolyással lesznek az ország státuszának alakítására, elég csupán arra gondolni, hogy az ENSZ Biztonsági Tanácsa állandó tagjainak kibővítése milyen rivalizálást indíthat el Dél-Afrika és Nigéria és az egyéb lehetséges kandidátusok között az Afrikának szánt hely megszerzéséért. Már a 2008-as olimpiai játékok megrendezésére benyújtott fokvárosi pályázat ügye is megmutatta, hogy Dél-Afrika nem számíthat automatikusan az afrikai országok támogatására, még akkor sem, ha Afrikából egyetlen más ország városa sem jöhet szóba a belátható jövőben egy ekkora rendezvény házigazdájaként.

Dél-Afrika viszonylagos fejlettsége és gazdagsága az elnökök mellett csapdát is rejt, hiszen ez a demokratikus jogok következetes érvényre juttatására történő erőfeszítéseivel könnyen eredményezheti, hogy a magukat kényelmetlenül érző afrikai partnerek a Nyugat lakójának kiáltják ki, s akkor új formában feleledhet a korábbi kirekesztettség, a jelenleg erősödőben lévő közvetítő szerepe és általános elfogadottsága a kontinensen semmivé válhat. Ennek elkerülése az ország, a kontinens és az egész nemzetközi közösség érdeke is, hiszen a formálódóban lévő „Mbeki doktrina” – a belpolitikában oly sikeres kiegyezéssel kompromisszum keresése a külpolitikában is –, lényegi hozzájárulást jelenthet Afrika békés fejlődéséhez. Jacob Zuma alelnök korrupciós botrány miatti menesztése 2005. júniusában azt volt hivatva bizonyítani, hogy a dél-afrikai elnök határozottan lép fel akár a legnépszerűbb politikusokkal szemben is.²⁶ Kérdés, hogy Mbeki mikor fog hasonló határozottságot mutatni Mugabéval szemben is. Ám ennél is fontosabb annak bizonyítása, hogy Zuma esete csupán egyetlen személy botlása, s nem a hatalom legfelső csúcsáig elérő korrupció megnyilvánulása, hiszen az utóbbi esetben minden eddigi eredmény kerülne veszélybe.

JEGYZETEK

¹ Az utolsó népszámlálást Dél-Afrikában 1996-ban tartották, azóta a Dél-afrikai Statisztikai Hivatal évenként becsléseket tesz közzé. Lásd: <http://www.statssa.gov.za/Publications/P0302/P03022005.pdf> Az 1996-ban a népesség száma 2,7 millióval volt több, mint azt a statisztikusok előzetes becsléseik alapján várták, mert az apartheid korszakban sok afrikai igyekezett kibújni a népszámlálás alól, illetve az ország évtizedekre visszanyúlóan sok legális és még több illegális bevándorlót vonzott. A legújabb becslések viszont a népességnövekedés jelentős lassulását jelzik, vitás azonban, hogy ez 10-25 % közé tett HIV-fertőzöttek miatt van-e, avagy a családtervezési erőfeszítések gyümölcse érett be.

² D.L. Wiedner: *A History of Africa. South of the Sahara*. New York, 1962. 115.l.

³ 1991-ben Dél-Afrika-szerte kétszer annyi családtervezési klinika működött, mint ahány más egészségügyi intézmény. Lásd: John Iliffe: *Africans: The History of a Continent*, Cambridge, 1995. 281.l.

⁴ A „fokföldi szinesektől”, azaz a félvérektől pedig visszavették 1948. után visszavették a brit gyarmati idők liberálisabb hagyományaira épülő, igaz vagyoni és műveltségi cenzusos választójogát.

⁵ Nigel Worden: *The Making of Modern South Africa*. Blackwell, Cambridge, 1994. 137.l.

⁶ William Beinart: *Twentieth-Century South Africa*. Oxford University Press, Oxford, 1994. 255. l.

⁷ Heribert Adam, Frederik van Zyl Slabbert, Kogila Moodley: *Comrades in Business. Post Liberation Politics in South Africa*. Tafelberg Publishers, Cape Town, 1998. 57.l.

⁸ <http://www.parliament.gov.za/ha/index.asp>

⁹ <http://www.saweb.co.za/elections/results.asp>

¹⁰ White Paper: *Affirmative Action in the Public Service*. Department of Public Service and Administration, South Africa, Pretoria, March 1998. General Notice. Notice 564 OF 1998.

¹¹ Afrika részesedése a világ exportjából az 1980-as 5 %-ról napjainkra 2 % alá süllyedt. Lásd: *World trade liberalisation still excludes Africa*. Financial Times November 22. 2004.

¹² Siegmund Schmidt: *South Africa: the New Divide in: International Politics and Society 2003/4*. pp. 148-163.

¹³ Lásd: James Barber: *Mandela's World: The International Dimension of South Africa's Political Revolution*, Athens, Ohio, 2004, p. 224.

¹⁴ *Foreign Policy in a New Democratic South Africa: A Discussion Paper*, October 1993. Johannesburg: African National Congress, Department

of International Affairs. p. 29, ill.: Foreign Policy Perspective in a Democratic South Africa. Johannesburg: African National Congress, Department of International Affairs, 1994 December. p. 28.

¹⁵ <http://www.iss.co.za/Pubs/ASR/9No3/SAMiddlePower.html>

¹⁶ World Trade Organization, South Africa, 2004 november http://stat.wto.org/CountryProfiles/ZA_e.htm

¹⁷ Dél-Afrika 600, míg Botswana 200 katonával vett részt az akcióban. A SADC csupán később adott felhatalmazást a beavatkozásra, igaz visszamenőleges hatállyal.

¹⁸ http://www.sabcnews.com/south_africa/general/0,2172,83856,00.html Afrika első békefenntartással foglalkozó konferenciáját is Dél-Afrikában rendezik meg 2006. márciusában. Lásd: Peacekeeping, Reconstruction and Stability Operations in Africa. Deploying Successful Support, Peacekeeping and Developmental Missions in Africa. March 28 – 30, 2006 · Indaba Hotel, Fourways, Johannesburg, Gauteng, South Africa.

¹⁹ Dél-Afrika 1999-ben, fél évvel a Mandela – Mbeki elnökváltást követően 4,8 milliárd dollár értékben írt alá fegyvervásárlási szerződést brit, német, francia, svéd, olasz és más, nyugat-európai cégekkel, hadihajók, tengeralattjárók, repülőgépek – többek között a Magyarország által bérelni szándékozott, negyedik generációs Gripen vadászgépek

vásárlásáról. Az ország maga is fejlett és nemzetközileg versenyképes védelmi iparral rendelkezik, amelyet még maga Mandela is nyíltan támogatott, munkahelyteremtő voltára hivatkozva.

²⁰ Keith Gottschalk, Siegmund Schmidt: The African Union and the New Partnership for Africa's Development: Strong Institutions for Weak States? In: International Politics and Society, 2004/4. pp. 138-158.

²¹ Oliver Gerrit: Is Thabo Mbeki Africa's saviour? The Royal Institute of International Affairs, International Affairs, 79. 4. (2003) pp. 815-825.

²² South Africa European Community. Country Strategy Paper and Multi-annual Indicative Programme for the period 2003-2005. p. 18.

²³ u.o. pp. 19-21.

²⁴ CIA, The World Factbook, <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/rankorder/2001rank.html>

²⁵ Assessing South Africa's Economic Role in Africa: Engine of Growth and/or Emerging Regional Role Speech by Shabanji Opukah, Corporate Social Accountability Manager of British American Tobacco, London,

The Royal Institute of International Affairs, Chatham House, Joint conference of The Royal Institute of International Affairs and The South African Institute of International Affairs, 9 – 10 June 2004

²⁶ <http://www.info.gov.za/leaders/former/zuma.htm>

A. Gergely András

A Maghreb

mint turisztikai entitás

Tunéziai kalandozás – antropológiai olvasatban

Tanulmányom tárgya egy térségi nemzetépítési gyakorlat, melynek alapja az eredetiség, a turizmusban forgalmazható „autentikus” világlélmény, továbbá az életvezetés kölcsönvett, újraakasztott „mintha-eredeti” formája, s ennek találkozása a nagytérségi vagy regionális *identitás építésének* eszméjével. Egyszóval olyasvalami, ami az antropológiai gondolkodásba is bekerült immár, s a kortárs turizmuselméletek között is helye van. Az alább következők nem hosszabb terepkiutató anyagára épülnek, hanem kaland-értékű jelenlétre és részvevő megfigyelésre, ugyanakkor építenek arra is, amit a kézre eső szakirodalom kínál.¹

Tunéziában a legszokványosabb francia minta szerint minden „nemzeti”: a focitól a sajtig, a kókuszkonzervtől a parkoló-óraig, a főterek nevétől a bazári szőttesekig minden ott fityeg a nemzeti jelképek valamelyike, s a turizmus sodrására építő cserépedénygyártástól az óriásplakátokig, múzeumi belépőtől a vörösborig a legtöbb termékre rákerül a nemzeti öntudat lenyomata. E nemzeti *jelképek* meghatározható súlyosabb tartalma nyilvánvalóan a politikatörténet és nemzetformálás egyes kemény korszakaihoz kötődik, nem kis hányada azonban ahhoz a napjainkban egyre uralkodóbbá váló haszonszerzéshez asszociálható, melynek alapja az idegenforgalom láza, az *eredetiség* forgalmazhatósága, és a nemzeti kultúra revitalizációja. Mindezeknek pedig látványos kísérő jelensége a turizmusban hangsúlyosan forgalmazható *önértékesítés*, a szimbolikus *imázsképzés* és a térség piacosiíthatóságát minduntalan kísérő *vállalkozás-képesség* kinyilvánítása. Persze, a turizmusban (Marc Augé kifejezésével) nemcsak a „nem-helyek”, az egyértelmű jelentéstartalommal

nem rendelkező teresedések „jelentéssé” alakítása zajlik egyre intenzívebben, hanem ezek hatására a *vizuális hatások* nagytömegű termelése, forgalmazása és elfogadtatása, továbbá a *tárgyidentifikációs* eljárások kibontakozása is.

Amennyiben a „kaland” oldaláról, az egzotikum iránti vágyak laikus olvasatában közelítünk a tájhoz, már a TunisAir fedélzetén nemzeti jelképekkel ellátott reklámfilmel élvezhet a magyar turista, optikai kóddá alakíthatja a száguldó gazella figuráját, melyet az ország kiemelt üdülőhelyeinek enigmatikus sablonjai vesznek körül, és szinte kézhez kapja a tunéziai „csikós-gulyás-paprikás” vizuális megfelelőit: cserépedények, szőttesek, beduin pásztorok, karthágói mozaikok és kuzkuzshegyek formájában. A reklámok és turistacsalogatók hordozta üzenet egyértelmű: élvezetek, élmények, emlékek, érzelmek... – egyszóval az életvezetés kölcsönvett, újraakasztott „mintha-eredeti” formái kínálnak itt, beteljesíthetetlen ígéretként felmutatva az „autentikus” piac kínálta örömeit, a jóltájékozottság, a beavatottság és a sikerélmény választékosan kikevert együttesét. Olyan világlélményt kap tehát ajándékba, amelynek kínálatába be van építve a turista találkozása a nagytérségi vagy regionális *identitás építésének* eszméjével. Úgyannyira, hogy az időleges lézengő és az elszánt vándor is folytonosan átélheti, hogy a szolgáltatások nemcsak kifejezetten őt magát szolgálják, de azok igénybevételével közvetlenül besegít a helyi prosperitásba, s az „elmaradott, viszont fejlődőképes” országot juttatja az európaihoz hasonlatos életminőség közelébe. Azaz: a rendszer úgy van kiépítve, hogy mindenki jól járjon, de felkínálja a másoknak a győzedelmességet, a sikeresség méltóságát.

A Maghreb-térség politikai térképe

E felkínálás „csele” éppúgy beépül egy pincér hangos-látványos tállalási gesztusába, mint egy piaci napszemüvegáros alkudozási rutinjába, a tuniszi buszsofőr tempóválasztásába és a hammameti „plázson” szabadon „maszekoló” gyümölcs- és ezüstárusok tolakodó rábeszélőkéjébe, meg a városi bazárrok csáb-stratégiáiba is.

Nem lehet kétséges, hogy egy állomásozó terepmunka lehetséges összképéhez képest csak egy „látványos” szeletet tudok egy bonyolult és igéző identitásforma *interdiszciplináris* körképéből bemutatni. Kevésbé menthető azonban, hogy megközelítésemben kevés a terepkutatás, amit a rövid megfigyelés (egyhetes turistáskodás) intenzitása sem pótolhat; de nem tekintem témámat lezárt, „kitárgyalt” problematikának. Vállalt témakörömben nem törekszem lehetetlenre, ezért nem próbáltam meghaladni a turizmusfelfogások már meglévő, igen gazdag ismertetését (Fejős–Szijártó 2000), meg hát inkább valamiféle alkalmazó szándék motivált, semmint az, hogy a Maghreb-kutatások széles szakirodalmi bázisára támaszkodtam volna a térségi turizmus helyi rendszerének kritikája formájában. Ha nem lenne szakmai szempontból védhetetlen, nyugodtan állíthatnám, hogy antropológus-napszemüveggel „turistáskodtam” Tunéziában. Ez indítatásnak egyszerre sok és kevés is: elsőként is az idő tartalma szempontjából. Pierre Bourdieu éveket töltött az algériai parasztok figyelemmel kíséréseivel, s a tuniszi központú Maghreb Kutatóintézet is térségi szakembereknek ad helyet, akiknek terepismeretét egymagam semmiképpen sem pótolhatnám. Illő lenne bevezetesként feltálatni, az elmúlt évtizedekben zajló társadalmi változásokra reflektálva, mindazon egzotikum-generáló és élményfogyasztó rendszer leírásait, amelynek nyomán immár tudományos kutatások legitím témájává vált a turizmus. Azután, kellene vagy

két-három jókora mélységi merítéssel kidolgozott érték-térkép, amelyen jól láthatóvá tehetném a nyugati Mediterráneum déli partjáról indult arab kultúra nagytérségi kihatását, civilizációs egységét, amelynek megnevezése nélkül természetesen nem lenne érdemben tárgyalható a marokkói, algériai, spanyolországi, gibraltári, délolasz és szigetvilági közvetítő funkciók, sajátos átvételek részletes bemutatása. Ezt is, ezeket is kénytelen vagyok a szakirodalomból pótolni (lásd forrásként Bourdieu 1978: 203-212; Goytisolo 1995, 1996; Roque 1996; Geertz 2000; Cubertafond 2001; Charaffeddine 1994), ám az arab nyelvismeret kellő fokától is éppúgy el kell tekintenem, ahogy a Földközi-tenger keleti térségének, a török, a szaúdi, egyiptomi, izraeli vagy akár arab emirátusi turizmusváltozatok ismertetésétől. Egy másik, nagytérségi integrációs vonásra, a *rai zenei irányzat*² kulturális közlekedésre kiható sajátosságára egy másik tanulmányban már kitértem,³ de a *földrajzi nagytáj*at karakteresen jellemző számos (politikai, gazdasági, fejlődésdinamikai, katonai, stb.) vonás közül sem ragadhatok ki egynél-kettőnél többet. Mivel kizártam azt, hogy a turizmust csupán gazdasági vonzereje miatt lenne érdemes vizsgálni, de nem is próbálom e jelenséget a későmodern korszak komplexitásának tükrében felmutatni, ezúttal inkább kiemelem a turizmus értelmezhető kulturális horizontját, divatszéljárás szerinti mechanizmusát, illetőleg a politikai-gazdasági függésrendek módosulását a *maghrebi nagytérségi integrációk* változása közepette.⁴ Úgy értelmezem magát a turisztikai univerzumot, mint valamely nemzeti történeti kánon és a nemzeti tájtudat nyomában kialakuló rendszert, amely a világfelismerésre és élményelbeszélésre fókuszált európai fogyasztói magatartásban megkonstruálni engedi a naiv és mediatisztált egzotizmust, ezzel pedig visszahat magára a megélhetési stratégiákat kereső helyi világra...

MAGHREB ÉS MEDITERRÁNUM KÖZÖTT: TUNÉZIA, MINT ÁTMENETI TÁJ

A Maghreb neve (ROQUE áttekintése szerint) 'Nyugat'-ot jelent az arab geográfusok műveiben. Metaforikusan értve, avagy az arab költészetben és a klasszikus mediterrán gondolkodásban ez a régió 'Nyugati Sziget'-ként ismeretes, amit identitás-egységként az afrikai földrészen éppúgy vállalnak, mint Európa déli vagy délnyugati tájain; a térség gazdasági, kereskedelmi, politikai vagy épp zenei-poétikai tartalmai a Szahara végtelensége és az Atlasz ormai között élő, népes kultúrát és belsőleg rétegzett populációt szimbolizálják. Közlebebről – avagy földrajzi értelemben, ahogy *Hérodotosz IV. könyvében* szerepel – négy nemzettel, köztük két bennszülöttel és két jövevényel találkozhatunk itt: líbiaiakkal és etiópokkal, illetve főniciaiakkal és görögökkel. A római birodalmi fennhatóság alatt Tunéziában (egykor Ifriqiya, melyből *Afrika* neve is származtatható) 2,5 milliós lakosság élt, a régió igen népesnek számított, noha természeti környezetének java részét sivatagok tették ki.⁵ Természetesen a Maghreb megnevezés jóval nagyobb embertömegre, megannyi etnikumra, életmódra és értékrendre volt érvényes, de lényegében már Ibn Khaldún idejében is használták: a spanyol partok és térségi identitás felől nézve a berberek („barbárok”) földje volt a VIII–X. századig, az arabizálás kezdetéig. A görög szigetvilág felől nézve a Maghreb a „Kairó után következő ismeretlen és távoli tájak” neve volt. Az iszlám történetírásban pedig elsősorban a római-latin adminisztráció által uralt észak-afrikai terület fedte. Jelentéstörténete a Közel-Kelet számára is sajátos, hisz a Maghreb – lakosai, a berberek („Hám fiai”) révén – a földrajz és a történettudósok számára az iszlám birodalmi központot szimbolizálta.^{**} Az iszlám hívei pedig az iszlám adminisztráció és politika önfenntartó központját tudták itt, a városok és a mecsetek sűrűre épített hálózatát, a helyi dialektusokra tagolódó maghrebi-arab (berber) beszélt nyelvi környezetét. S így maradt ez egészen a 20. századig, amikor azonban a Korán szent nyelvét népszerűsítő univerzalista vallási mozgalmak elvitatták a maghrebi nép szimbolikus egységét is, mondván: a berber entitás nem más, mint a gyarmatosítás eredménye, amely immár nemcsak a spanyol, andalúz, szárd, görög, latin, szicíliai és levantei kulturális hagyományokkal keveredett, de aligha maradhatott érintetlen azoktól az össz-mediterránumi hatásoktól, amelyeken belül viszont szükségképpen eltérő maradt a tenger mellék és a homoksvatagi létmód, a városi és az agrár-szféra, a szigeti (Djerba) és a szárazföldi életvitel, továbbá eltért egymástól az Atlasz párasabb lejtőin érlelt citromok és narancsok övezete, a datolya- és a banánültetvények tájéka, a hófedte hegyek és a Szahara, a tengeri kikötők és a katonai garnizonok belső világa is.

Jogosnak vélem a kérdést: érdemes-e tanulmányt szentelni a mediterrán turisztikai attrakciók egyik (újabb) kiemelt célpontjának, Tunéziának. Meglátásom szerint igen, s éppen azért, mert a térség lenyűgöző dinamikával tolakszik előtérbe, de a

látványos idegenforgalmiság a helyi világok versengése során roppant tanulságos szociokulturális átalakulást is eredményez, amelynek éppen az antropológia „olvasatában” vannak izgalmas összefüggései. A turizmus-tipológiák merev alkalmazásától tartózkodva, de a jelentések és történések világára építve úgy látom, hogy amíg a spanyol vagy itáliai partszakaszok vagy szigetek kurrens turizmusa elsősorban a *tömeges* (első vagy másodosztályú, de lényegileg a középszintű, feltörekvő elitet kiszolgáló) népboldogítás kínálatára épül („plage” melletti szállodai medencék, world-music éjjel-nappal, európai típusú kiszolgálás és ellátás, tekepálya és uniformizált butikurizmus, „all inclusive”), addig az *alapjaiban másféle* tunéziai turisztikai attrakciók főként a *lokális kultúra* rugalmas alkalmazkodóképességét mutatják. Ez többnyire lehetővé teszi a *tradíciók* lényegi változás nélküli másodlagos és rejtett *továbbélését* – a konzumkínálat szezonon kívüli „szüneteltetése” biztosítja azt, hogy a turizmus totális térnyerése dacára meg tud maradni az „autentikus”, megszokott, történeti gyökerű „helyi tudás”. De a felületi és kulturális folytonosságbeli jelenségeken túl az is figyelemre méltó, hogy a 20. század totalitárius (vagy katonai-félkatonai) rendszereihez, továbbá a nemzeti és ideológus ortodoxia érvényesüléséhez, az autarkia törekvéshez, a gyarmati önfelszabadításhoz, az idegenek (újabb keletű) elutasításához, meg a modernizációs újítással szembeni ellenségesség mindenütt jelenvalóságához csupán igen nehezen illeszthető a *turizmus nyitottságra készítő konstrukciója*.⁶

Tunéziában a megkövesedett értékekhez való visszatérés, a francia befolyástól függetlenedni próbáló autonómiaigény, az „ellenség” fertőzésétől való kényszeres félelem,⁷ valamint a női emancipációs törekvések elleni dacolás hatékonyan hozzájárult ahhoz, hogy a piaci szemlélet, a turisztikai érdekek saját tempójú szolgálata nehezen gyökerezett meg, s ezen „elmaradottságnak” a turizmus nemzetközi piacán még mindig igen rossz a „vásárlóértéke”.⁸

Mégis, miféle alapon lehet integrációs folyamatokat keresni egy dezintegrációval jellemezhető térségben, amelyben az integráló erő részint a sokféle iszlám „survival”, másrészt a „parlamentarizálódási” folyamat,⁹ emellett a globalizáció betódulása,¹⁰ s végül a megélhetési kényszerek mentén alakuló piaci orientáció által meghatározott?¹¹ Nem lesz-e szinte érvénytelenül meghatározhatatlan, átmeneti ez a tájegység? S vajon elegendő-e a térség integrációs folyamatában ama remény szerepe, hogy a turizmus majd „jövőt terem”? (Chevalier és Kessler felvetik azt a kérdést is, hogy teherbíró-e, időtálló-e a tradíciók szerepe, melyek fontosságát legalább annyian képviselik, mint ahányan vitatják, s szinte együttesen aggódnak azon is, hogy a változások folytonossá válása a turizmus, mint piaci felület hatására korántsem befejezett, nem belátható, s még kevésbé jelent immunitást a nemzetközi szintéről beáramló hatások ellenében).

PIACKÉPES ARCHAIZÁLÁS ÉS TURISZTIKAI FELSZÍN

„A villa minden szeglete mór stílusban épült. Hófehér félgömb alakú kupolákkal, belső udvarral, kék zsalus ablakokkal. A hatalmas parkban, a pálmafák alatt nem hívalkodott méreteivel, de ha valaki belépett a nyaralóba, abban a pillanatban felfedezte: utánozhatatlanul pazar.”

(Bux 1987:9)

Tunézia csupán az elmúlt fél évtized turisztikai fősodrában vált „soros” kegyhellyé, hiszen korábban sem fogadókészsége, sem utazási irodái, sem gazdasági stratégiái nem tették lehetővé vagy kívánatosá, hogy a tömeges turizmus egyik kitüntetett célhelyszíne legyen. Napjaink egyik globalizációs trendjeként azonban a helyi turisztikai ipar kivonta magát abból a tradicionalista elmaradottságú földrajzi térből és válságból, amelyben az „egyes kormányok és fegyveres fundamentalista-islamista mozgalmak »démonizálják« a domináns és elbizakodott, gyakran csak a saját neokolonialista érdekeivel törődő Nyugatot”.¹² Ennek a Spanyolországtól Szaúd-Arábiáig terjedő „iszlám” földrajzi-politikai-gazdasági térnek domborzati- és időtérképére felrajzolhatók azok a felívelési és depressziós korszakok, amelyek kizárták, vagy éppenséggel elősegítették a különböző kultúrák univerzumainak helyi találkozásait, az idegenek sétafikálását, a lokális értékredek megzavarását, az új piaci-szolgáltatási igények megjelenését. A földrajzi tér használatában és a turisztikai „kiaknázási térkép” átrajzolásában – az adriai, ión, itáliai, spanyol és Azúr-parti turizmus fokozódó áremelkedését követően – programszerűen vettek részt, és ebből is következően rekordsebességgel kerültek fel az utazási irodák plakátjaira a tunéziai nyaralóhelyek: a tengerparti szálláshelyek, sivatagi kalandtúrák és poliszlátogatási programok. Történt mindez annak ellenére, hogy a mediterrán világ arab őslakossága mind vallási meggyőződését, mind idegenellenes attitűdjét, mind termelési-szolgáltatási fegyelmét és „kasztgőgjét” illetően távol állt a turizmus által megkövetelt nyitottságtól és szolgáltatási színvonalától, továbbá a tömeges fogyasztási-hedonisztikus beállítottságú habitustól is. Így Tunéziában hagyni kellett megváltozni az alapvető társadalomszervezési elveket (cserealapú gazdálkodás, tulajdonhoz való viszony, manuális tevékenységek munkamegosztása, időbeosztás, hithűség, nemi szerepek, stb.) ahhoz, hogy létrejöjjön a *turizmus divatjellegét kiszolgáló infrastruktúra, normarend és kommunikációs háló*. Ez a Maghreb-országok közül legelőször, s talán a leggyorsabb tempóban Tunéziában sikerült, abban az országban, amelynek nyersanyag-kiaknázási, agrártermelési, urbanizációs mutatói még a 20. század harmadik harmadában sem voltak éppen fényesek.¹³

A turizmus megjelenése azonban intenzív változásokat indukált a térségben. A kormányzat, s főként a hangadó piaci szereplők rájöttek arra, hogy tradicionális termelési feltételekkel, intézményrendszerrel, normákkal, vallási kötelemekkel

régóta *tagolt társadalom* lassan átalakult a belső és külső támadásoknak egyaránt kitett, a Nyugat megalázó jelenlétét kénytelen-kelletlen elviselő, a testvérháborúk és belső rivalizálások konfliktusától megosztott, sőt a nagy muzulmán közösség eszméjének egészében egyre kevésbé megfelelni akaró népesség. „A nacionalista és szocialista – valójában katonai jellegű – rezsimok bukása, amelyek képtelenek voltak megoldani társadalmuk problémáit, és amelyek önkénytelenség és korrupcióval járták le magukat népeik előtt, megkönnyítette az iszlám fundamentalizmus széles körű elterjedésével párhuzamosan az elnyugatiasodott elitnek létrejöttét, amelyek azelőtt többé-kevésbé együttműködtek a korábbi rezsimokkal, és most abban a helyzetben találják magukat, hogy vagy védelmére kelnek a bukott rendszereknek, vagy el kell fogadniuk egy olyan társadalmi modellt, amely határozottan szemben áll a Nyugattól átvett kulturális és politikai értékekkel” – hangzik a térség kiváló ismerőjének véleménye.¹⁴ S tegyük hozzá: nemcsak a Mediterránium, de a Maghreb sem tudott egészében mentesülni a korábban „két világrendszer” közé szorított geopolitikai vagy geostratégiai huzivonitól, miként a gyarmatosítás és gyarmati felszabadító háborúk rendszerint hangos-látványos formaváltozásaitól sem (példaként eleget talán a francia-algériai csetepatékra utalni, vagy a de Gaulle és a francia politikai mesterkedések más képviselői által lebonyolított játszmákra, belső és nemzetközi erőviszonyokat is átrendező diplomácia-történetre emlékeztetni).

Tunézia már éghajlati szempontból is jelen lévő belső tagolt-sága (az Atlasz lábainál igencsak változékony termelési zónák és műveléstípusok váltják egymást) eltér a gazdasági, a politikai vagy urbanizációs korszakok és változó identitások kínálta regionalizálódástól. A Maghreb, mint nagytérségi egység éppúgy a homokzivatarak, mint a gibraltári ködök, óceáni viharok és sanyargató szárazság milliója. Ez az éghajlati instabilitás (nem mintha közvetlen összefüggések az analógián túl is okvetlenül érvényesek lennének) társult egyfajta ideológiai-vallási tájolásváltással is. Észak-Afrikában „az iszlám annak köszönheti erejét és formáját, hogy alkalmazkodott a mezőgazdasági lakosság vágyaihoz, miközben e vágyakat szüntelen tranzakciókkal asszimilálta”, úgyhogy már „ugyancsak nehéz meghatározni, mi csakugyan az iszlámé, és mi a helyi szokások tartozéka. A (»hagyományörző« vagy »elnyugatiasodott«) városlakó polgárság vallásossága [...] minden ponton szemben áll a parasztok ritualizmusával, akiknek fogalmuk sincs e dogma és a teológia finomságairól”.¹⁵ A fejlesztési térségek, az önmagukat megépítő vagy újrakonstruáló kulturális mikrouniverzumok akarva-akaratlan bekerülnek abba a besorolásba, amelyet csak részben vallanak magukénak, illetve amelyet meglehetősen sokan elutasítanak: a *Maghreb, mint entitás* inkább csak a kívülálló számára szolgál értelmezési keretként, maga a térbeliség tudata, ennek algériai, marokkói vagy tunéziai olvasata nem okvetlenül harmonizál a kollektív entitás hirdetőinek vízióival. Ez az entitás (vagy sokszor inkább identitásréteg,

alkalmanként pedig politikai érdekszövetség) kevésbé tekinti érvényesnek a nagytérségi (maghrebi) összetartozást, mint a vallásit, kevésbé fogadja el a frankofon integrációt, mint a hagyományos helyit, de mind hajlamosabbnak látszik befogadni a *turisztikai látványosságként kínált eredetiséget*.¹⁶

Röviden: a *Maghreb*, mint entitás inkább többé-kevésbé virtuális egység maradt, mintsem valóságos; *térben megjelenő* identitásformává vált, ahelyett hogy történeti zárvány maradt volna. Túlélési programot (is) csinált magának ebből, ami majdnem olyan sikerképesnek teszkin, mintha többféle „algériai háborút” csinált volna... S ha nem tekintjük az arab-mór kultúra hét évszázadát (vagyis a déli Mediterráneum hódításait északon, spanyol földön), valamint a

francia dél és közép (az oksztán térség) befogadó attitűdjét, akkor is a 20. században már a *Maghreb-jelenség* földrajzi-kulturális dinamikus *továbbterjedéséről* lehet beszélni.¹⁷

A Maghreb világában, s főképp az onnan európai tájakra vándorolt tömegek között e látszatra homogén univerzum *a tér s az idő társadalmilag átélhető egysége maradt*, annak ellenére, hogy ez az egység (mint kisebbségi sorsra redukált tömegek vagy menekültek ideiglenességét kifejező jelenség) *a marginalitásba szorultak egysége* a Maghrebben kívüli térben. A maghrebi identitás ennek az elzártságnak hangos-látványos kifejezője és megfogalmazója; emlékeztetőjegyei a költészettől a konyháig, a rai zenétől a politikai mintaválasztásig

sokféle formában megtalálhatók.¹⁸ Az észak-afrikai kultúrák, ha szociológiai-antropológiai értelemben „iszlám” vagy „arab” jelenségeknek tekintjük őket, igen meghatározóan jelenítették meg a *nemzeti önépítés* értelmiségi diskurzusát, elsősorban a gyarmatosítókkal szembeni *ellenállás* nevében, illetve egyszerre lettek a diakronikusan és szinkronikusan is értelmezhető értékek újramegfogalmazói, ami elsőként az ideológiai karakterű *tagadásban* jelentkezett: mégpedig a sokféle kultúrát „civilizálni” és így összetartani próbáló (főként francia) érdekek ellenében.¹⁹ S ha az arab kultúrában végbement hanyatlás ellenére ez az *önkereső bátorság* olyan régi és gazdag, tökéletesen kialakított és komplex alapokra támaszkodhat, ahol maga az identitást adó vallási mag nem változott – akkor a nemzeti kultúraépítés hiába vár megújulási impulzusra, az nem jöhet kívülről. A Mediterráneum (és maga a mediterranzálódás) egyfajta sajátos „szociológiai tökévé” vált (Edgar Morin kifejezésével élve), mely nélkül a kortárs Európa, Ázsia és Afrika izgalmas sok-sok változását sem lehet megérteni.

De a saját kultúra megértése olykor egyszerűen a falu és a város, a Kelet és a Nyugat, az Észak és a Dél másságának tudomásulvételével kezdődik, s a határok közé nem szorítható lokális másságok elismerésével folytatódik, legyenek ezek különösen a maghrebi népek paraszti eredetű városlakói attitűdjei, vagy éppen a sivatagi létformák, amelyek alapeleme a mozgás és változás. Ebben a lokális kultúrában épp azért, mert a szociabilitás, a csoportkohézió, a letelepedettség régóta létező normái időben párhuzamosak a rokonsági kapcsolatháló széles és meghatározó körével, a nemzetségi összetartozás azonban meggyengül a városba költözéssel, az értékrendváltással, s azzal, hogy minden egyén személyes sikere visszaháramlik a családra és a rokonságra. Vagyis a turizmus vonatkozásában az individuális haszonszerzésre való beállítódás, amely közvetlen cél lehetne, épp hátréből fakadóan a családok presztízse alapján mért „értékesítés” lehetőségére megy vissza, így az alapvetően városi jellegű turisztikai attrakciók sikere valahová a vidéki térbe forog vissza, a zárt faluközösségekbe, ahol már nincs értéke az individuális „sikernek”, s így nem kerül be újra a turisztikai fejlesztésben elért eredmények hajtóerői mögé. De ezenfelül is hordoz konfliktust az egykor volt értékrend-modell és a modernizált világ spontán hatásai-folyamatai (vagyis a tradíció és a modernitás) között, valamint az ifjúság problematikáját illetően, nevezetesen a boldogulási perspektívák és az ősi normarend rigiditása közti különbség szempontjából. Jellemző ugyanez a konfliktushelyzet, a „vének hatalma”, erkölcsi irányító szerepe, továbbá a fiatalok intellektusa és személyiségük önvédelme között is, akik számára a *mereven szabályozott értékrend*, a tudás és az érvényesülési stratégiák nem véletlenül a kimenekülés, a térbeli mobilitás, a migráció útját kínálják.²⁰

A turizmus, mint a maghrebi világban oly sok minden, valamifajta régi és gazdag kultúrára épül rá, így a térségi identitást adó *vallási alapokra* is, hiszen az iszlám hitvilág alappilléreiként elfogadott egyik kötelezettség éppen a „zakát”, vagyis az isten nevében

való kötelező ajándékozási gesztus, mely a saját mecsetek és a szegények ellátása mellett a vándort, a mindenkori utazót is hivatott segíteni, s amely mögött az áll, hogy a hívő ember a maga tulajdonából éppen azért köteles ajándékot adni, mert akkor, ha továbbra is vallási és kulturális közössége hű tagja akar maradni, el kell kerülnie az önzést, a nyereségvágyat, a privát érdekű vagyongyarapítást. Vagyis értéktartalma alapvetően ellentétes a turizmusban, mint haszonszerző vállalkozásban rejlő „hatékony-sággal”. Így a turizmus szempontjából és az ősi szokásjogok értelmében a Maghreb-vidék nem piac képes, illetve nem lehetne az; sőt a turisztikai felszínen „elrendezettnek” tűnő politika, a társadalmi szegénység/gazdság belső egyensúlya, a megélhetés és reménytelenség dichotómiája szempontjából alapvetően ellentmondásosnak minősíthető mindaz, ami Tunéziában történik.

AZ AUTENTIKUS LÉT, MINT ILLÚZIÓ ÉS AZ INAUTENTIKUS ÉLETMÓD

„De azt hiszem, nemcsak neki köszönhettem, hogy elvarázsolt s boldoggá tett ez a tér. Úgy éreztem, mintha egy más világban járnék, s ez a más világ lett volna utazásom célja. Úgy éreztem, sehová sem kívánkozom innen, ismerem ezt a helyet évszázadok óta, csak elfelejtettem, és most, hogy visszatértem, minden eszembe jutott megint. Az életnek ugyanolyan sűrűsége és melege tárul itt látható formában elém, mint amit magamban érzek. Én voltam ez a tér, amint ott álltam. Azt hiszem, mindig is az a tér vagyok én”.

(Elias Canetti: Marákkes hangjai)

A) DIVATKÖZPONTÚ ÖNIDENTIFIKÁCIÓ

Ha a túlpolitizálódás és a gazdasági hanyatlás ellenére olyan régi és gazdag, olyan tökéletesen kialakított és komplex kultúrával állunk szemben, mint amilyen a maghrebi térségé, akkor feltételezhető, hogy hiába vár kívülről jövő megújulási impulzusra, ha az identitása központjának számító vallási magban nincsenek átalakulást előidéző tényezők.²¹ Neki magának kell impulzusokat generálnia saját erejéből, saját komplexitásán belül, külső hatásokat felhasználva. A maghrebi identitás éppen az ellenállások, elutasítások terén maradt erős entitás – ebből következőleg azonban épp itt a legnehezebb a kultúra rendszerébe beilleszteni azokat a külső hatásokat és kihívásokat, amelyek a gazdaság, a nemzetközi politika, a migrációs folyamatok vagy a térségi kapcsolatok révén jelentkeznek. Még nehezebb befogadnia a turizmussal együtt járó komplexitást, amely a divatjelenségekhez hasonlít leginkább, vagyis időleges, efemer, feltételes, ismeretlen célú és rendeltetésű, kétes hatású és következményű.

Miként azt Roland Barthes-tól jól tudjuk: a divat földrajza két „másuttot” tartalmaz: egy utópisztikus-egzotikus-kulturálist és egy

valóságos-gazdasági-mitikust.²² S a divatjelleg, amely a turizmus rendszerében lehetővé teszi a jelentések legújabb kori öltözetbe bugyolálását, nemcsak a hordató anyagokra (öltözetre) vagy jelképes tárgyakra vonatkozik, hanem a turisztikai attrakciókra is. Egy tájra, térségre, földrajzi egységre éppúgy érvényes lehet, hogy a „szépnek lenni” ígéretével és a „tökéletesen pihentető hiperaktivitás” örömeivel ajándékozza meg fogyasztóját: a turista, azáltal, hogy maga zarándokol a helyszínre, bekapcsolódik a kikapcsolódásba, átérzi a másság és pompázatoság élményét, beleéli magát az egzotikus máshollétbe, annak időlegessége dacára is, hiszen oly közel van ilyenkor... Sousse vagy Tunisz főutcája mintha a századfordulós Bécs, Berlint, Bukarestet vagy Lemberget idéznék – szinte kézenfekvően romantikusak,

csupán a társadalmi tempó vagy a szagok-illatok sűrűsége tér el. Akárcsak az öltözetek esetében, a nyaralóhelyek divatjára is érvényes az, hogy a luxusfantázia termékeként élnek önálló életet, és öntudatlan természetességgel az utazási piacok fogyasztói attitűdjét testesítik meg, ezáltal pedig a kitüntetett helyszínek nemcsak (új) szerepet kapnak, hanem a sztár-státus fölidézőjévé is válnak, „társasági istenséggé”, sportos-avantgárd-etno-klaszikus kvázikivételesség beteljesítőjévé. „A divat átszeli azt, amit megcélöz, hiszen abszolútumként éli meg, lényege azonnalmód látható kell legyen; végcélja a táj/közeg/éghajlat álomszerű fölidézése és élvezete” – mondja Barthes ugyanott.²³ S a turisztikai divat is, mint a testünkön viselt vagy a kirakatokban megbámult termékek, azzal a „beszél” kóddal teljeseedik ki, amely a jelen-

téshordozó rendszerben kétértelmű: egyszerre tárgy és jelentés. Hordozza is, célozza is a mobilitás és fogyasztás mintakövető rendszerét: „...a számító társadalom arra kényszerül, hogy nem számítógató fogyasztókat hozzon létre, akik nem a tárgyak és értékek elhasználódásának függvényében »vásárolnak«, hanem egy kollektív, nem nemzet-függő, hanem univerzális igénynyé formált függő kultúra értelmében” lesznek felvásárlói a (turisztikai) piaci kínálatnak. A tárgyak divatja éppúgy, mint (szerintem) az üdülőhelyeké is, „két tudat különbözőségén alapul: az egyik idegen kell legyen a másik számára, a számító tudat a képek, érvek, étvágyak szuverén rendszerét állítja az időbe, amely az évenkénti potlach²⁴ aktusában önmagát rombolja le egyetemes kényszerként, jelentérendszerében a vágyakozást célozva, melyet nem a tárgy, hanem a név kelt”. A helyek nevei, a hozzájuk fűződő képzetek, az élmény vágya és esélye univerzális fogyasztási készletének hedonisztikus élményét kínálják. Az utazás öröme, eseménye, emléke kollektív, de nem nemzeti és nem is lokális beszédmód részévé válik, hanem bevett és szabályozott hangnemhez (ethoszhoz), környezeti visszajelzésekhez (fényképes útibeszámolók) és értékrendhez (nyári túlköltekezés az „ez nekünk jár!” nevében) alkalmazkodik, vagyis olyan kollektív vízióhoz, amely nem egy individuális többletértékre (tehetség, kivételesség, karizma stb.), hanem társadalmi modellre van fölépítve. Nem kell kiválóknak lenni ahhoz, hogy valaki kiváltságosok közé képzelje magát, elég követni „a többiek” mintáját... S miként a divattárgyak rendszere, az üdülés kalandja is olyan tömegek kommunikációs üzenethordozó szerepjátékára, jelentésterére, mentális tartományára van hangolva, amely globális, szétszórta, egyenlőtlen képességek által átjárt, s „amely eszmék, képek és értékek hordozójaként, üzenetként strukturálódik”.²⁵

Miként is lesz kevésbé mesterkelt a divat, mint viseleti darab, s a divat, mint turisztikai normarend összevetése egy konkrét természeti, földrajzi, társadalmi térben? A párhuzam nyilvánvalóan azáltal kínálkozik föl, hogy a fogyasztói piacon a még viselhető, de már tavalyi ruhadarabok éppoly értékcsökkentnek számítanak, mint a „már nem divatos” fürdőhelyek látogatása. Egy átlagos budai gimnázium diákjai kora tavasztól egymást hergelik nyári utazási várakozásaikkal, s iskolakezdés idején sorra jelennek meg a begyűjtött kincsekkel, emléktárgyakkal, fotókkal, ajándékokkal, továbbá az ezeket körülölelő irigységgel azok részéről, akik nem voltak az idén „Törökbe” vagy „Spanyolba”, Mallorcán vagy legalább az Adrián. A dicsekvők és a vágyakozók köre egy kölcsönös poétikai szuverént hoz létre, amely képes mozgósítani a képzelet és az értékrendek valamennyi formáját, szimbolikus tárgyát és mesei tartalmát is: a „meséld el, hol nyaraltál!” mondat ugyanúgy klasszifikál, társadalmi besorolást erősít, réteg- vagy osztály-hovatartozást erősít meg, ahogyan a hozott-kapott ruhadarabok, testéktípusok vagy más kultuszta tárgyak is kifejezik a kulturális hivatkozást, tekintélyt kölcsönöznek birtoklójának, élményközösségbe szervezik a másfajta aktuál-identitással nem rendelkezőket, és a földrajzi egzotizmus kategóriáival hitelesítik a szociokulturális viselkedést. Barthes úgy véli, hogy

a divat földrajzában minden helymegjelölés mélyén ott van a *hontalanság* – és a turizmus is többé-kevésbé erre épül, hiszen az utazás az ottlétet idézi föl, azt a létformát, amely nem kötelez vagy kényszerít életforma- és életszínvonal-átvételre, hiszen az ottlét annyi, mint keresztülmenni rajta, de lényegi másságát nem vállalni. Azaz: „az utazás a divat nagy toposza – az ott-tartózkodás önmagában csak egy út végpontja”,²⁶ a hétköznapi életvitel, fogyasztás, élményvilág ellentétpárja. A turizmus normarendje a fogyasztás rendszerébe illeszkedik, helyszínei jelentésekkel és értékekkel töltődnek fel, függetlenül attól, mennyit is ér a helyiek, a környékeliek, az utazók vagy akár a történeti emlékezet számára – a norma maximája épp az lenne, mennyi egzotikum akkumulálódott, mennyi különlegesség-érték halmozódott föl egységnyi részében...

Tunézia épp ilyen kiruccanásokat kínál a turisták számára: sivatagi turnét légkondicionált autóbusszal, tevevitattással, homokgödörökbe mélyen beásott troglodita „szegénylakások” megsemmisítésével, Medina-tours városnézésekkel, bazárbeli csecsebecse-vásárlással, mentaszörppel, kuzkusszal és mézes-diós csemegékkel, történelmi emlékhelyek (Tunisz, Karthágó) vagy turistacsábító falucskák és kisvárosok (Sidi Bou Said, Hammamet, Sousse) futó vizitálásával. Mindez pontosan annyira távol zajlik a helyiektől, amennyire csak az idegenvezetők képesek megszervezni: a hajnali indulással és a késő esti érkezéssel pontosan azt az időszakot lehet kifogni, amikor a turizmusra még rá nem szerveződött helyi társadalom tüskés kaktuszfarmjai és apácarácsos ablakai mögé, koszos bádogg- és kartondoboz fedezékében megbúvó kocsmá-kávézóinak falai közé húzódik, a turizmusra beállított szolgáltatási és kereskedelmi aktivitás pedig teljes mozgásban van. Az utóbbiak épp az előbbieket árusítják ki „eredetiségként”: a maguk hasznát lelik meg a tétova gyűrűvásárlók, vizipipa-mustrálgatók, henna-festetők, kókuszszőnyeg-vadászok és nyüzsgő életet fényképezők körében.

A turizmus jelensége éppen azáltal lép ki a közhelyek köréből, ahogy a térségi turizmus rendszerébe illeszkedik, ahogyan ez a turizmusiparban dolgozó társadalmi szereplők rituáléin keresztül látható. Ahogyan egy fiatal szudáni pincér „letegezi” a német vagy amerikai vacsoravendéget a szállodai étteremben, ahogyan egy helyi „népművelő” szervezett tánctanítási program ürügyén meg-megérinti a magányosan utazó delnők csipőjét a „szervezett kultúrprogram” során, ahogyan a bazári hangulatban minden tizenéves kereskedősuhanc nyolc-tíz nyelven szólal meg, és jó érzéssel kerít elő egy „épp olyan”, hastáncosoknak való flitterezett túllt a házak és boltok rengetegéből, amilyenre a turista vágyik, s ahogyan egy taxisofőr a sietség látszatával már harmadszor kerüli meg a kisváros összes lehetséges kis utcáját, hogy szélesebben és mégis késlekedve szolgálja meg a kialakult ár többszörösét, vagy ahogyan a „törökmézarus” és a CD-kereskedő lépre csalja költekezésben önkortározásra törekvő klienseit... – az mind arról vall, hogyan *kreálnak*, olykor kifejezetten alkotóan formálnak meg minden képzeletet felülmúló mértékben *hamis eredetiséget egy voltaképp eredeti*

közegben, s hogyan változtatják meg autentikus létmódjukat a piacra vihető, látványosan tálalható és illúzióként áruba bocsátó kereskedelmi siker reményében... Maga a kínált illúzió alig más, mint az eredeti, de ára „személyre szabottan” és „kivételesen” olcsóbb, mintha eredetit venne az ember. A hazatérő turistacsoportok köcsögdobokkal, plüsstevékkel, tuniszi múzeumi mozaikmásokkal megrakottan tülekednek buszaik vagy repülőgépek felé, amikor peregni kezd a műflitter a kendőkről, hangjukat váltják a rohamtempóban szárított állatbőrök a hangszereken, elmaszatolódik a hennafestés a szemkörnyéken, ledörzsölődik az alkalmi porfesték a mozaikszemekről, barnulni kezd a tengervíztől az „ezüst” vagy „arany” ékszer... – akkor mutatkozik csak igazán a piaci bővli és a futó nyári kaland időlegessége, relatív értékessége.

A turista, mint élmény- és emlékvadász éppannyira közhelyes témája a turisztikai szakirodalomnak, mint amilyen nehezen megközelíthető mindez az antropológiai terepkutatás módszerei mentén. A divatossá váló új turisztikai helyszínek szakirodalmi rendszerezi a turisták típusait, gazdasági rétegződését, helyválasztási motivációit, az iparszerű szolgáltatási univerzum egész rendszerét, azonban nem kitaróan tanulmányozza azt a miliőt, amelyre a turizmus visszahat, amelyet a turisták maguk (is) építenek ki maguknak, s amelynek egész működési mechanizmusa nemcsak alárendeltje, de kiszolgáló és kiszolgáltató formája is az iparág. S még ritkább a turizmusüzlet „szalagmunkásainak”, „darabéreseinek” kutatása: a pincéréké, boyfiúk, kiskereskedők, csecsebecse-készítők, hivatalos státusú hotelszemélyzeté, takarítónké, büféseké vagy idegenvezetőké,

noha az eredetiség forgalmazásában épp ők végzik el a divat-központú identifikáció-előállítás és imázsépítés legkomolyabb munkáját.

B) AZ EREDETISÉG, MINT KULTURÁLIS PIACI ÁRUCIKK

Az autentikus lét hiteles forgalmazása a *turisztikai másságpiac* egyik legfontosabb vonása. Az „eredeti” helyszín, az „eredeti érték”, az „eredeti és hamisítatlan természet”, mint romantikus ideál nem új felfedezés, már Sztrabón geográfiája vagy Goethe naplója is „pótlólag” rímelenk arra a hiteles, „ősi”, archaikus értéktartományra, mely utóbb a felvilágosult, korábban pedig a reneszánsz emberkép szerves része, formai alapja, elvonatkoztatott és eszményített értékevidenciája volt. Mi is lehetne tisztább a sahara homoknál, a tenger hullámainál és a nap fényénél? S mi lehetne stabilabb meggyőzési alap, mint a *hivatkozási bázis* arra a tájra, amely a berber pásztorok, föníciaiak, rómaiak, görögök vagy zsidók kultúrájából megmaradt. De a természeti táj szépségét éppen az emberlakta övezetekben rontja leginkább a modernizálódott (megélhetési) „kultúra” számos formája, így mindaz, ami maradt, fokozott minőségben minősül értéknek. Egy palota romjai, amelyet tulajdonosa halálával nem szedtek szét a környék lakói, egy jól termő vidék, amelyet nem zsákmányoltak ki maximálisan, vagy egy tengeröböl, amely nem szennyeződik el az európai kontinens és a Földközi-tenger szeleivel jött szemét által, esetleg épp a hófödte Atlasz kérelhetetlen pompája – jeles piaci

értékké tehető, kurrens piaci áron. A kelendőség azonban visszahat az értékteremtési folyamatra, az értékrendre és a normákra is – kisebb, másolt, „mintha olyan lenne” termékekkel és szolgáltatásokkal helyettesíthető. S ez a turisztikai „mintha olyan lenne” része annak a küzdelemnek is, amelyet Tunézia a maga történetileg marginalizálódásra ítélt helyzetében, egy hagyományosan periferikus földrajzi és hatalmi-politikai státusban vív. E küzdelem része a társadalmi valóságról kialakult lokális tudás és az idegenek, vándorok, utazók tudatában kialakult társadalomkép dichotómiájának egymásra vetülése is: jelenkor-történetileg úgy tűnik, az előbbi az utóbbi felé alakul át, s ezen átmeneti állapotnak része a nemzeti szimbólumépítés, a nemzet- és országimázs, a nagytáji-regionális konvenciótól a souvenirre vagy a levelezőlapok felirataig minden apró elem, amely a túlélés eszköze lehet.

Földrajzi nagytérségként Tunézia, s azon belül Tunisz, vagy a még védettebb-rejtettebb Hammameti-öböl az óceán felé tartó vagy onnan érkező kereskedelmi hajóutak utolsó előtti (vagy második) állomása volt, az Atlasz lábainál fekvő termékeny síksággal, délen már sivatagokkal, északnyugaton hegyekkel, a tengeri partvonalon számos olyan rejtékhellyel, amely a Szicília és Szardínia mögötti (Nápolyi-öbölre koncentrált) tengeri kalózkodás elől biztos menedéket is jelenthetett.²⁷ Ez a relatív védettségnek, de ugyanakkor a kultúrák mozgásának, összetűzésnek kitett, belsőleg is megosztott, társadalmilag, etnikailag tagolt, többretű, időben változó tunéziai társadalom éppúgy végigjárta a maga hanyatlási folyamatát, akárcsak Algéria vagy Marokkó népei. Pusztulási folyamat ez, ha kívülről értékeljük, de egészében éppúgy értelmezhető reménytelni változóként, átalakulásként, ésszerű vagy pragmatikus alkalmazkodásként is, ahogy ezek a folyamatok a Földközi-tengeri térség más államaiban

hasonlóképp lezajlottak: „Párhuzam található az arab kultúra 14. században megkezdődött hanyatlása és a spanyol kultúra három évszázaddal későbbi hanyatlása között. Évszázadokig tartó virágkor után, amelyben mindkét kultúra fényel és ragyogással töltötte meg az akkor ismert világot – és mohón vetette rá magát Napkelet és Napnyugat, India és a Mediterráneum elsajátítható tudására –, meddővé váltak, és végeérhetetlen téli álomba szenderültek. Az iszlám nagy tudományos gondolkodóit, költőit és misztikusait ellenségnek kezdték tekinteni, kézirtaikat máglyára ítélték, vagy por lepté be őket. Az arab kultúra elvesztette erejét és termékenységét. Ibn Khaldúnnak az iszlám társadalom hanyatlása feletti melankóliája Cervantesét előlegezi meg a spanyol hanyatlás láttán”.²⁸ Az elűzöttség, a meneküléskényszer, a más kultúrák erőszakos betolakodása miatti melankólia hasonlóképp tükröződik Salman Rushdie A „*Mór utolsó sóhaja*” című regényében is, de a klasszikus és kortárs arab líra ugyancsak tele van vele. A melankólia elleni „önkreatív” tevékenységkeresés egy új térségi öntudatfejlesztés felé lendítette tovább a térség lakóit: aki belülről tekinti ezt a nagytáji hovatarozást, könnyen átélheti az etnokulturális integráció egy sajátos formáját, szimbolikus egységét, a környezetétől sajátos jegyekkel elválasztott horizontját. Az egyének, attól függően hogyan szabadultak meg az egykori közösségtől, valójában a marginalitás körülményei között formálnak új közösséget a nyelvet, kultúráját, jogrendjét, szokásnormáit ebben a körben újra megtaláló csoportidentitásból.²⁹

A maghrebi identitás nagytáji-regionális alakzatban jelenik meg az európai társadalmakban éppúgy, mint az afrikaiakban vagy közel-keletiekben. Hagyományos értékei (akárcsak a mai turisztikai kalauzok) a beduin társadalom életmódját, nomádizmusát idézik, melynek régtől fogva része volt az *arab ellenállás*

– még pontosabban az a védekező magatartás, amely előbb az ottomán, majd a francia fennhatóság, gazdasági és kulturális gyarmatosítás elleni folyamatos *opozíció* formáját öltötte. Alapvető attitűddé vált a regionális öntudat, illetve az akkulturációval szembeni védekezés, s a múlt iránti vágyódás. A kulturális emlékezet övezte virtuális közösséget azok is fenntartották, akik Algír, Orán, Tunisz (vagy épp Toulouse, Marseille, Párizs) arab lakónegyedeiben próbálták megőrizni a tradicionális életmód és értékrend elemeit. A maghrebi regionális kultúra exportja az 1930-as években kezdődött meg, és múltkeresésben, identitáskonstruálásban nyilvánult meg, kiterjesztve a voltaképp beduin (szunnita) kultúra határait Nyugat-Európa fővárosaira, s főként a frankofon kozmopolita kultúra fellegvárainak külvárosai, rurális térségei felé; kelet felé pedig ezek a gyökerek Kairó külvárosaiig, Jeruzsálemig, Szaud-Arábiáig vagy messzebbre nyúltak. A térbeli politikai-kulturális terjeszkedés rendszerint gyengíteni szokta a lokális identitás egységét – ez esetben azonban inkább megsokszorozta az integritás helyszíneit, a „helyek” mellett a „nem helyekre” is beköltözött,³⁰ hatásában pedig főszerepet kapott a nagytáji identitás etnokulturális hangsúlyainak jellegzetes tónusa. Kétségtelen, hogy az identitásformálásban kevésbé a berber pásztoroknak, part menti halászoknak vagy falusi marginális csoportoknak jutott a főszerep, mint inkább a városlakó elitnek, amely azonban a tradicionális életmód és vallási-rokonsági kapcsolatrendszer mellé odaállította és fokozatosan túlértékelt a nyugati normákat. „...Ez az alapállás – a saját (arab-muzulmán örökség) lebecsülése és az idegen (nyugati kultúra és értékek) olykor szolgálai utánzása – jellemzi az európaiasodott elitnek szellemi életét és szokásait, megaláztatásuk és külsőleg antikolonialista retorikájuk fonákjaként”.³¹ Erdemes ezt például abban a posztgyarmati kontextusban szemlélni, amelyben Kairó vagy Orán olyasfajta fellegvárak voltak a nyugati kultúrának, ahol

autótípusok és magatartás-ideálok, divatos öltözet és slágerkészlet, üzleti forgalom és értékrend egyaránt a francia vagy német, angol vagy holland mintaszolgáltatáshoz alkalmazkodott, mielőtt még mindezt elöntötte volna egy amerikai stílusréteg. Amely ellen, s párhuzamosan minden más kulturális gyarmatosítás ellen is, elemi indulatok, tradicionális máskéntgondolkodás erői kaptak lábra – olykor a pusztta túlélés reményében, vagy a legelemibb védekezés kényszerűségével. Így aztán az idegektől való függés és az etnokultúra revitalizálásának esélyei között választani kényszerülő helyi elit tagjai sorában még „muzulmán oldalról is vannak, akik azt állítják, hogy a konfliktus az iszlám fundamentalistákkal elkerülhetetlen, és a nyugati világ eszméinek és értékeinek védelmében lépnek föl”.³² Talán az egyetlen közös felület, ahol bár az érdekek megütközése folytonosan zajlik, de konszenzusok is kialakulhattak, éppen a turizmus volt. Részben a katonai diktatúra következményeként, részint a tömeges társadalmi elszegényedés nyomán az albán vagy román városi tájképeket jól ismerő utazó pontosan ugyanazokat a fejlődési jeleket és a kollektív felelőtlenség ugyanazon nyomait fedezheti fel Tunézia járható útjain: elmállott történelmi városok, félig iparosított külterületi tájak, lógó villanyvezetékek, elszennyeződött patakmedrek, védelem nélkül maradt „tanyák”, rangjukvesztett polgári és kertvárosi övezetek meglehetősen vegyes új népességgel, koldusok és lerabolt egzisztenciák az egyik oldalon – s ugyanakkor a másikon kéznyújtásnyi távolságra szállodasor, impozáns lakópark-építések, „revitalizált” történelmi értékek, nemzeti jelképek környezetidegen anyagokból, megközelíthetetlenül erősített paloták, testőrök és védelmi rendszerek, csatahajó-méretű elegáns autók, exkluzív bárók, magánjachtok és magánrepülőgépek. Ez persze már nem az iszlám világa, nem a Koráné, s nem is a nemzeti kultúráké, hanem a globális elité, kereskedelmi tőke hatalomé...³³

Noha az eredetiségnek az alkotó műfajokban, képzőművészetben, zenében, irodalomban központi jelentősége van, mégis ebben a korántsem csupán kulturális, sokkal inkább szimbolikus piaci-politikai harcban szintűgy megnövekszik a szerepe. Számos nemzeti és helyi kultúra az „etnobusiness” primer piaci sikerpályáitól függetlenül vagy gazdasági és kulturális piacok közötti tartományban tudja biztosítani a maga érvényesülését, s gyakran éppen a turizmus révén. (Csupán egyetlen kísérlet illusztrációként: most, tanulmányom írása közben begépeltem a Tunézia szót a francia felületeket vizslató *yahoo.fr* keresőjébe, ahol a szokásos huszadmásodperc alatt 8 millió 80 ezer találatra leltem, java részük persze turisztikai, s korántsem a tunéziai szociálpolitikával vagy kulturális örökségmegőrzéssel kapcsolatos...). A turizmusban egyaránt szerepet kap a helyek értéke, a nemzeti és lokális emlékezet, a „saját tudat”, és „mutatványként” forgalmazható kulturális blokkja mindannak, ami értéként megnevezhető, kezdve a természeti kincsektől és érintetlenségtől egészen a tovább élő hagyományok, fölmelegített rítusok, virtuálisan értékesíthető javak, vizuálisan áruba bocsátható „lenyomatok” körével, és zárva a demokratizálódás hatását éppen ebben a sikerüzletágban kamatoztató helyi politizálás honlapjaival. A fő konfliktus ma már nemcsak a hagyományértékek megmentésének, fizikai állagmegőrzésének, turizmuspiaci forgalmazásra alkalmassá tételének formájával van, hanem elsősorban azzal, hogy a turizmus piacán jól megélők számára megfordul az érdekeltség iránya: megindul a javak kulturális letarolására indított vállalkozás, és a vállalkozói elit európaizáló törekvései majdnem hasonló pusztításhoz és hamisításhoz vezetnek, mint az idegenforgalmi sáskajárások.

Az észak-afrikai piaci orientáció (véltetően) sosem csupán befelé, a földrész felé irányult, a középkor óta jelentős volt a spanyolországi exportja; így történetileg is szükségszerűen kialakulhatott a piaci-kulturális értékrend kettős természete, amely az arab-mór kultúra egyik lényegi vonása volt. „Az oráni társadalmi valóság-
nak ez a jellemző vonása a muzulmán eredetű lakosságot érintő

akkulturációs folyamatot bámulatos helyi öntudattá formálta át, amely kedvező talajul szolgált ahhoz, hogy viruló és termékeny zenei és költői formák sarjadjanak belőle. A rai nemcsak a források szabad és dogmáktól mentes keverékét jelenti, hanem ugyanakkor pontos kifejezője a régi életmód eltűnése, az elvándorlás, gyökértelesség, elvárosiasodás, és a különböző kultúrák összeütközése révén újraformálódó vagy széthulló valóságnak is” – írja Goytisoló egy speciális mediterrán zenei műforma háttéréről,³⁴ s ez érvényesnek tűnik a turizmus piacára kerülő „eredetiségforgalmazásra” is.

Az eredetiség, mint kulturális piaci árucikk igen sokféle formát ölt. A mediterrán térség kulturális antropológusai az 1990-es évek végén kezdtek nagytérségi összehasonlító kutatásokba, föltárandó azt a diverzitást és egységet, amely az európai szempontból perifériális térségek és az afrikai földrész belső tagoltságát tekintve is „perifériák” között fennáll.³⁵ Ezek az antropológiai kutatások még nem hoztak „lezárt” eredményt sem az egyes nemzeti kultúrák, sem az interkulturális kölcsönhatások esetében, de a szempontok között fontos hangsúlyt kaptak a lehetséges cserefolyamatok, a történeti struktúrák összhangja és eltérései, a reprezentációs formák episztemológiai tartalmai, miközben a kulcsszó a „tengerparti” kultúrák megértése, megismerése lett. Ezt követte az évente rendezett tematikus konferenciákra a gazdaság, a társadalmi tagoltság és (2002-ben) a vallás térségi súlyát, interferenciáit feltáró érdeklődés, amelyben már részt vettek a térség „bennszülött” antropológusai, kutatói is, majd (2004-ben) a térség „egymás közt” illetve „együttélő” népeinek kulturális heterogenitását tárgyalták,³⁶ fő témakörként a kulturális megapoliszok szerepét, a munkamigrációk folyamatait, s kiemelve: a turizmus hatását, az „elhagyott hegyi falvak turisztikai látványosságá válna utáni megváltozását”, amely a tömegmédiá és a virtuális valóság által frissen fejbeközlött helyi szellemiség megmentésére is kiterjedt. E helyszíneken immár nemcsak a Mediterráneum anyagi-régészeti, természeti-turisztikai, vallási-szakrális, örökségvédelmi-muzeológiai

kincseit halmozzák föl, hanem közös problémaként taglalják a lokális kultúrák megmaradásának veszélyeit, s köztük a turisztikai fenyegetettséget is.

Nem meglepő, hogy a Tuniszban, Marseilles-ben, Aix-ben koncentrált kutatási kapacitás már a térségről évszázadokkal ezelőtt kialakult szakirodalomra építhet, s még kevésbé kérdés, hogy a valódi térségi identitásvédelem eszközeként kevésbé a repülőgépgyárak fejlesztő-mérnökeinek vagy a Technopôle típusú európai Szilikon-völgyek megrendelői hatásának kell megfelelni, hanem inkább a nagytáji identitás védelmében még időszereknek mondható programokra kell koncentrálni. A kutatók, konferenciák, publikációk tanulságos módon evidenciaként kezelik Bourdieu algériai esettanulmányait,³⁷ a Marokkóban letelepedett Goytisolo kulturálistér-védelmi programját is megismerésre és összehasonlításra méltónak látják, éppúgy, miként Clifford Geertz *Modernitásokról* írott Sefrou-i áttekintését,³⁸ amelyben fontos helyet kap az „Islam City” autentikus fogalma, annak képtelen vegyességével, áttekinthetetlen közttereivel, sűrűn hőmpölygő tömegével, koncentrált kulturális tereivel, közvetlen térhasználati megoldásaival és a térbirtoklás egymásba simuló stratégiáival. Ez a mind kevésbé piac-centrikus, ám annál inkább kultúrakutatási megközelítésmód kimondatlanul is a térség túlélési érdekeire, az érintettek „bevonódásra” épül. Ez érdekeltség vállalása a kutatók számára is nívóum még ma; Geertz éppen ezért hangsúlyozottan kiemeli, hogy a „revival”, amely az arab tradicionalisták politikai célképzeteitől függetlenül végbemegy, csak részben szolgálja a modern társadalom reiszlamizálására irányuló első mozgalom (elsősorban szocialista-szocialisztikus) programját, másik részében azonban jelen van az a fajta „refolklorizáció” is, amely látványos europaizálódással, amerikanizálódással jár együtt. Vagyis a *túlélő kultúra és az életre keltett kultúra* (survival, revival), amely adott esetben számos gazdasági, politikai, történelmi és kulturális sokk utáni periódusában átkerült az adaptációs folyamatokba, részint elő is idézik,

de ugyanakkor szinte képtelenséggé is teszik az iszlám világ okoskodó „definiálását”, párhuzamosan azonban megjelenítik és kibontakozni hagyják (segítik) a megjelenítésre méltó jelenségek életkijeljesítő fontosságát, párhuzamosan a biznissz-szféra markáns formakeresését is előidézik.³⁹

Tunéziában a „show-biznissz”, mint önreprezentációs felület jelen van a városi utcák feliratai, cégtáblái között; betolakszik a reklámok, szervezett programok, telekspekulációs manőverek, tömegnyaralattási attrakciók világába is. A nagyvárosi, sőt nagyvilági „eredetiség”, autentikusság át- meg átmossa a városi kultúrát és létmódot, reprezentálja a maskulin szexualitás, a test, a tájegyiségre jellemző attitűd, a nyilvános megszólalás komplexitását, olykor kiegészülve artisztikus vonásokkal is, amelyek nem pusztán „piaciak”, hanem a *térség kultúrájának teljességéhez* is hozzátartoznak. E „megértő antropológiai” állásponttal nem vagyok egyedül: az „arab világ” kutatói között immár évtizedes vita övezi az identitás kérdéskörébe vont etnikai-kisebbségi és kulturális integrációk ellentmondásosságát, ahol az arab lélek „létformái” nem önálló problematikaként jelentkeznek, hanem a lokalitás, a helyszínek tónusától is függő, a szociokulturális környezetbe mélyen beágyazódó jelenség-együttesként.⁴⁰

A turizmus tartományában persze jelen van a nemzedékek eltérő attitűdje is, kevésbé körmönfontan fogalmazva: a fiatal pragmatikus és üzletképes nemzedékek kiárusítják az öregektől még megmaradt autentikus javakat, milióket és atmoszférákat, mivel a turizmus talán legfőbb kínálati terméke az eredetiség, az egzotizmus, amely a másságról való felszínes tudás tartományában (a Nyugat és a Más közti találkozási-érintkezési ponton) kevésbé az etnográfiai tényeket, inkább a „bennszülöttek” segítségével hasznosítható reprezentációkat vásárolja fel és rendeli (sőt rendez!) meg. A turisztikai piac (ez esetben), mint mediterrán nemzedéki-kulturális önérvényesítési mező már kezdeteitől valamiféle ellenkultúrát is hordozott, esélyt adott az új generá-

ciók elszakadási kísérletének az előző nemzedék vallási hagyományainak, családi értéknormáinak, társadalmi jelrendszerének és szellemi örökségének komplex rendszerétől is, azaz a *múlttól*, hogy piacra vihessék a másságot abban a modernebb-dinamikusabb világban, ahol a reklámozott üdülőhelyek legalább annyi komfortfokozatot, nyugalmat, élvezeti szolgáltatást kínálnak, mint amennyi rejtett utalást az élmények esetlegességére, manipulált eredetiségére vagy a helyi társadalom alkalmazkodási kényszereire.⁴¹

A hagyományoktól való *mentális elszakadás*, érzelmi eltávolodás és a tudatos kilépés a tradíciók kötötte tartományból immár nemcsak a tradíciók elutasítását jelenti, egészséges szembeszállást egy természetlen konformizmussal, a kultúrát lefokozó szemlélettel, vagy tabuvilággal, hanem a gazdasági siker esélyét is abban a nemzedéki világban, amelyben a társadalom (durván leegyszerűsítve) „öreg fanatikus kisebbségre” és életképességét bizonyítani akaró többségi fiatalságra tagolódik. A konfrontáció légkörét nagymértékben táplálják a nyilvános beszédmódok is, melyek különféle sablonokat és címkéket használnak a szemben álló félnek címezve. A tunéziai társadalmi és politikai, kulturális és piaci modernizáció éppen ezért nemcsak olyasfajta apró allűrökben mutatkozik meg, hogy például a tengerparti hotelek közé ékelt apró utakon autóbuszpótló számárhintő közlekedik a hely szellemének és hagyományainak megfelelően,⁴² miként a kéregető kiskamaszok apró csapata, midőn „munkába menet” a „plage-ra” taxival érkezik a városközpontból – így egyetlen apró térponton is pontosan elválik a turistáknak fenntartott és a helyiek által használt városi eszköztár!

Ezek az apró jelenség-regisztrációk, egyszeri helyzetmegfigyelések nyilván nem okvetlenül teszik lehetővé a turizmus vagy a kultúra és a *revival mozgalom*, *mint rendszer* összefüggő áttekintését. Erre nem is vállalkozom, csupán annyit szerettem volna lazán körvonalazni, hogy a regionális vagy nagytájú történelem s a kultúrák különböző szegmenseinek, sőt rendszereinek interferenciája nem valamely állandó ritmusba illeszkedik, s nem hatja át teljességgel a társadalmak komplexitását – mégis jelen van a maga kulturális ökonómiájával, sajátos ésszerűségeivel, látható és láthatatlan, nemzetközi és mikrotársadalmi intézményeivel, divatretorikájával, rugalmas arculatváltozásaival a turizmus érdekköre révén is. Lát-szatra a turizmus kívül marad a történelmen, pusztán a felszínt érinti – ám talán éppen belső struktúrája, külső forrásháttere és a lokális világra ráépülő eredetiség-felhozatali kínálata kedvez (alkalmilag vagy időlegesen) az éppen újrastrukturálódó társadalmaknak s köztük az egykori gyarmatbirodalom fejlettebb szféráinak is. Ez az „újdonságminta” (Roland Barthes szavával) olyan gazdasági, modernizációs, urbanizációs és fejlesztési struktúra formálója, ahol az egykori társadalmi és kulturális alrendszer a szétagulódás állapotában van, s (ha nem is az egyetlen, de utolsó) hivatkozási alapként szinte felkínálja az eredetiség értékét a turizmus kreatórainak. A turizmus a maga „rászervező” természetével egyfajta praktikus felhasználási ütemet, idői rendszert (sőt: rendszerességet, rendformát, rendszerezettség-látszatot) visz abba a

közegbe, ahol csak megjelenik. Ezáltal nemegyszer „antropológiai funkciójúvá” (kultúraszervezővé, értékrendformálónak, kiszámíthatóvá, piacgenerálónak) teszi a véletlenszerűségek széles skáláját, felszínesen átláthatóvá teszi a szisztematikusan még nem ismert, „mintha”-érthetővé teszi a tradicionálisan „érthetlent”, és eladhatóvá teszi az alulfejlettet, a „divatjamúltat”. Olyan „rendet” teremt, amelyből a helyi világ megalkotja a maga rendtelenségét, vagyis a *másik rendjét*, érvényes funkciókkal, fogyasztási kínálattal, el nem évülő aktualitással. S amikor „kifut” a szezon, befordul újra a maga kommunikációs terébe, becsomagolja a „mitoszt”, és elrakja másnapra, megszámolja a „világtársadalom” látogatásának aznapi hasznát, lehántja magáról az elhasználódás rétegét, s visszatér a formaváltozásoktól alig-alig áthatott saját világába, hogy előkészítse az eredetiség másnapni kínálatát...

UTÓHANG

A nagytájú kulturális önidentifikáció formájaként a Maghreb-országok turizmusa a gazdaságtudomány, a hit, a művészetek, az erkölcs, a jogok, a szokások és más elemek komplex egységként szövődik egybe, egyszerre vidéki és városi, pasztorális és rurális, familiáris és intézményes, dinasztikus és modern, berber és kabil, törzsiesen hagyománykötött és arabo-muzulmán módon, átmeneti fenoménként formálódik

ki.⁴³ Ugyanakkor a társadalmi reform és modern iszlámizmus konfliktusa és konfúziója több arab országban is megkezdődött, főképp az identitás primátusára és a kulturális nacionalizmus felélesztésére épülve. A nyugati kultúra-elemek elleni védekezés egyfelől egy vallási szeparatizmust tesz szükségessé a szereplők számára, másik oldalon ugyanezt a konfúzus hatást egy nemzeti érzelmű politikai ideológiával (reformista nacionalizmussal) és a frankofon/félfrancia/arab/muzulmán másságok kiegyezésének, koegzisztenciájának biztosításával remélik megvalósítani – néhol ugyanazok, akik az előbbi szférában is jelen vannak, néhol pedig épp az ellenérdekelt tábor szereplői. De mindezt és mindannyian egy *identitáskonvencióra építve* próbálják piacra vinni: a térségi nagypolitika, a helyi érdekpolitika, a földrészt kulturális diplomáciája, vagy éppenséggel a turizmus-ipar kínálatába ékelve.⁴⁴ Tunézia ettől is egyre markánsabban van jelen a turizmus és a kultúra piacán, de még ama folyamat kezdetén tart, amely a *politikai modernizáció* igényével, és ezen belül (vagy ehhez mérten is) a társadalmi szabadságjogok, a közjó vállalása, a női emancipáció elősegítése révén kívánja univerzális szintre emelni a sokáig elnyomott, de alávett nemzeti identitásból immáron felszabadult „populáció” öntudatát, melyhez a turizmus eredetiségforgalmazó programja is hozzájárul. Arra, hogy mégsem a turizmus alkotja a helyi kulturális rendszer egészét (noha látszólag mindenben ezt a látszatot mutatja), egyebek közt épp az az érzékletes élmény a bizonyíték, ahogyan kialakul a szolgáltatások, készletek, szimbó-

lumok, gesztusok szubkultúrája, s e transzformációban egyesül az értékesíthető eredetiség, a fejlődésképeség, és a változatoság mellett is megmaradó *tradicionalitás*. De megmarad, vagy újraképződik a *védekező ellenállás, az akkulturáció elleni beállítottság* is, amely tünemények (nagyterségi szinten) külön-külön és együtt is a haszonvétel hatalmas erővel szemben a túlélés és érvényesülés kényes egyensúlyát teremti meg. S talán mondani sem kell, hogy nem először és nem is utoljára e kulturális nagytáj történetében...

JEGYZETEK

* Tanulmányom egy korábbi változata konferencia-előadásként megjelent *Az autenticitástól az identitásig: térségi turizmus Tunéziában*. In Fejős Zoltán – Sziártó Zsolt szerk. *Helye(in)k, tárgya(in)k, képe(in)k*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem – Néprajzi Múzeum, Budapest, Tabula könyvek 5: 180-197.

¹ Minthogy nem kívánnék a Maghreb-országok szakértőjeként tündökölni, az alapvető *elméleti* irodalmat egyrészt a térségről szóló etnográfiai, ismeretterjesztő, politikai és földrajzi-történeti munkákból merítem, másrészt (Clifford Geertz megközelítései mellett) nagymértékben támaszkodom a mediterrán térség egyik legkiválóbb ismerőjére és kultúrájának következetes interpretátorára, Juan Goytisolóra.

² A rai a melhún-ból (az andalúz énekelt költészetből), a beduin kultúrából és a flamenco spanyol örökségéből, az elfajult egyiptomi-libanoni érzelmes dalokból, az orani kocsmazenéből eredő, és a hagyományos arab költészet polgári romantikus elemeit a szabad élet lírai-ritmikus recitálásává alakító műfajként lett a Maghreb „zenei örökségének” populáris nyelve. Megjelent benne a „fennkölt” és az „illelmes” sláger-nyelvnek, a szertartásos társadalmi események zenei poétikájának is tudatosan ellentmondó csapodárság, szabadszájúság, csakazértis-indulat, erkölcspukkasztó kihívás együttese, nemegyszer olyan kulturális minta-keveredés formájában, stílus-csavarintás vagy átköltés és parafrázis alakjában, amely mindennemű korábbi morális és spirituális sztereotípiával szakított. Röviden: egy interkulturális térről van szó, amelyben az identitás-zavarok és a modernizációs kihívások egyszerre járulnak hozzá egy nagyterségi kommunikáció sajátos módjához, e zenei beszédesemény megjelenítésének új irányzatához. Bővebben lásd: Terebess Ázsia E-Tár (<http://www.terebess.hu/kelet-kultinfo/index.html>)

³ A. Gergely 2002: 241-253.

⁴ Benblidia et al. 1998; Epalza 1996; Louafi 2002; Haj Salem 1998.

⁵ Roque 1996: 11-23.

** Itt köszönöm meg Szombathy Zoltán írásomhoz fűzött szakmai észrevételeit.

⁶ A részletekről lásd Kovacshazy 1998: 56-63; Goytisolo 1996.

⁷ Miközben Tunéziában a lakosság nagyjából fele írástudatlan, a 90-es évekre a felsőoktatásban részt vevők egynegyede a nők köréből kerül már ki! Ez a nagymértékű iskolázottsági növekmény nemcsak a tradicionális női szerepeket, életvitvezési szokásokat és normákat bontja meg, de a nemek közötti hagyományos munkamegosztás, a nemi identitás, a társadalmi aspirációk, sőt az (egyre inkább nemzetközivé váló) mobilitás változásától is kísért. Forrás: Mernissi 1996: 131; valamint Maitre Alya Cherif Chamari: *Etat des discriminations à l'égard des femmes en Tunisie*. UNESCO, 1995: 74.

⁸ Lásd még Benblidia et al. 1998: 9-11; Kovacszhazy 1998: 47-63; Mernissi 1996: 125-127.

⁹ Benseddik 1987; Charaffeddine 1994.

¹⁰ Stora – Ellyas 1999; Nourredine 1988.

¹¹ Louafi 2002; Miran 1999; Chevalier – Kessler 1988.

¹² Goytisolo 1996.

¹³ Bár az utóbbi évtizedekben megháromszorozódott a városok lakosság-létszáma; a részleteket lásd Benblidia et al. 1998; Miran 1999; Geertz 2000.

¹⁴ Goytisolo 1996; továbbá ugyanő 2001.

¹⁵ Bourdieu 1978: 211-212.

¹⁶ Eredetiségnek itt a szó etnikai-kulturális szinten megjelenő, lokális, tehát valóban a szűkebb körű térségre jellemző életmódot, életvezetési elveket, normákat, szabályokat nevezem, ugyanakkor tudatosítani igyekszem mindezeknek azt az aspektusát, amely a helyit a turisztikai piacon értékesíthetőségében méri, egyszóval abban, ahogyan az minden kívülálló számára egyértelmű módon jelzi a saját, egyedi jelleg értékességét vagy értékelhetőségét, ennek vonzó hatását az autentikusra vagy egzotikusra vadászók számára.

¹⁷ Bővebben lásd A. Gergely 2002.

¹⁸ Kchir-Bendana 1993.

¹⁹ Roque 1996: 16.

²⁰ Roque 1996: 29-31.

²¹ Goytisolo 1995.

²² Barthes 1999: 163-178.

²³ Barthes 1999: 186-190.

²⁴ Potlach: a kwakiutl indiánok úgy írták le a főnököt vagy vezetőjüket: „az az ember, aki potlacht rendez a törzsek között”. Potlacs (angolul: potlach): „ajándékosztó ünnep. Bizonyos alkalmakkor (tisztviszélváltás, rangra emelkedés, stb.) egy-egy indián szertartásos keretek között megajándékozza faluja vagy a szomszédos települések lakosait” (Averkijeva 1982: 11). *Michael C. Howard* értelmezése alapján „a potlach egy olyan ajándékosztási forma, aminek során a felesleg széleskörű elosztását az egyén arra használja fel, hogy státuszát növelje; vagy pedig az északnyugati parti indiánok között egy olyan csoportok közötti formája a cserének, amely aprólékosan kidolgozott és időnként nagyon dramatizált ünnepként és ajándékosztási szertartásként jelenik meg. A versengő dőzsölésnek és ajándékosztásnak ilyen formái a kis mezőgazdálkodó és

halászó társadalmakban jellegzetesek, és ezen társadalmakon belül a gazdasági cserefolyamat fókuszpontjaként működnek a különböző társadalmi csoportok tagjai között” (Howard 1986: 148). A potlachon kívül a redistribúció formái közt fel lehet lelteni az egyszerű ajándékosztást és az adóztatást is. Bővebben lásd: Pálincás János: *A csere nem-piaci formáiról a gazdaságantropológiában. Kultúra és Közösség*, 2000.4/2001.1: 69-76.

²⁵ Barthes 1999: 5-7.

²⁶ Barthes 1999: 186-191.

²⁷ Braudel 1996: 17-117.

²⁸ Goytisolo 1996.

²⁹ Arkoun 1993.

³⁰ Augé 1992.

³¹ Goytisolo 1996: 25.

³² Goytisolo 1996: 22.

³³ „A társadalom (politikai) reiszlámosítási törekvéseiből mégis hiányzik az iszlám vallás társadalmilag forradalmasító hatású szemlélete, a szent szövegek szabad értelmezésének védelme, ami előkészítette a talajt a lelkiismereti szabadsághoz és a modern kapitalizmus kialakulásához. A beduin törzsi hierarchia világos munkamegosztásával társadalmi mozdulatlanúságra rögzíti a fundamentalista iszlám államokat, amelyekben a gyarmatosítók uralma után még nem alakult ki szerves középosztály, ugyanakkor a modernizációs igény parttalan méreteket ölt” (Goytisolo 1996).

³⁴ Goytisolo 1995: 33.

³⁵ *L'anthropologie* 1997.

³⁶ *Entre autres*, 2004.

³⁷ Bourdieu 1978: 165-236; 311-335; 1990.

³⁸ Geertz 1996: 136-168.

³⁹ Geertz 1996: 165.

⁴⁰ Marouf ed. 1995: 11-21; Geertz 1996.

⁴¹ Böszörményi Nagy 2002.

⁴² Vesd össze: hagyományos termelési kultúra és új adaptációs formák, „saját célra” vagy „piacra” készülő tárgyak a kettős kultúrában, amelynek „nappali” és „éjszakai” változata a régi és az új, az ócska és a szakrális közötti különbséget is hordozza (bővebben BOGLÁR 1995).

⁴³ Djait 1996: 66-69.

⁴⁴ Roussillon 1998.

FELHASZNÁLT IRODALOM

ALBERA, DIONIGI – TOZY, MOHAMED (DIR.)

2005 *La méditerranée des anthropologues*. L'Atelier Méditerranéen. Paris, Maisonneuve & Larose.

(L')ANTHROPOLOGIE

1997 *L'anthropologie et la Méditerranée: unité, diversité et perspectives*. Colloque international, Aix-en-Provence, 1997. 05. 14-17. Elektronikus forrás: <http://adam.mmsh.univ-aix.fr/adam/adam.htm>

ARKOUN, MOHAMED

1993 *L'individu au Maghreb*. Colloque international de Carthage 1991. Préface. <http://www.irmcmaghreb.org/corres/bendana.htm>

AUGÉ, MARC

1969 Statut pouvoir et richesse: relations lignagères, relations de dépendance et rapports de production dans la société Alladian. In *Cahiers d'Etudes Africaines*, no 35.

1992 *Non-lieux*. Paris: Seuil.

BARTHES, ROLAND

1999 *A divat mint rendszer*. Budapest: Helikon.

BENBLIDIA, MOHAMED – MARGAT, JEAN – VALLÉE, DOMITILLE

1998 Pénurie d'eau prochain en Méditerranée? *Futurible* 233:5-39.

BENSEDDIK, FOUAD

1987 La grève régulatrice des rapports sociaux et politiques au Maroc, 1970-80. In *Genèse du Nationalisme algérien/Grèves en Méditerranée Maghrébine. Parcours*, Cahiers du GREMAMO, Université de Paris VII., 4:154-166.

BOGLÁR LAJOS

1995 Vallás és antropológia. Bevezetés. Budapest, Szimbiozis. Elektronikus forrás: <http://netem.hu/szimbiozis/>

BOURDIEU, PIERRE

1978 *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelése*. Budapest: Gondolat.

1990 Gazdasági gyakorlat és idő. Az algériai parasztok időkezelési attitűdjei. In *Időben élni*. Gellériné Lázár Márta, szerk. 48-59. Budapest: Akadémiai Kiadó.

BÖSZÖRMÉNYI NAGY KATALIN

2002 Az eredetiség értékesítése – manipuláció a turizmus irodalmában. *Kultúra és Közösség*, 3:95-99.

BRAUDEL, FERNAND

1996 *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában, I*. Budapest: Akadémiai Kiadó – Osiris.

BUX, B. A.

1987 *Halottasház Hammametben*. Budapest, Babucs Éva kiadása, 9. p.

CHARAFFEDDINE, FAHIMA

1994 *Culture et idéologie dans le monde arabe*. Paris: L'Harmattan.

CHEVALIER, AGNÈS – KESSLER, VÉRONIQUE

1988 *Les économies d'Afrique du nord face à leur démographie*. CEPII – CIREM, Rapport final pour le Commissariat Général du Plan.

CUBERTAFOND, BERNARD

2001 *La vie politique au Maroc*. Paris: L'Harmattan.

DJAÏT, HICHEM

1996 Les cultures maghrébines à travers l'histoire. In *Les cultures du Maghreb*. Maria-Àngels Roque, ed. 65-82. Paris–Montréal: L'Harmattan.

ENTRE AUTRES

2004 *Entre Autres. Rencontres et conflits en Europe et en Méditerranée*; <http://adam.mmsh.univ-aix.fr/entreautres/presentation/presentation.htm>

EPALZA, MIKEL DE

1996 Influence de la culture d'Al-Andalous sur le Maghreb. In *Les cultures du Maghreb*. Maria-Àngels Roque, ed. 157-170. Paris–Montréal: L'Harmattan.

FEJŐS ZOLTÁN – SZIJÁRTÓ ZSOLT (SZERK.)

2000 *Turizmus és kommunikáció*. Tanulmányok. Budapest – Pécs: Néprajzi Múzeum – PTE Kommunikációs Tanárszék. /Tabula könyvek, 1./

GEERTZ, CLIFFORD

1996 *After the Fact*. Cambridge: Harvard University Press.

2000 Kultúrák. *Magyar Lettre Internationale* 3:28-34.

A. GERGELY ANDRÁS

2002 A rai azonosság- és régióképző szerepe. *Tabula* 5(2):241-253.

GOYTISOLO, JUAN

1995 Rai, a mediterrán fajkeveredés. *Magyar Lettre Internationale* 16:33-35.

1996 A mai iszlám és a régi spanyolok. *Magyar Lettre Internationale* 23:22-26.

2001 *Defending Threatened Cultures*. Elektronikus forrás: www.unesco.org/opi/intangible_heritage/goytisoloh.htm

HAJ SALEM, MOHAMED

1998 *Mouvement urbain et transformation socio-culturelle. Les immeubles collectifs dans la ville de Tunis*. DEA, Fac Sciences Humaines et Sociales, Université de Tunis.

KCHIR-BENDANA, KMAR

1993 *Etre marginal au Maghreb. Etudes de l'Annuaire de l'Afrique du Nord*. Paris: CNRS.

KESZELI ANDRÁS

2001 A megfoghatatlan nyomában. In *Társadalmi önismeret és nemzeti önazonosság Közép-Európában*. Fedinec Csilla szerk. 259-260. Budapest: Teleki László Alapítvány.

KOVACSHAZY, MARIE-CHRISTINE

1998 Le tourisme des seniors en 2010. *Futurible, Numéro* 233:47-63.

- LAMCHICHI, ABDERRAHIM
 1997 *Le Maghreb face à l'islamisme. Histoire et Perspectives Méditerranéennes*. Paris: L'Harmattan, 23-49.
- LE RELIGIEUX EN MÉDITERRANÉE
Théories et terrains anthropologiques. Association d'anthropologie méditerranéenne (ADAM) et l'Institut de recherche sur le Maghreb contemporain IRMC), Tunis, 1-2 novembre 2002. Forrás: <http://adam.mmsh.univ-aix.fr/adam/adam.htm>
- LOUAFI, SELIM
 2002 *Economie politique de la politique des prix céréalières en Tunisie de 1970 à nos jours*. Thèse, dir. Alain Lipietz, Ecole Nationale Supérieure Agronomique de Montpellier.
- MAROUF, NADIR, ED.
 1995 *Le Chant arabo-andalou. (Fondements anthropologique de la norme)*. Paris: L'Harmattan.
- MERNISSI, FATIMA
 1996 Femmes du Maghreb, partenaires incontournables de l'équilibre méditerranéen. In *Les cultures du Maghreb*. M.-À. Roque, ed. 123-132. Paris: L'Harmattan.
- MIRAN, PATRICE
 1999 *Intensification de l'agriculture méditerranéenne: analyse et perspective*. Sophia Antipolis, Nice, Plan Bleu Publications, 53 p.
- NOURREDINE, ABDI
 1988 Islamisme, étatisme et transition au niveau mondial. In *Mediterrán tanulmányok II*. Szeged, JATE: 100-118.
- ROQUE, MARIA-ÁNGELS
 1996 Les cultures, éléments vitaux des civilisations. In *Les cultures du Maghreb*. M.-À. Roque, ed. 11-33. Paris: L'Harmattan.
- ROUSSILLON, ALAIN
 1998 *Réforme sociale et identité. Essai sur l'émergence de l'intellectuel et du champ politique modern en Egypte*. Casablanca: Édition Le Fennec.
- STORA, BENJAMIN – ELLYAS AKRAM
 1999 *Les 100 portes du Maghreb. L'Algérie, le Maroc, la Tunisie, trois voies singulières pour aller islam et modernité*. Paris: Editions de L'Atelier.

Schumiczky Lilla

Largo avagy, hogyan is éli meg azt egy libériai menekült

Egy menekülttábor élete és szervezeti felépítése

BEVEZETÉS

A tanulmányban először vázolom az 1989 és 2003 között zajló libériai polgárháború előzményeit és folyamatát, melynek egyik következménye a 2002-ben Sierra Leonéba menekülő mintegy 250 000 civil. A UNHCR, (United Nation High Commission of Refugees) – az ENSZ menekültügyi részlege – összesen körülbelül 700 000 menekültet tart számon, akik három hónapnál több időt töltöttek külföldön.

A tanulmány második felében átfogó képet kívánok nyújtani a civilek elhelyezéséről, különös tekintettel a largói menekülttáborra, annak szervezeti és strukturális felépítésére, valamint működési mechanizmusára.

AZ ELSŐ LIBÉRIAI POLGÁRHÁBORÚ

A polgárháború 1989 december 24-én kezdődött, amikor Charles Taylor Libéria ex-minisztere francia, burkina fasoi, elefántcsontparti, taiwani és líbiai támogatással elhatározta, hogy megszabadítja az országot M.Sgt. Samuel K. Doetól (AFL) és liberizálja azt.

Doe nem adta meg magát a lázadóknak, és a nyomásnak sem engedett. Azzal érvelt, hogy lemondásával, feljogosítaná Taylor híveit a szabadra és a garázdaságra. Tulajdonképpen ez lett a polgárháború kirobbanásának oka. Taylor és cinkostársai, Tom Woewiyu, Samuel Saye Dokie, és Charles Walter Brumskine csapatokat gyűjtött NPFL (National Patriotic Front) néven, és átlépték az Elefántcsontpart-Libéria határát. Libéria tizenhat törzséből négy rögtön be is kapcsolódott a harcokba. A krahn és a mandingo törzs Doet, míg a gio és a mano törzs Taylort támogatta. Ezzel elkezdődött Afrika egyik legvéresebbként számon tartott tizennégy éves polgárháborúja.

1990 júniusára Taylor és csapatai elérték Monrovia külvárosait és a pusztítás, amit végeztek, már igen számottevő volt. Helyi és nemzetközi nyomás hatására Doe lemondott, annak reményében, hogy véget ér a fél éve tartó öldöklés. Szerette volna elkerülni, hogy hatalmi vákuum alakuljon ki lemondásának következtében, ami feljogosíthatná Taylort vagy az éppen akkor külföldön tartózkodó Amos Sawyer-t, Henry Fahnbulleh-t, vagy Ellen Johnson-Sirleaf-et, akik az NPFL alapító tagjai közé tartoznak, hogy a hatalmat magukhoz ragadják. Elképzelése szerint az AFL tartotta volna meg a hatalmat. Azonban 1990 júliusára Taylor pártja, az NPFL is kettészakadt. Prince Yormie

Johnson létrehozta az INPFL (Independent National Patriotic Front of Liberia), így most már három párt „pályázott” (AFL, NPFL és az INPFL) a megüresedett tisztségek betöltésére, ezek a törekvések fizikai harcokban is megmutatkoztak. A három párt egymás ellen harcolt és ennek következménye mind a civil lakosságot sújtotta. 1990. szeptember 9-én Johnson elrabolta és kivégeztette Doet. Az ex-elnök halála után a lakosság azt gondolta, hogy vége a polgárháborúnak, de az még inkább felerősödött. 1990 végére Monroviát, Libéria fővárosát az ECOMOG, míg Libéria többi részét Taylor kormányozta. Az ECOWAS (Economy Community of West African States) megbízásából 3000 afrikai békefenntartó érkezett Monroviába, a nagyszámú menekültek külföldre áramlása miatt. 1997-ig az ország folyamatosan több részre szakadt, és végül hat „kis királyság” alakult ki. 1997-re választásokat írtak ki, amelyeket természetesen Taylor nyert. Ekkora már több, mint 150 000 halottja és körülbelül 2,6 millió menekültje volt a háborúnak. Taylor véres diktatúráját öt évig tudta fenntartani, bár 1997-től 1999-ig viszonylagos béke volt az ország nagy részén, leszámítva három tartományt.

A MÁSODIK POLGÁRHÁBORÚ

A harcok 1999-ben újultak ki ismét, amikor is Taylor pártja már nem tudta megtartani a hatalmat. Két lázadó csoport jelent meg, akik 2003-ra az ország hatvan százalékát tartották ellenőrzés alatt. A két

lázadó csoport 2002-ben elűzte Taylort és ideiglenesen Charles Gyude Bryant lett Libéria elnöke, akit a világ egyik legkorruptabb embereként tartanak számon. Végül, 2003. augusztus 18-án több nemzetközi szervezet jelenlétében minden párt aláírta a békeszerződést, amelynek értelmében a háború azonnali befejezését deklarálták, valamint megállapodtak arról, hogy 2005 októberében szabad választásokat fognak tartani, addig pedig Bryant tölti be az elnöki posztot.

A KÖRNYEZET □ ORSZÁGOKKAL VALÓ KAPCSOLAT

A tizennégy évig szinte folyamatosan tartó polgárháború során Libéria konfliktusba került néhány szomszédos állammal is: Sierra Leonéval, Elefántcsontparttal és Guinea-Conakryval. A sierra leonei gyémántot libériai lázadó csoportok segítségével juttatták ki az országból és szállították tovább nyugat és észak felé. Ez nagyon gyakori katonai villongáshoz vezetett, ami szinte kizárólag a civil lakosságon, illetve a menekülteken csapódott le. Guineával, pedig jórészt területi viták voltak, illetve a fegyvercsempészés feletti kontroll eldöntésében került sor fegyveres összecsapásokra. Elefántcsontparton libériai katonák avatkoztak be az északon dúló polgárháborúba, mind a kormány, mind pedig a lázadók oldalán. A több szomszédos országgal megromlott kapcsolatok következtében a menekültek státusza folyamatosan megkérdőjeleződött,

mivel egyik országból a másikba kellett menekülniük, a helyzetük nagy mértékig bizonytalanná vált, tulajdonképpen egy ördögi kör alakult ki. Beszámolók alapján volt olyan család, amely három ország menekülttáborát is megjárta, míg végül 2002 novemberében meg nem érkezett Sierra Leonéba, Nogoya Chiefdomba, a Kenemától 21 km-re északkeletre fekvő menekülttáborba, Largóba.

LARGO, EGY SIERRA LEONEI MENEKÜLTÁBOR

A largói menekülttábor mintegy 48 hektárnyi területen fekszik. A tábor nincsen körülkerítve, mint az sok más tábor esetében lenni szokott, ehelyett szabad ki-bejárás van. Bárki elhagyhatja azt, és bárki visszatérhet. Largo az egyik legfiatalabb UNHCR által létrehozott menekülttábor Sierra Leonében. A menekültek nem sátrakban, hanem családonként téglalap alakú vályogházakban laknak, amihez családonként külön latrina van építve. Az összkép nagyon hasonlít egy afrikai falu látképehez.

A tábornak külön vezetése van, ahol a menekültek is képviselve vannak, külön tábori adminisztráció működik, a lakókat mind regisztrálják, és máshogy kezelik a különböző státuszú embereket, például a volt gyerekkatonákat, vagy az árvákat. A menekültek sokféle kedvezményben részesülnek: ingyenes egészségügyi ellátás, szakmatanulási lehetőségek és oktatás. Összességében az ott dolgozó nemzetközi szervezetek mindent megpróbálnak megtenni azért, hogy javítsanak a menekültek életkörülményein, és feleddessék velük a háború traumáját.

TÁBORVEZETÉS

A tábor vezetését a CRS (Catholic Relief Service) végzi. Ennek a szervezetnek kell megszervezni az újonnan érkezettek szállását, ők felelősek a táboron belüli infrastruktúra fejlesztésért, valamint 2003. március 1-ig a CRS koordinálta a tábor élelmezését, majd március 1-én a WFP (World Food Program) vette át ezt a feladatot. A WFP bevonja a menekülteket, illetve „host community-t, befogadó falut az élelem elosztásába. A táborban dolgozó CRS vezetők mind sierra leonei származásúak. Ez ebben az esetben azért különösen említésre érdemes, mert Sierra Leonében 2002-ben zárult le a polgárháború, és a vezetőknek ugyanolyan élénk emlékképek vannak a háború borzalmairól, mint a Largo-ban jelenlévő libériaiaknak. A sierra leonei háború hasonlóan kegyetlen volt, mint a libériai. Még inkább bevett szokás volt a csonkítás, mint Libériában. (Egyes források szerint a lakosság több, mint 35 százaléka esett áldozatul ennek a brutalitásnak). Freetownban, Sierra Leone fővárosában jártam olyan Amputation Camp-ben, ami csak a csonkítottak számára van fönntartva. A helyiek azt mondják, hogy a kormány megpróbálja rejtegetni őket a külföldi NGO (Non Governmental Organisation) dolgozói elől. Talán így van. De az biztos, hogy ahhoz a táborhoz

képest Largo maga a földi paradicsom. A Freetowni Amputation Campben már nincs jelen egyik NGO sem rendszeresen, hetente kétszer az ICRC (International Committee of Red Cross) nyújt sürgősségi ellátást. Összesen három vízcsap üzemel a tábor területén, kerítéssel van körbekerítve, az ott lakók beszámolója szerint, rendszeres segélyben nem részesülnek. A kormány három éve avval kecsegteti őket, hogy majd földet adnak nekik és lakóházat, valahol vidéken. A másfél hónapos ott tartózkodásom alatt nem sikerült találkoznom a táborvezetővel – mindig elfoglalt volt és nem ért rá egy interjúra... – talán ez sokat elárul. Ennek következtében pontos adatokat nem sikerült szerezni, feltételezésekbe pedig nem bocsátkoznék.

A MENEKÜLTEK KÉPVISELŐI

A UNHCR által működtetett táborokban a menekülteket megpróbálják mindig bevonni a tábor irányításába, és mintegy velük együttműködve, az ő véleményüket figyelembe véve próbálják megszervezni a tábor életét. Largóban 2004. június 10-én tartottak általános választásokat, ahol titkos szavazással egy női és egy férfi elnököt választottak a menekültek. Ez esetben két „öreg” választottak, akik már eleve megbecsülésnek örvendtek a táborlakók körében. Ezt érthető, hiszen a hagyományos nyugat-afrikai társadalmakban

az öregek kezében van általánosan a döntéshozás joga. Ők határozzák el, hogy ki melyik földön gazdálkodhat, és mit vethet. Ezenfelül a házasságok kérdésében is övék az utolsó szó.

A TÁBOR LAKÓI

A legtöbb menekült Libéria északnyugati részéről, Lofa tartományból érkezett. Legtöbbjük a Kissi illetve a Gbandi népcsoportozhoz tartozik. A lakosok hetven százaléka vidéki földműves, és a maradék harminc százalékuk rendelkezik valamilyen iskolai végzettséggel. A táborlakók jelentős része a táboron belül kiskereskedést folytat, míg mások alkalmi munkát vállalnak a táboron belül vagy

kívül. A tábornak helyet adó fogadó falu úgy jöhetett létre, hogy Largo megállapodott a NaCSA-val, (National Commission for Social Action), hogy bizonyos mennyiségű földet biztosítanak a menekülteknek, gazdálkodás céljából. Ennek eredményeképpen 2005. május 31-ig 235 menekült gazdálkodó csoport kapott földet. Túlnyomórészt rizs és földimogyoró ültetvényeket hoznak létre, mivel ez jelenti táplálkozásuk alapját. A FAO (Food and Agriculture Organisation of the United Nation) biztosította számukra a megfelelő mennyiségű rizs és földimogyoró vetőmagot, cassava palántákat, kapákat és sarlókat. Ezenfelül, a nők a tábor területén belül kis kertgazdálkodást folytatnak: a házak mögött veteményes kerteket hoznak létre, ahol paradicsomot, paprikát termesztenek magán, illetve kiskereskedelmi célra. A palántákat illetve a szükséges eszközöket, mint például

dául locsolókanna, a FAO biztosította. Sierra Leone a trópusi éghajlati övben fekszik, emiatt igen kedvező feltételek mellett lehet gazdálkodni. A rendszeres esőzések következtében a rizst kétszer is aratják egy évben. A trópusi talaj ugyan elég sovány, de két évente mindig váltanak és új „szeleteket vágnak ki” az esőerdőből. Largóban 2004-ben ez nagy gondot okozott, mert a tábor végében található – a fogadó falu által szakrális jelentőséggel bíró szent hegyen is – szisztematikusan elkezdtek a menekültek kiirtani az esőerdőt. A szellemek ezt megelégedve „lejtek” a menekülttáborba és titokzatos körülmények között felgyújtottak egy pár házat. Ekkor a libériaiak megértették, hogy a szent hegyen nem folytathatják tovább a kertgazdálkodást, ha nem akarják még jobban magukra haragítani a szellemeket.

TÁBORI ADMINISZTRÁCIÓ

Természetesen a tábor legfőbb irányítását a UNHCR kihelyezett főtisztje végzi, aki nem lehet sem libériai, sem pedig sierra leonei származású. Őt segíti egy helyi, sierra leonei asszisztens. Az asszisztensnek mindig a fogadó országbelinek kell lennie, az NGO szabályzata szerint. A UNHCR szorosan együttműködik ez esetben a NaCSA-val, a CRS-sel, illetve a menekültek által választott képviselőkkel. A három nagy szervezet képviselői minden nap jelen vannak a táborban. Tehát az irányítás nem csak az irodákban, hanem jórészt a terepen történik. Az állandó jelenlétre azért van szükség, mert így sokkal bensőségebb kapcsolatba kerülhetnek a táborlakókkal, illetve jobban át lehet látni azok mindennapi problémáját. Minden hét szerda délutánján egy általános gyűlésre kerül sor, amin bárki részt vehet és elmondhatja problémáját, vagy örömét a segítségnyújtó szervezetek képviselői előtt. Egy-egy ilyen gyűlésen 200-300 ember is jelen van a főtéren, és általában igen mozgalmasan zajlik, mivel mindenki hallatni akarja a hangját, meg akarja osztani véleményét, tapasztalatait, észrevételeit. Néha öt-hat órán át is elhúzódhat egy-egy ilyen megbeszélés.

A megbeszélések biztonságáért a Community Service a felelős, amelynek tagjai havi fizetést kapnak. Hatan a fogadó falu fiataljai közül, harmincan a menekültek közül kerülnek ki, vegyesen fiúk és lányok. A UNHCR különösen figyel arra, hogy a nemek aránya megfelelő legyen minden szektorban, mivel a hagyományos libériai társadalomban a nőknek kevesebb joguk van, mint a férfiaknak. Rajtuk kívül állandó sierra leonei rendőri jelenlét is van, bár ahogy a riportokból kiderül, különösebb incidensre nem került sor Largóban.

A táborlakók véleményüket, megjegyzéseiket névvel, vagy anélkül kifejezésre juttathatják, és a táborvezetőség irodája mellett elhelyezett dobozba dobhatják. Ez minden nap felbontásra kerül.

A táborban nem működik Senior Secondary School, ami a mi négy osztályos gimnáziumunknak felel meg, illetve nincs nagyon lehetőség arra, hogy nagy tömegek vegyenek részt olyan tevékenységekben, amiből aztán pénzhez lehet jutni, tehát a tábor nem tud állandó bevételt biztosítani a menekülteknek, leszámítva egy nagyon kis csoportjukat. E két faktor néha mentális, illetve fizikai feszültségekhez vezethet a tábor területén belül. Ezért a Caritas, illetve az ARC rendszeres gyakorlati tréninget hozott létre, ami bárki számára lehetőséget biztosít arra, hogy egy szakmát kitanuljon. Lehet tanulni szabászatot, autószerelést, ácsmesterséget, fodrászatot, szappankészítést, batikolást vagy lenszövést. Nagyon sokan vesznek részt ezekben a programokban, mert látják, hogy mikor később hazatérhetnek, akkor nem lesz semmijük és a falujuk valószínűleg romokban fog heverni, de ha egy szakmának a birtokában vannak, akkor nagyobb lehetőségük lesz munkát találni. Az ARC ezenfelül egy bizonyos mennyiségű készpénz kölcsönt biztosít bárki számára, egy százalékos minimális kamattal három hónapra. Így próbálja a

menekülteket inspirálni a saját vállalkozás létrehozására. Eddig 235-en éltek ezzel a lehetőséggel, közülük 176 nő. Megdöbbentő, hogy Largóban a visszafizetés száz százalékos volt 2004-ben. A Sierra Leoneban található hét másik menekülttáborban sohasem volt száz százalékos kölcsön-visszafizetés. A táborvezető UNHCR tiszt szerint ez a napi rendszeres kapcsolattartásnak köszönhető, a menekültek folyamatosan úgy érzik, hogy törődnek velük és bíznak bennük.

EX-KATONÁK

Charles Taylor a háború alatt több mint tizenötezer gyerekkatonát alkalmazott. Legtöbbjük kilenc és tizenhat év közötti volt, többnyire fiúk, de jelentős a lányok száma is. Miért jó a gyerekkatonaság? Résztevők beszámolóiból kiderül, hogy egy-egy falu lerohanásakor, a serdülő korú, ott tartózkodó gyerekeket általában nem ölték meg, illetve nem is csonkították meg, mint ahogy azt a lakosság többi részével tették, őket könnyebben sebesítették meg, például megvagdosták a karjukat, vagy a lábait, majd összegyűjtötték őket és titkos kiképzőhelyekre szállították, ahol a sebüket kokainnal, illetve más helyi drog-készítménnyel dörzsölték be. Marihuánát kellett szívniuk, és általában egy AK 47-es gépfegyvert adtak a kezükbe. A gyerekek a drog hatása alatt, különös kegyetlenséggel vettek részt a következő falu civil lakosságának lemészárlásában, mivel nem voltak öntudatuknál. Mikor megkérdeztem, hogy mikor elmúlt a drog hatása, miért maradtak továbbra is ott harcolni, a következő választ adták „Lilly azt sem tudtuk, hogy pontosan az ország mely részen vagyunk, láttuk, ahogy megerőszkolták és megölték anyánkat és több lány testvérünket, apánkra és nagybátyánkra rágyújtották a házunkat. Szerinted mit tehattünk volna, hová mehettünk volna? Örültünk, hogy végre valahová tartozunk és van mit ennünk.” Ennek ellenére jó néhányan mégis megszök-

tek, és inkább a menekült státust választották, tudták, hogy saját falujukba nem térhetnek vissza. Largóban külön programot indítottak a gyerekkatonák részére a normál társadalmi életbe történő visszaintegrálásuk segítésére.

IGAZOLÁSI GYAKORLATOK

A menekültek többsége, mikor megérkezett, semmiféle személyi igazolvánnyal, vagy születési anyakönyvi kivonattal nem rendelkezett. Ezért 2003 májusában, amikor a largói menekülttábor kapacitásának legfelső határához közeledett, (ez mintegy hétezer embert jelentett), akkor minden egyes menekültet igazoltak, és minden család fényképes igazolvány kártyát kapott, ezen feltüntetve az összes táborban jelenlévő családtag nevét illetve korát. Erre azért volt óriási szükség, mert a menekültek minden segílyt erre a kártyára, ezzel a kártyával vehetnek fel, nemcsak az élelmiszert, de korábban a ruha, konyhai felszerelés és tisztasági csomagokat is. Nem egyéni személyi igazolvány van, hanem családonként egy. Az adatokat próbálják évente frissíteni.

GYERMEKVÉDELEM

A gyermekvédelemért a CCF (Christian Children Found) felelős. Ők végzik az újonnan érkezettek között az árvákkal kapcsolatos adminisztrációt. Felelősek az elhelyezésükért, illetve ellenőrzik a befogadó család gondoskodását. Megpróbálják felkutatni az árvák hozzátartozóit, Libériában és más menekülttáborokban. Ez a gyakorlatban úgy néz ki, hogy fényképet készítenek a gyerekekről és a plakátokat minden nyilvános helyre megpróbálják kifüggeszteni. Ez a módszer állítólag igen jól működik. Egy-egy ilyen plakáton, körülbelül hetven fénykép van. Integrációs tevékenységeket biztosítanak a

gyerekek számára, amely során megpróbálják feldolgoztatni a háború traumáját, beszélgetések és játszókák segítségével. A CCF feladata ellenőrizni, hogy a gyerekek megkapták-e a nekik járó iskolai felszerelést, illetve megfelelő mennyiségű és minőségű élelmiszerhez jutottak-e. Gondoskodnak a HIV-fertőzött gyerekek rendszeres orvosi kezeléséről.

SEGÉLYELOSZTÁS

A UNWFP (United Nation World Food Program) a legfőbb élelmiszer-segélyező. Az élelmiszer elosztásáért a CRS felelős. Largóban minden hónapban élelmiszer-segélyben részesülnek a menekültek. Az élelmiszeradag 1660 kilokalória napi szükségletében van megállapítva (egy fogyókúra napi kalória mennyisége min. 2200). Az elosztásban a menekültek illetve a befogadó falu lakói vesznek részt, napi fizetség fejében. Az élelmiszer kiosztása általában nyolc-tíz napig szokott tartani. A családból vagy az anya, vagy az apa megjelenik a család személyi igazolókártyájával, és többszöri ellenőrzés után hozzájuthat a családjának járó élelmiszerhez. A tábor vezetősége az anyák segély- begyűjtését preferálja, mert többször előfordult, hogy a kiosztott ételmelet a családfő eladta a piacon, majd a pénzt elitta. Jőmagam is láttam árulni segélyből származó gabonát. Talán érdekes lehet, hogy mit is kapnak:

Gabonaféle	- 10.5 kg/személy/hónap
Olaj	- 0.75 kg/személy/hónap
Bab	- 0.9 kg/személy/hónap
Só	- 0.15 kg/személy/hónap

Babot és olajat a hagyományos afrikai konyhában nem használnak! Az élelmiszer-segély jó része az Egyesült Államokból érkezik. Az élelmiszer-elosztás hetében érezhetően felpezsdül

a tábor élete. Mindenki visszatér, az is, aki esetleg más városban tartózkodott. Már korán reggel, hatkor beállnak az asszonyok a sorba, ki-ki hátára kötve még alvó gyermekét. Tízkor kezdődik az elosztás. Addigra már ott tömörülnek a nagyobb gyerekek is, akiknek ez az esemény igen izgalmas, és mindent látni szeretnének. Fel-felmásznak a falon, hogy bekukkanthassanak, és ekkor Adan (a fő élelem elosztó felelős) szigorúan leparancsolja őket mély hangján. Valahogy a sorban állók mindig azt hiszik, hogy egyszer csak el fog fogyni az élelem és nekik nem jut, ezért is vannak néha hangos replikák és lökdösődések, de összességében derült hangulatban telik. Élvezetes hallgatni az asszonyok pletykáit és történeteit.

Általában a gyerekek jól tápláltak és nincs éhezés. Természetesen a segély mennyisége nem elégséges egy személynek egy hónapra, és nem fedezi a minimum vitamin-szükségletet, de a mellette kertgazdálkodásban termelt zöldségekkel, illetve az öntermő mangóval és banánnal kiegészítik étrendjüket. Szinte minden család tart baromfit, és ebédkor egy kis csirkehús mindig terítékre kerül, általában rizzsel körítve, paradicsomos szószban. Kifejezetten ízletes, de az íze nem hasonlít a mi paprikás csirkénkhez! Az ebéd vagy vacsora általában úgy zajlik, hogy az anya nagyobb lányai segítségével egy nagy üstben szabadtűzön megfőz nagy mennyiséget, majd egy adott időben megjelenik a család minden tagja, ami több generációt is jelenthet, külön a nők és a férfiak egy-egy közös tálból, kézzel esznek. (Sokkal természetesebben hatnak így az ízek.) Korábban a menekültek rendszeresen szappant, takarókat és műanyag fedő takarókat – általában a házak tetejét szokták evvel befedni, ellenáll a helyi trópusi esőknek – is kaptak.

KÖZEGÉSZSÉGÜGY

A tábor területén körülbelül tizenöt házra jut egy víz-csap, amelyek a legújabb technikával készültek, önműködően lezáródóak. A tábor vízkészletét két tankból nyeri, napi 18 liter jut személyenként. A száraz évszakban kevesebb.

A tábor területén külön kórház működik, amit az MSF-France (Medicines Sans Frontières) üzemeltet. Állandó orvosi jelenlétet, és főleg egészségügyi alapellátást biztosítanak a pácienseknek, valamint a szüléseket szokták itt levezetni. Operációkat, vagy a súlyosabb eseteket a kenemai, vagy a gondamai kórházba szállítják. A tábor területén található a sierra leonei kormány által alapított Host Community klinika is, ahol minisztérium által fizetett alkalmazottak dolgoznak, de itt hivatalos orvos sincsen. A legmagasabb posztú alkalmazottak a szülést segítő bábák. A tábor területén előforduló leggyakoribb betegségek a malária, bőrbetegségek és nemi úton terjedő fertőzések.

A tábor területén pszichológiai és szociális szerviz is működik, a CVT (Center of Victims of Torture), amely segít feldolgozni a háborús traumákat a rászorultaknak. Erre igen nagy szükség van. A riportok magukért beszélnek: „Sanniouellie-től nem messze, Takande-ban voltam 2001 nyarán, amikor Johnson csapatai megtámadták a falumat. Tudtuk, hogy jönni fognak, ezért már korábban elrejtőztünk a dzsungelben, mindenki öt napi élelmiszert vitt magával és vizet. Gondoltuk, hogy az alatt csak tovább mennek. Magunkkal vittük a kisebb értékeinket, meg a pénzt, ami volt otthon. Én a húgommal mentem. A harmadik napon értesültünk róla, hogy a katonák minden házat leégettek bosszúból, hogy nem találtak ott senkit. Legalább elmentek. De Johnson csapatai sohasem hagyják megtorlatlanul az ilyen trükköket. Körülbelül három hét múlva, éjszaka visszatértek. A falum 14 ideiglenes házból állt akkor,

és úgy százan lehettünk otthon. Fáklyákkal jöttek és először a levegőbe lőttek, mindenki kirohant, három szomszédomat ott helyben agyonlőttek. Mindenkit felállítottak a főtéren egymás után sorban, külön a nőket és külön a férfiakat. Megkérdezték, hogy ki a falu vezetője. Mindenki hallgatott – tudtuk, ha válaszolunk, akkor bajba keverjük Hava Kamarát, a falufőnököt. Nagyon mérgesek lettek a katonák és kirángattak egy nőt a sorból és lelőtték. Nem fogom sohasem elfelejteni azt a fegyverdőrenést. Ekkor kiállt Hava és mondta, hogy ő vezeti a falut. Őt is lelőtték. Majd a fiát és unokáit akarták. A fiát agyonverték, de előtte a szeme láttára megerőszkolták a feleségét, aki várandós volt, majd félholtra verték és arrébb rúgták, mint egy kutyát. Az unokák következtek. Kettő és kilenc év közöttiek voltak. A kisebbeket megvakították, úgyhogy egy gyufaszál végére nejlon darabot tekertek, majd meggyújtották és beleszúrták a gyerekek szemébe. Nem bírtuk nézni, de a legszörnyűbbek a halál hangjai voltak, még ma is, éjszakánként gyakran felriadok, mert hallom ezeket a hangokat.” – Hua 32 éves.

„Zorzor-ban laktam a családommal. Az apám tehetősebb ember volt, volt egy autónk is, a helyi bankban dolgozott, és figyelt arra, hogy minket is taníttasson. Nagyon jó ember volt. Sokat utazott más városokba. Egy éjszaka csak anyámmal és testvéreimmel voltam otthon, én vagyok a családban a legidősebb. Arra ébredek, hogy zörgetik az ajtót. Kinyitom. Félrelőttek és vagy kilenc gépfegyveres rontott be a házba az éjszaka közepén. Bementek minden szobába és mindenkit kirángattak az ágyából, nagyon-nagyon féltünk. Mondták, hogy adjuk ide a kocsikulcsot és a pénzt. A kocsikulcsot apám mindig magánál hordta, pénz pedig alig volt itthon. Mondtuk, hogy nincs nálunk a kulcs. Nagyon mérgesek lettek, és mindent el kezdtek összetörni a lakásban. A húgaim sikítottak. Majd kimentek és felgyújtották az autót. Azt mondták legközelebb a házat gyújtják ránk. Elmentek. Reggel megtudtuk, hogy két

szomszédunkat megölték és egy 11 éves lányt pedig megerőszakoltak. Apám, mikor hazatért úgy döntött, hogy a családot átköltözteti Ghánába egyik testvéréhez. Én nem akartam menni. Zorzor-ban maradtam. Három hónap múlva ismét megtámadták a várost, de most több, mint kilencven embert megölték és rengeteg házat felgyújtottak. Mindenkit felállítottak egy sorba, külön a nőket és külön a férfiakat. Én voltam a harmincnolcadik. Az első tizet lelőtték. Nem mozdulhattunk, köztük volt az egyik nagybátyám is. Tudtam, hogy itt a vég. A tizenegyediket nem lőtték le, hanem levágták a jobb és a bal kézfejét. Sohasem fogom elfelejteni azt a fájdalmas üvöltést, amit akkor hallottam. Egy fatörzshöz szorították a karját és egy machetával egy csapásra levágták. Szédültem és rosszul voltam a friss vér szagától. A következőnek csak egy kézfejét vágták le. Azt gondoltam ennél az is jobb, ha lelőnek. Ez így ment a harminckettedik emberig, tetszés szerint valakit megöltek, valakit megcsonkították. Álltam a sorban és vártam, hogy rám kerüljön a sor, amikor is távoli gépfegyverropogást hallottam. Ekkor kezdődött az igazi vérfürdő. Doe csapatai megérkeztek, mindenki mindenkire lőtt, nekem nem volt fegyverem. Próbáltam menekülni, de mindenhol hullák feküdtek, elvesztettem az eszméletemet és egy holttest mellé eshettem. Amikor felébredtem már minden csöndes volt, csak a parázsló lángokat láttam, amik a házakból maradtak. A mai napig nem értem, hogy lehettem ennyire szerencsés, hogy megúsztam.”

NEMI ALAPON TÖRTÉN □ ER □ SZAK – IRC

Az IRC (Internation Rescue Committee) kezeli ezeket az ügyeket. 2003 májusában létrehozta a táboron belül működő GBV (Gender Based Violence) központot. Itt rendszeresen szerveznek megbeszéléseket, illetve workshopokat a megelőzésről. A fiatal menekültek körülbelül 75 százaléka esett már áldozatul nemi alapon történő erőszaknak. Ezek közül a leggyakoribbak a feleségverés, illetve a nemi erőszak. Külön férfi részlege is működik a GBV centrumnak, ahol rendszeresen tartanak felvilágosítást férfiaknak. A hagyományos libériai társadalomban az egyik legnagyobb probléma nők jogvédelme. Miután egy nő férjhez ment, az a férje tulajdonába kerül, hiszen a férje komoly menyasszonydíjat fizetett érte a lány családjának. A nőnek engedelmeskednie kell férje akaratának, és ez esetben mindegy, hogy muszlim vagy keresztény vallású családról van szó. Ezért nagyon gyakori a feleségverés, ami az emberi jogok alapokmány szerint büntetendő. Valamint, ha az asszony férje meghal, minden földet és tulajdont a férj családja örököl, jó esetben a férj fiú testvére újból feleségül veszi, ám néha előfordul, hogy ottmarad vagyon nélkül, de rossz esetben ott marad vagyon nélkül. Mégha újra feleségül is veszik, akkor is abban a családban hátrányos helyzetben van a többi feleséggel szemben, mivel nem szüzen került oda. Ez is sok fizikai erőszakhoz vezet. Nem is beszélve a nő által elszenvedett lelki törésről.

OKTATÁS

Jelenleg körülbelül 120 általános iskolás korú gyerek jár a sierra leonei kormány által finanszírozott JSS-ba (Junior Secondary School), nálunk a nyolc osztályos általános iskola utolsó négy éve, a felső tagozat. A tanárok a menekültek, illetve a fogadó faluból kerülnek ki. Az IRC szponzorálja a tanárok továbbképzését. Ez a tábor területén található jelenleg legmagasabb fokozatú iskola.

Körülbelül 1100 gyerek jár általános iskolába. A tábor területén tizenöt osztályterem található (több, mint hetven gyerek van egy osztályteremben!). Egy óvoda működik, ami mindig zsúfolásig van, itt önkéntes felügyelők dolgoznak.

Talán a legérdekesebb, hogy a tábor területén található egy e-learning távoktatási rendszer. A kenyai egyetem interneten keresztül küldi a szükséges tananyagot, amit a táboron belül műholdas internet-kapcsolat segítségével letöltenek és kinyomtatnak. Jelenleg öt diák vesz részt ebben a programban. A fiatalok általában felismerték az oktatás szükségességét.

ZÁRSÓ

Így néz ki nagy általánosságban egy menekülttábor felépítése, a konszolidáció után, amikor már nem érkezik több menekült, vagy csak nagyon kis számban. Természetesen Largonak is vannak hiányosságai. Jelenleg a legfőbb feladat, hogy tanárokat készítsenek fel a 2005 októberében kezdődő tanévre, illetve, hogy megnöveljék a tantermek és a tanárok számát. Másik probléma, hogy a legfőbb donornak, az Egyesült Államoknak az a célja, hogy a menekültek minél hamarabb visszatérjenek anyaországukba, ezért drasztikusan csökkentik az élelmiszer-segély mennyiségét, illetve a pénzse-

Tábor	Összetartozó csoportok	Kliensek száma			Nők százalékos aránya
		Férfi	Nő	Total	%
Jembe	72	99	267	366	73%
Gerihun	55	60	175	235	75%
Tobanda	10	11	32	43	74%
Largo	51	73	181	254	71%
TOTAL	260	243	655	898	73%

Első táblázat: Személyek száma, nemi alapon megkülönböztetve, akik éltek a hitel lehetőségével

Hely	Kiadás Kölcsön összege	Kumulatív Kölcsön Kifizetett	Kumulatív Kölcsön Begyűjtött	Összeg Vesztesség	Visszafizetés (%)
Jembe	8,242,120	63,400,000	72,132,000	0	100%
Gerihun	6,296,000	41,600,000	58,100,000	0	100%
Tobanda	4,472,000	8,600,000	22,034,000	0	100%
Largo	7,592,000	42,300,000	56,200,000	0	100%
TOTAL	26,602,120	155,900,000	208,466,000	0	99%

Második táblázat: Kölcsön portfólió analízis, táboronként lebontva 2005-ben

Szektor	Largo			Tobanda			Gerihun			Jembe			Grand Total
	F	N	T	F	N	T	F	N	T	F	N	T	
Szövés	0	20	20	6	14	20	2	20	22	2	19	21	83
Szövés 2	0	20	20	0	0	0	0	0	0	0	0	0	20
Hímzés, Varrás	0	20	20	0	20	20	0	22	22	0	20	20	82
Pék	1	19	20	2	18	20	0	0	0	0	0	0	40
Művészet	0	0	0	6	0	6	0	0	0	0	0	0	6
Batkolás	0	0	0	0	0	0	1	21	22	2	18	20	42
Szappan készítés	0	0	0	0	0	0	2	20	22	3	17	20	42
Grand Total	1	79	80	14	52	66	5	83	88	7	74	81	315

Harmadik táblázat: a szakmát elvégzettek száma 2005-ben

gélyt. Harmadik probléma, amivel a UNHCR dolgozóknak szembe kell nézni, hogy legtöbbször azok családtagjai, akik hazatértek Libériába, nem jelentik be rokonuk hazatérését, hogy továbbra is fel tudják venni rokonuk élelmiszer-segély adagját. Így van olyan család, akinek jogtalanul több élelem jut. E probléma megoldására 2005 augusztusában egy újabb népszámlálást tartanak, mind a nyolc menekülttáborban – a menekültek nem túl nagy öröme.

Összegezve: egy menekülttáborban sohasem lehet jó élni, de itt Largóban olyan törődést és biztonságot nyújtanak a menekülteknek, hogy – beszámolókból kiderül – nem is akarnak hazamenni. Az önkéntes alapon történő visszatérés egyelőre nem nagyon működik, és a nyolc menekülttáborból, innen a legalacsonyabb számú.

FELHASZNÁLT IRODALOM

FAGE, J.D

- 1969 A history of West Africa. Cambridge
 1960 The Journal of African History, Cambridge
 1983 African Archeological Review, Cambridge
 1970 Etudes d'Historie Africaine, Kinshasa
www.unhcr.com • www.unamsil.com
www.suntimes.com • www.worldhistory.com

KÜLÖN KÖSZÖNET

- Tomsits Abigélnek minden lelki és fizikális támogatásért
- Henock Ochallanak – UNHCR field officernek, hogy különleges adatokkal szolgált
- Robyn Finknek – ARC, hogy rendelkezésemre bocsátotta táblázatok adatait
- B.G.-nak – néhány fényképért

Tomsits Abigél

Terepen innen és túl

Egy gambiai terepmunka személyes tapasztalatai

„Basse Santa Su.¹ Körülbelül 40 fok van, nem tudom, hogy a páratartalom mennyi lehet, de ha izzadságcseppekben mérnénk, akkor körülbelül 1 csepp/másodperc. A nap pedig úgy éget, hogy gőzölgő fejjel rögvest a földbe olvadok. Mégis hihetetlen öröm, hogy itt vagyok.”

Atkelünk a Gambia folyón, hogy találjunk egy kisebb, homogén falut a part túloldalán, s letelepedhessünk náluk pár hétig. Gondoltuk, minél kisebb a közösség, annál beláthatóbb – ami nem árthat, hiszen ez lesz az első klasszikus terepünk. De, miután megtaláljuk, mi lesz, nem tudom – minél közelebb kerülünk célunkhoz, annál bizonytalanabb vagyok, mit is keresünk pontosan...

Már a városban mindenki kérdezte: hogy hívnak bennünket, honnan jöttünk, s miért jöttünk éppen ide – így volt ez a csónakon is, mely a folyó északi partjára vitt. Összeismerkedtünk Momoduval, egy erdésszel, akinek rendkívül elbűvölő természete van és nagyon jó angol tudása. Elmeséltük neki, kik vagyunk, s milyen szándékkal érkeztünk. Rögtön mondta, hogy Draman ideális lehet a számunkra: egy serahuli falu, kedves, becsületes, vendégszerető emberek lakják, nézzük meg, ő elkísér bennünket. Úgy kezdődött az egész, mint egy mese, ahol a narrátorunk a valóság egy másik dimenzióját tárja fel előttünk.”²

Rengeteg tudományos értekezés szól a világ különböző részein kutató népcsoportokról, terepmunkákról,³ ám, hogy ezt a kutató emberileg, szubjektíven hogyan éli meg, az esetek többségében nem kerül nyilvánosságra. A személyes élmények inkább háttérbe kerülnek, ami talán érthető, hiszen a természettudomány célja az objektív tényfeltárás. Általában a kutatások eredményei kerülnek felszínre, de, hogy ezeket ki interpretálja, s miért úgy, s milyen folyamat szülte értelmezéseit, azt már nem tudjuk. Mégis, az adott kutatás következtetéseit néhány esetben abszolút igazságnak könyveljük el. Csak a 'közvetítő' benyomásai alapján tudunk informálódni, mely által már eleve esetleges tévhitben élünk, s ezek az írások akarva-akaratlanul meghatározzák a további értekezések feltételeit.

Jelen tanulmány egy öt hetes gambiai terepmunkát kíván ismertetni, annak folyamatát s tényezőit, melybe a kutató szubjektív explicit tapasztalata éppúgy beletartozik, mint egy tudományos végeredmény – hiszen utóbbi az előbbire épül.

Azt is látnunk kell, hogy a terepen eltöltött idő nem feltétlenül a kutatót közösséghez visz közelebb. Másfelől, azt az utat, melynek során a tapasztalatok következtetésekké forrják ki magukat, tanulságos lehet végigkövetni. Ahogy Firth jegyezte meg: „az antropológus és az embercsoport viszonyának leírása tanúskodik az eredmény természetéről” (idézi Geertz 2001:406).

Gambia és szomszédai

Ezen esszé a kutató szemszögéből kívánja ismertetni egy terepmunka különböző stádiumait, képet próbálva festeni arról, hogyan azonosul a vendéglátó közzel egy idegen, milyen nehézségei akadnak, majd hogyan kerül közelebb a kutatott közösséghez, önmagához, illetve magához az antropológiához, mint tudományhoz. Továbbá a szerző fel kívánja tárni, hogy ebben a folyamatos ingadozásban, ahol a kutató hol a csoporton belül érzi magát, hol azon kívül, mire elég öt hét terepmunka az antropológiai értekezés szempontjából, s mennyire lehetünk bizonyosak a 'látottakban'. „Vajon az egyes elemzések valóban azt tükrözik-e, amit a bennszülöttek „valóban” gondoltak, vagy ezek csupán okos, logikailag egyenértékű, ám lényegükben eltérő utánpótlásai-e annak, amire gondolnak” (Geertz 2001:203).

Szeretném bemutatni, hogy mi is történik egy terepmunka során, mely nemcsak tudományos adatok és tények halmazának megismerésében merül ki. Feltételezésem szerint, egy terepkutatás ideje alatt nem csak a közösség vonásai körvonalazódnak, hanem a kutató saját antropológiája is.

Mindeközben be kívánom mutatni azokat a közösségről szerzett konkrét ismereteket, melyeket ottlétünk során szereztünk – tehát a terepmunkánk teljes lenyomatát kísérlem meg bemutatni.

„Miatán leszálltunk a buszról, egy élénk színekben vibráló savannás táj tárulkozott fel előttünk, és egy falu, melynek mélyzöld színű táblája tudatta velünk, hogy megérkeztünk

Dramanba. Volt egy kút a falu elején, melynél tarka ruhájú nők mostak, óriási volt a zsvíj. Ennek háttérében vályogkunyhók csoportjai álltak. Momodu motorral jött, előbb érkezett, mint mi, s üldögélve várt minket egy fa árnyékában. Tekintetéből jóindulat és segítőkészség áradt - ettől a pillanattól kezdve éreztük, hogy ő lesz a közvetítő a falu és közöttünk.

A vörös homokos főútról körülbelül kétszáz métert kellett sétálni, hogy elérjük az első házat, közben a víz felől hallatszó hangok szép lassan elcsitultak. Rengeteg gyerek szaladt felénk, megfogták kezünket, ruhánkat, bőrünket simogatták, fehérségünkkel nem tudtak mit kezdeni. Távolabbról több vizsgáló szempár tekintete pásztázott, Momodu pedig közben elvezetett bennünket a falufőnök házába. (...)

Megdöbbenő volt. Ekkor realizáltuk, az ámuló tömegben, hogy mennyire más világba csöppentünk – ilyen távol még sose voltunk saját kultúránktól.”

Hába olvas egy terepre készülő antropológus különböző kutatásokról, nagyrészt csak más, már terepet megjárt kutatók tapasztalatainak tudományos eredményét ismerheti meg. Természetesen akad kivétel (Campbell: 1995, Smith-Bowen: 1956, Chagnon: 2005), melyben felszínre kerülnek a személyes gondolatok, benyomá-

sok is, ám ezek nem reflektálnak önmagukra, nem helyezik el magukat a kutatás fázisaiban, mintegy naplószerűen végigkövetik ottlétüket.

Hogy mit él át az antropológus egy teljesen idegen közösségben, melynek alappilléreit más vizek mossák, csak akkor tudhatja meg, ha személyesen éli át a víz hullámainak arcú csapásait. S erre talán fel sem lehet készülni. A híd, mely összeköt két kultúrát, nagyon hosszú, de még ez is csak egy átmeneti szakasz, mely után tekervényes út visz bennünket a beilleszkedéshez, az elfogadáshoz illetve az elfogadtatáshoz, s a megismeréshez.

Ha pedig az ember még nem is hallott a kulturális-⁴ illetve az élet-sokkról,⁵ mondhatni kettősen kell feldolgoznia a kezdeti nehézségeket. Le kell gyűrnie a különbségek okozta feszültségeket, s meg kell emésztetni, hogy az új környezetben miért is érezhetjük magunkat ennyire frusztráltak – hiába a mi választásunk volt, hogy idejövünk, mégis most szembesülünk vele, hogy hova érkezünk. Amikor egy elképzelt világ valósággá válik, nekünk is át kell lépni egy határt.

Lelkes kezdőként feltételezhető, hogy ismertek az antropológiai kutatás módszerei, adott az elszántság, és a kutatás lendületét ezek után semmi sem hagyhatja elapadni. Ekkor esünk a naivitás vermébe. Lassanként kiderül, hogy nem vettük számításba a fizikai környezet okozta átállás nehézségeit (életsokk): a monoton táplálkozást, az állandó hőséget, a bogaraktól és rágcsálóktól hangos éjszakákat. És a kulturális különbségek is egyre inkább velünk hatolnak: világossá válik, hogy az eddig alapvető emberi szükségletnek vélt privátszféra például csupán nyugati világunk 'vívmánya', s az ezáltal okozott különbségek egyensúlyba helyezése bizony nem egy pillanatba vagy egy elhatározásba kerül.

Tehát a terepmunka első fázisa az átállás időszaka, a másságok megtapasztalása, és feldolgozása – egy más kulturális háttérrel rendelkező kutatónak újjá kell születni újdonsült otthonában, le kell vetkőznie addigi szokásait, elveit, s azonosulnia kell választott közössége életvitelével, normarendszerével.

„Ez a harmadik napunk Dramanban. Eleinte még az újdonságok különlegességgel hatottak, és elvarázsoltak, ám mára valahogy egyre inkább nő bennem valamiféle feszültség. Talán most tudatosul bennem, hogy mennyire más világba csöppentem, s hogy távol vagyok otthonomtól illetve, hogy most ez az otthonom!

A falubeliek – szó se róla – végtelenül barátságosak, talán éppen ez a baj, hogy végtelenül... A szobánkba minden érdeklődő szabad bejárást enged meg magának, mi pedig egyre csak hátrálunk: az első napokban az elülső gangon üldögéltünk, aztán a szobánkban, majd ma már a hátsó teraszon találtuk magunkat. Különös, hogy sosem vagyunk egyedül. Amikor naplót írok, akkor is mindig vigyáz rám valaki, most éppen Osman. Lehet, hogy itt nem szokás magányba húzódni, s úgy érzik, az az illő, ha valaki mindig megosztja velünk társaságát.

Érdekes megfigyelni, ahogy egymáshoz menekülünk Lillával,⁶ vagy ahogy eszeveszetten körmölünk ártatlan naplónkba. Szinte rögeszménkké vált ez az elmúlt estéken (...)

Hatalmas kommunikációs szakadékot vélek felfedezni, mely nem csupán a konkrét nyelvi nehézségekből fakad. Az ismerkedést mind az emberekkel, mind a közeggel ez nagyban lassítja. Átgondolatlan döntés volt öt hétre egy olyan faluba jönni, ahol iskola híján nem beszélnek angolul (bár Gambia hivatalos nyelve az angol), hiszen ennyi idő nem is lesz elég, hogy egy nyelvi húrton pendüljünk a falubeliekkel. Egy mindentől távoli, izolált falut kerestünk, s most itt vagyunk – be kell vallanom, nehéz beleszokni az itteni életbe, s ez váratlanul ért. (...)

Lillával reggelente átmegyünk a szomszéd faluba, Chamoiba kenyérért. Persze inkább kiszakadásra vágyunk, mint ennivalóra. Bezártság-érzetünket napi nyolc kilométer gyaloglással enyhítjük... Valószínűleg, mivel nagyvárosban nőttünk fel, ezt az újabb tényezőt: a picinyke kis falunkhoz való földrajzi kötöttséget is nehezen viseljük. (...)

Délután elmentünk sétálni a szavanna erdejébe. Míg a faluból kiértünk, körülbelül tizenötön megkérdezték, hogy: „Antelemine?” – vagyis, hogy hova megyünk. Egyfelől zavarónak éreztük faggatódzásukat, másfelől sok mindent le lehet szűrni abból, hogy mindenki ezt kérdezi tőlünk. Bizonyára kedvességük és kíváncsiságuk sarkallja őket arra, hogy szóba elegyedjenek velünk, és talán féltenek is minket, s tudni akarják hollétünket. Kettős érzések ezek. A privát énemnek sok ez az érdeklődés, ám mint 'antropológusnak' nagyon megtisztelő és kedvező.

Sétánk során leültünk egy gyönyörű, zöldellő tisztásra, csendben voltunk, és valósággal éreztük, ahogy a feszültség elillant belőlünk – végre magunkban voltunk.

Ráeszméltunk, hogy az elmúlt napokban a stressz mennyire ránk települt, talán ezt részben egymásban is generáltuk. Ez a felismerés áramütésként ért, és felrázott bennünket. Fogal-körömmel ragaszkodtunk saját kultúránkhoz, valósággal vakon éltünk eddig itt, s nem akartunk tudomást venni új környezetünk szépségeiről. Ebbe a kultúrába nekünk újra kell szocializálnunk, mint minden gyermeknek. Eddig 'csak sírtunk', mint egy újszülött, ám be kell látnunk, hogy az új 'családunk' lenyűgözően toleráns irányunkban, és sokkal türelmesebbeknek bizonyultak, mint mi, hiszen valószínűleg látták öntudatlan elszigetelődésünket. Szinte éreztük, ahogy a föld alá süllyedünk szegényünkben. Idejöttünk, hogy megismerjünk egy másik kultúrát, ugyanakkor hirtelen a magunk önzőségével találtuk szembe magunkat. (...)

Visszamentünk a faluba, s megláttuk végre a szívből jövő mosolyukat, mely felénk irányult, és hirtelen minden átértékelődött. Ittlétünk egy új szakasza kezdődött el”.

„Munkába menet”

Valószínűleg minden kutatónak el kell jutnia a terepen való léte során addig, hogy képes legyen kilépni saját kultúrája 'bűvköréből'. Amint nyitottan áll az előtűnő idegenséghez, a mássághoz, csodálatos kép tárul fel előtte, és elkezd „megtapasztalni a világot egy másik kultúra közvetítésével” (Simpson – Coleman 2003).

A beilleszkedésre illetve a befogadásunkra a dramaiak részéről nem kellett annyit várnunk, mint ahogy azt az első pillanatokban feltételeztük. Az emberek őszinte vendégszeretetet és nagy tiszteletet tanúsítottak irántunk. Ez már az első vacsora alkalmával bebizonyosodott. Bár muzulmánok,⁷ és ennek megfelelően a férfiak a nőktől külön esznek, minket az étkezések alkalmával a férfiak invitáltak magukhoz. A férfiak a nyugati nőket Gambiában egyenlő partnernek tekintik (nyilvánvalóan akadnak kivételek, ám mi nem találkoztunk ilyennel).

Legkönnyebben a falu tárgyi kultúráját, képi világát fedeztük fel, melyeket fényképeken is rögzítettünk. Dramában tizenkét nagy-család lakik; melyek három-három generációt ölelnek fel. Egy compound⁸ házai kerítik körül a főző-kunyhót. A szegényebb családok házai kör alakú sárkunyhók, míg a tehetősebb családoké szögletes kőházak; a falufőnök családjának egyik házán még napelem is található (ennek eredetéről az alábbiakban lesz szó). Tehát a tizenkét egység közepén egy-egy konyha található, melyek az asszonyok s lányaik közös területei, a délután kivételével – amikor saját földmogyoró-földjeiket művelik – egész nap itt vannak és főznek. Az udvaron található egy 'döglöde',⁹ azaz egy téglalap alakú, főleg fából készített pihenőhely, általában tetővel ellátva. Ezek képezik a családok belső udvarait, melyeket lakóházaikkal kerítenek be; nem is annyira a nagycsaládok közötti privátszférát szimbolizálva, inkább a tulajdonviszonyokat jelezve.

Lévéen a közösség muzulmán, egy férfinak akár négy felesége is lehet, az anyagi helyzetétől függően. Minden feleségnek külön szobája van, melyben gyermekeivel lakik, a férjeik pedig minden nap más feleségüknél alszanak. Ha például négy felesége van egy férfinak, akkor az egyes feleségek minden negyedik nap alszanak férjükkel. Európai gondolkodásunk azt sugallhatja, hogy a feleségek közösségi viszonya feszült, ám tévedünk, mert legalábbis látszólag nagyon is kiegyensúlyozott barátnői közösséget alkotnak. („Látszólag” – hiszen a nyelvi akadályok miatt ezzel kapcsolatban a nőktől nem sikerült konkrétumokat megtudni, amikor pedig a férfiaktól érdeklődtünk, biztosítottak bennünket a feleségeik harmonikus kapcsolatáról).

A falu utcákra és terekre van bontva. A központi téren áll a fiúk kunyhója. A serdülőkorú ifjak kiköltöznek az anyai házból, s négyen-öten alkotnak egy lakóközösséget. Ennek az a magyarázata, hogy a faluban nem tartják illendőnek, hogy a lassanként férfivá cseperedő fiúk az édesanyjukkal egy szobában éljenek. A lányoknak ezzel szemben nincs leány-házuk, hiszen ők, amint érettebbekké válnak, rögtön házasságra lépnek. (Ez egész Gambiára jellemző).

Draman alapterülete téglalap alakú, elülső és hátulsó részén is található egy-egy kút, melyet még 1997-ben egy német erdészeti projekt keretében fúrtak. A falu hátsó szegletében található egy mecset, mely muzulmán vallásuk jelképe. Ötvennyolc éve épült, éppen, mint a falu maga. (Egy gambiai muzulmán falu három alapfeltétele: a mecset, a főző-kunyhó és a lakóház). A mecsetnek van egy külső körfolyosója, s egy körülbelül húsz négyzetméter területű belső része, ahova csak férfiak léphetnek be. Imádkozások alkalmával a nők a külső részen maradnak.

„Ma felvettem videóra az ötőrai imádkozást a mecsetben. Csak az idősebbek voltak jelen, közülük sem mindenki. Azt hiszem, nem nagyon örültek nekem, ami persze érthető, de mindenképpen meg szerettem volna örökíteni a szertartást.

A férfiak bementek a mecsetbe, melyben pusztán egy kép volt a falon (mivel nem mehettem be, nem láttam jól), és nagyon szép szőnyeg volt leterítve, mely befedte az egész padlót. Sorba álltak, Bubbacar¹⁰ előttük helyezkedett el. A nők a kinti folyosóra terítették műanyag szőnyegeiket, és ott sorakoztak fel. Elkezdték kántálni és imádkozni. Az állandó mormolásuk finom üteme talán transzba is ejtette őket. Nagy nyugalmat árasztott az egész rítus”.

A közösséghez való közeledés jegyében mindazonáltal meg kell nyílnia egy működő kommunikációs csatornának. Geertz-öt idézve: „Kijönni valakivel idegtépő vállalkozás... Megpróbálni megtalálni azt az alapot, amelyen – mindig túlzó elképzeléseink szerint – kijöhetünk velük:

Alakali, a falufőnök

ez az antropológia, mint tudományos vállalkozás. (...) társalogni velük (...) Innen nézve az antropológia célja az emberi beszéd világának bővítése” (Geertz 2001:206).

Megpróbáltunk beszélni velük, ami leginkább metakommunikációban fejeződött ki. Igaz, a fiatalabbak rendelkeztek egy körülbelül száz szavas angol szókinccsel, így hát egy érdekes játék kezdődött el. Idővel megértettük, mit akarnak közölni velünk vagy mutatni nekünk, és általában mi is sikeresen megértettük magunkat. Izgalmas volt szépen, lassan közelebb kerülni hozzájuk.

„Délután a ház előtti fadóglódnén¹ ültünk, Bintu elkezdett mutogatni nekünk: kezeit az arca felé, a szájához lendítette többször. Először azt hittük, fürdeni invitál bennünket, vagy arcot mosni talán. Kérdeztük is tőle, mire nagy nevetésben tört ki. Kiderült, hogy ebédre akar vendégül látni bennünket. Megzavart minket, hogy itt kézzel esznek, s emiatt másképp fejezik ki magukat, mint az európaiak, akik evőeszközt használnak étkezéseiknél”.

Délutánonként angolra tanítottuk a fiúkat. A lányok nem tudtak jönni abban az időpontban, mert nekik a vacsorakészítésnél kellett segídeznüik. Ám pár nap után a lányok és a kisebbek is kérték, hogy tartsunk nekik is órákat, sőt a feleségek is felkerestek bennünket. Lilla folytatta a fiúk tanítását, én pedig a kicsikkel foglalkoztam vacsora előtt. Próbáltam az ábécét megtanítani nekik, de inkább az együttlét, a közvetlen kommunikáció kapott hangsúlyt, mintsem a 'betűk világa'. Vacsora után a lányokkal volt Lilla, eleinte angoloztak, majd a lányok kérésére áttértek a matematikára. Az analfabéta lányok és asszonyok pedig a szobánkba jöttek, melynek falára felragasztottam papír-cet-

livel a betűket, és próbáltam azokat megtanítani nekik, néha szóban, néha írásban. Nem igazán ment, mindig mondták, ők a főzéshez értenek, de ehhez nem. Nyilván nehéz volt ennek a folyamatnak a lendületét fenntartani, hiszen nekik ez a szituáció teljesen új volt (például az asszonyok nem igen fogtak még a kezükbe tollat, így annak fogására is rá kellett éreznüik), hosszú időbe tellett, míg sikerélményük lett. Ugyanakkor egyre inkább megismertük egymást, és ez az ismerkedési folyamat mindig fenntartotta figyelmüket illetve érdeklődésüket.

Egyre inkább megnőtt mindenki lelkesedése a tanulás iránt, ahogy teltek a napok, egyre nagyobb létszámban jöttek az órákra, sőt, Lillához a szomszéd falvakból is átjöttek fiúk. Ezek az órák kiváló alkalmak voltak arra, hogy közvetlenebb kapcsolatba kerüljünk az emberekkel, és személy szerint megismerjük tanuló-csoportjaink minden egyes tagját (ez a 4 csoportban átlagban 12 ember jelentett).

„Ez az 'iskolázás' nagyon nagy hatással van rám, őszintén elgondolkoztatott. Hiába jártam sok-sok évet iskolába, most láttam meg az intézmény jelentőségét, és most hasított belém annak fontossága. És ezt ők tanították meg nekem. Töretlen lelkesedésükkel, tudásszomjukkall minden este jönnek, még, ha az előző napon nem is volt sikerélményük. Tisztában vannak vele, hogy az írás, a tudás mennyire fontos, és ez nagyon motiválja őket.

Ugyanakkor a tanítás másik oldalát is megláttam, hiszen most nekem kell átadni a tudásomat, ami nem is olyan egyszerű. Nagy az a felelősség, ami nyomja a vállamat. Különböző kérdések motoszkálnak a fejemben: vajon

A lányok illetve a nők esti iskolája

helyes-e, hogy elkezdtem őket írni tanítani, nem okoz-e ez feszültséget a közösségükön belül (igaz, ez az igény bennük született meg).

Már most látom, ez a pár hét nem lesz elég semmire, így felvetődik a kérdés, hogy nem bolondítom-e őket – és, hogy tulajdonképpen mit is várok az egéztől!

Az iskola nemcsak arra volt jó, hogy ezáltal megháláljuk Draman vendégszeretetét, hogy befogadtak minket, és mindent megosztanak velünk, hanem azt is megláttatta, hogy ezeknek az embereknek milyen nagy a tudás-szomjuk. Kiderült, hogy a lányok járhatnak államilag finanszírozott általános iskolába, az állam ugyanis így módon igyekszik a férfi dominanciájú, muzulmán társadalmat egyensúlyban tartani és egyenlő esélyeket biztosítani mindkét nemnek. Némelyik lány jár is a pár kilométerrel arrébb lévő iskolába, ám amint elkezdene nőiesedni, kiveszik őket az iskolából, mert a szülei félnek, nehogy egy iskolatárs fiúval 'összemelegedjenek', hiszen azzal szegyenbe hoznák családjukat. Furcsa indok, mindenestre ezt többen mondták. A fiúk iskoláztatása tandíjköteles. A dramaniak azt mondják, nincs pénzük a fiaik oktatására, és amúgy is tudnak mindent, ami kell. Az első ok kifogásnak hat, mert valóban jómódúak a falubeli családok, hiszen nem csak az alapvető létszükségeitek feltételei vannak meg: szép ruháik is vannak, egyes fiúk nyugati öltözékben járnak (farmer, amerikai együtttest ábrázoló póló stb.), szinte mindenkin van biciklijé, egy-két motor is található a faluban, egyes házak pedig még árammal is el vannak látva.

Adatfelvétel ürügyén mindegyik családfővel beszélgettünk, így egyre több emberrel kerültünk érintkezésbe és a kölcsönös megismerés által egyre közelebbi viszony alakult ki az emberekkel. Míg az iskola által a fiatalabbakkal és a nőkkel alakítottunk ki egyfajta személyesebb kapcsolatot, addig a faluval kapcsolatos interjúk során az idősebb férfiakat ismertük meg.

Természetesen nehézségek is akadtak szép számmal. Egyik nap Alkalival (a falufőnök megnevezése, ők is így emlegetik) próbáltunk életútinterjút készíteni. Ám ez inkább csak egy próbálkozás volt, mert rájöttünk, hogy általános, nyitott kérdéseket neki sem lehet feltenni, tehát konkrét kérdések esetében kaphattunk csak válaszokat. Meg kellett tanulnunk másképpen kérdezni, mint ahogy azt az eddigiekben tettük. Bár az Alkalival való beszélgetés során lényegesen új információkat nem sikerült megtudnunk, mégis nagyon tanulságosak voltak ezek az összejövetelek: az eddig szerzett ismereteket sikerült biztosabb alapokra helyeznünk.

Egy másik alkalommal, amikor a falu Korán-ismerőjével akartunk interjút csinálni, Momodu jött tolmácsolni. Több mindent meg szerettünk volna tudni: a rokonsági rendszerükről, a földművelési hagyományaikról, a vallásukról, a különböző generációk társadalmi helyzetéről illetve azok kapcsolatáról, továbbá a falun belül működő jogi szokásrendszerrel kérdeztük Bubbacart. A válaszok mindig nagyon rövidkeek voltak, ennek ellenére a kérdezz-felelek folyamat meglepően sok energia-befektetést követelt mindegyik fél részéről. Kérdéseink váratlanul érték, sokszor nem tudta,

mire utalunk, illetve hova akarunk kilyukadni. Ahogy Geertz idézi Max Weber: „az ember a jelentések szötte hálójában függő állat” (Geertz: 2001: 196), számára minden teljesen egyértelmű a saját társadalmában; mivel benne él, belülről szemléli azt, és ez egyben gondolkodását is meghatározza, így önmagát illetve saját közegét nem látja 'kívülről'.

Az interjú kicsit mesterkéltné sikeredett, erőltetett volt, ellenben utána akárhányszor találkoztunk Bubbacarral, mindig egy újabb információt osztott meg velünk, sőt, sok esetben meg is mutatta a téma tárgyát, mélyről fakadó természetességgel. Így például, mivel megkérdeztük, mit termel az ő családja, ki érte a felelős, s a falut környező vidéken melyik az ő földje, egyszer körbevitt minket, s mindent szemléletesen bemutatott. Mintha egy élő múzeumban lettünk volna.

A falut körülbelül három-négy kilométeres sávban körülölelik a szántóföldek (melyeken kukoricát, földimogyorót, rizst és kölest termelnek) és a legelők, melyekre juhaikat, kecskéiket és szarvasmarháikat viszik ki.

A környező földeken gyönyörűen 'megkomponált' munka folyik. Minden családnál a családfő adja ki az utasításokat, hogy ki melyik földön, mivel foglalatostkodjék az elkövetkező héten. A nők délutánonként saját földimogyoró-ültetvényeiket művelik, a termés egy részét megtartják a száraz évszakra, a többi eladják, és az ebből származó pénzből ruhákat és más élelmiszereket vesznek. A férfiak feladata a köles, a földimogyoró, a rizs, a kukorica és egyebek (például a kusz, ami egy gabonaféle) szántása, gazolása, aratása. A rizsföldjeiket marhákkal szántják, a földimogyoró-ültetvényeket pedig szamarakkal, mindkettőt két fiú végzi. A termés egy részét ők is eladják, s az ebből befolyó összegből tartják fent a családot: olyan élelmiszereket vesznek, melyeket nem tudnak termelni, és a technikai eszközöket is ebből szerzik be. A pénz egy részét apjuknak adják (tisztelő jelül), a maradékot pedig megőrzik, hogy a jövő szezonra tudjanak magokat vásárolni. Ez a rendszer működik a szomszédos falvakban is.

A fiatalabb fiúk feladata az állatok legeltetése. Dramanban volt három szellemileg sérült fiú, akiket ugyanúgy bevontak a munkába, mint egészséges társaikat.

A faluban volt egy 'boltos', akinek az 'üzlete' a szobájában működött. Ő mindig ott volt, és lehetett vásárolni nála egy-két dolgot, például cigarettát, cukrot. A lábai betegek voltak, kórosan vékonyak, így kezével ment, ha muszáj volt. Itt mindenkinek megvan a maga feladata, funkciója, és nincsenek a hátrányos helyzetűek úgy kirekesztve a közösségből, a hétköznapiakból, mint például Európában.

Ahogy minél több mindent láttunk és tapasztaltunk, annál több kérdés vetődött fel bennünk: a faluban lévő hierarchikus rendszerről (feltételezve, hogy beszélhetünk ilyenről), vagy például a családon belüli viszonyokról.

Elkezdtük sorra járni a családokat, és beszélgettünk a legidősebbekkel. Lassan átláttuk, hogy ki milyen rokonsági kapcsolatban van egymással, hányan laknak egy háztartásban, és kik alkotnak egy compoundot. Ezen adatfelvételek alkalmával segítségünkre volt Degumeh (egy 25 éves fiú, a faluban ő tudott legjobban angolul), igaz, néha saját maga tolmácsolásának mondott ellent, s így kérdéseinket újra, átfogalmazva kellett feltennünk. Ez nehézkessé tette és lassította a folyamatot, azaz információk áramlását. A bennünk levő kételyekkel Momoduhoz fordultunk, aki nem volt serahuli, se dramani, ellenben a falu mellett, egy – németek által épített – erdészeti kempingben lakott, így napi érintkezésben volt a falubeliekkel. A velük kapcsolatosan felvetődött bizonytalanságainkat mindig el tudta oszlatni, hiszen nagyon jól ismerte őket, és bizonyos távolságból tudta szemlélni az embereket illetve a falut. Igazi antropológus is lehetne belőle, hiszen képes volt egyszerre kívülről és belülről is érzékelni a falu létét és annak viszonyait – éppen emiatt válhatott kapocsá a falubeliek és közöttünk.

Kirajzolódott egy 58 éves falu s annak története (megint új öltözékében láttuk környezetünket): Dramant egy család alapította, ők voltak Drammeh-ék. Anno egy nagyvárosban éltek, melyben tűz ütött ki, leégett mindenük, s idejöttek egy új otthon építeni. Azóta tizenkét nagycsaládba (compoundba) tömörültek. Erős a kötődésük közös őseikhez, illetve fontos számukra a közös leszármazás számontartása, mely egyfelől serahuli azonosság tudatukat jelképezi, másfelől nagy kohéziós erőt gyakorol a közösségre, s harmadsorban kultúrájuk fennmaradása számukra ebben is megnyilvánul. Mindent egybevéve meglehetősen nagy az összetartozás-tudatuk.

Az említett muzulmán tradíciókhoz híven egy férfinak akár négy felesége is lehet. Hagyományaikhoz híven az első feleségüknek mindenképpen serahuli származásúnak kell lennie, és a többedik feleség is ebből a népcsoportból preferált, de elfogadhatóak a kivételek. Bizonyos mértékben tehát endogámoknak lehet őket nevezni, mivel a csoporton belüli házasság hagyományainak megőrzésére törekcsenek. A feleséget mindig a férj-jelölt apja választja, és ő az, aki egyben fizet is a feleségért, hálául annak családjáért, hogy felnevelték. A nők házasság után a férjeikhez költöznek, a férfi közösségének lesznek tagjai, és serahuliként lesznek számon tartva a családban. A későbbiekben a saját önképük is eszerint formálódik. Míg egy serahuli férfinak esetlegesen lehet nem-serahuli felesége, addig egy serahuli lány kizárólag csak serahuli férfihoz mehet feleségül. Többek között emiatt is jobban örülnek egy fiúgyermeknek, hiszen az nem hagyja el a falut (lévén a közösség patrilocális), többet tud dolgozni, és hát, ne felejtjük el, hogy ez egy férfi-dominanciájú, muzulmán társadalom.

„Este Hadja és a lányok fel s alá rohagáltak, sürgölődtek, látszott, valami készülöben van, valami történni fog. És valóban.

Látogatóba jött Hadja vőlegénye, akivel az esős évszak végén össze fognak házasodni. Megdöbbentem. Ez a fiatal, mindössze tizenhat éves, gyönyörű lány nem lázad a tervezett esküvője ellen. Kimondottan kivirult, csak úgy sugárzik – örül választottjának. Azon tűnődtem el, vajon ő csak szerencsés-e, és párjával a szülei éppen valaki olyat választottak, aki közel áll a szívéhez. Vagy egyszerűen, mivel itt ez a szokás, el sem gondolkodik azon, hogy ez nem az ő választása. Ez a kérdés talán fel sem vetődik benne – hiszen gyerekkorától kezdve tudta, eljön majd ez az idő. Most úgy tűnik, örül, és nyílt szívvel áll jövődöbelijéhez.

... este beszéltünk Hadjával, és kiderült, hogy tényleg szerelmesnek érzi magát, ezért nem bánja, hogy a szülei választottak helyette.”

Gyakran előfordul elsőfokú unokatestvérek házassága. Ennek magyarázataként több verziót ismertünk meg: Mustafa szerint (aki az idősök összehívására jogosult) ez azért létező szokás náluk, mert ha egy családból származnak, kisebb kapcsolatukban a konfrontációs felület, hiszen ismerik egymást, ugyanazon elvek szerint nevelkedtek, illetve az is fontos, hogy a szülők ismerjék egymást. Alkali (a falufőnök) azt mondta, hogy mivel egy családból származnak, ezáltal tudják megőrizni vérüket, 'serahuliságukat'. Bubbacar (a falu Korán-ismerője, aki a fiataloknak tanítja a vallási alapokat és az arab nyelvet) vallási kérdésként értelmezte ezt a jelenséget, és azt mondta, hogy Mohamed is az elsőfokú unokatestvérehez adta a lányát. Szerinte ők emiatt őrzik ezt a muzulmán hagyományt. Különös volt szembesülni azzal, hogy nincs egységes felfogásuk ebben a kérdésben; magyarázataiknak egyetlen közös pontja volt, miszerint az unokatestvérek házasságának célja, hogy ezáltal védjék saját kultúrájukat.

Rögtön felvetődött a kérdés: mit jelent számukra az a serahuli kultúra, amit ennyire őriznek. Ennek megválaszolásában nem tudtak segíteni nekünk, senki nem tudta megfogalmazni, náluk ez abszolút implicit módon fejeződött ki. Figyelmesen kutattuk, milyen jellegzetességekkel bírnak, melyek megkülönböztetik őket a környező, más etnikumoktól. Ám, minél inkább a kultúrájuk mélyére próbáltuk ásni magunkat, annál közelebb éreztük magunkat annak felszínéhez.

Volt egy pár nap, amikor passzívan szemlélődtünk, és ezáltal valahogy egyre inkább belemerültünk mi is a kultúrájukba, azaz sikerült egy kicsit belülről látni a világukat, illetve, hogy milyen erők tartják fent a társadalmukat. Ez az időszak volt talán a kutatásunk szempontjából a leghatékonyabb, és ekkor kerültünk hozzájuk a legközelebb. Ez volt az az idő, melyre szükségünk volt ahhoz, hogy érzékelyük a világuk szemmel nem látható részeit is. Bizonyos távolságból szemlélve őket, próbáltunk az átéltekből tanulságokat leszűrni, azaz az émikus (belülről átélte) illetve az étikus (kívülről szemlélt) kategóriákat egyensúlyba helyezni.

A következőkben arra fókuszáltunk, hogy mi a dramaiak sajátossága, mik azok a jegyek, melyekben eltérnek a szomszédos falvaktól. Ennek felfejtése igen nagy feladatnak bizonyult. „A kultúra globális megismerésére való törekvés mögött kifejeződik az aggály, hogy ha nem figyelek minden jelenségre, honnan tudhatom, melyik a 'lényeghordozó'?” (Boglár 2002:3)

Természetesen ökológiai környezetükhöz ugyanúgy alkalmazkodtak, mint a pár kilométerrel arrébb élő fulák, jólak vagy mandinkák; földművelési szokásaik, vallási beállítottságuk, viselkedési formáik, öltözködésük is mind megegyeztek.

Ami nyilvánvaló sajátosságuk volt, az a nyelvük, a serahuli nyelv. Sajnos, a hetek múlásával is csak kevés szót sikerült megtanulnunk, így nem kerültünk közelebb annak megismeréséhez, hogy a nyelvük által milyen képekben fejezik ki magukat. Figyelembe véve, hogy a nyelv komplex szimbólumrendszer, mely egyfajta levetülése az ember belső világának, nagyon sajnálatos, hogy nem mélyültünk el a nyelvük rejtelmeiben. Ez mindenképpen kutatásunk hiányosságának mondható. Mentségünkre szolgáljon, hogy a terepre való felkészülés ideje túl rövid volt ahhoz, hogy a nyelvük megtanulásába belefogjunk, s a náluk töltött öt hét sem volt erre elegendő.

A következő egyedi jegyre Momodu hívta fel figyelmünket, aki a falutól egy kilométerre lakott, és fula származású volt. Szerinte a serahulik nagyon jó kereskedők hírében állnak, éles eszűek és jómódúak. Az asszonyok arany fülbevalót viselnek (minél idősebb valaki, annál súlyosabban húzza le a fülét az ékszere); férjeik ezekbe fektetik pénzüket értékmegőrzés céljával.

Kutatásunk az előbbieket ellenére egy ideig stagnált, zsákutcában éreztük magunkat, mert nem találtuk kultúrájuk 'mozgatórugóját'.

„Tegnap este Osmannal és Omarral beszélgettünk. Mindketten azt mondták, hogy szeretnék Európába menni, hogy pénzt keressenek, ahogy ezt már többen is megtették a faluból. Mikor kérdeztük, mire kell nekik a pénz, csak annyit tudtak mondani, hogy egyszerűen kell, mert fontos. Furcsa, látszólag pedig mindenük megvan... legalábbis az ottani viszonyokhoz képest.

Kicsit úgy érzem, hogy a fiataloknak igényük volna jobban megismerni azt a világot, ami Dramanon kívül van, ám, mintha az idősebbek félnének ettől, s minden erejükkel igyekeznének meggátolni a fiatalokat, hogy kinyíljon a szemük a világra”.

A Dramanban jelenlévő társadalmi erők a különböző beszélgetések alkalmával mégis egyre inkább átláthatóbbá váltak. Felfedezni véltünk egyfajta kettősséget: erős hagyományőrzést az idősebbek részéről, míg a fiatal generáció részéről a külvilág megismerésének vágyát, az újdonságok és általában a különböző

modernizációs elemek iránti kíváncsiságot. Persze, idehaza sincs ez másként, náluk azonban – úgy tűnik – még más mértékkel mérnek, és – legalábbis egyelőre – tudatosan szelektálják a fiatalabbak által behozni kívánt euro-atlanti újdonásokat, aszerint, hogy mi szolgálja a kultúrájuk fennmaradását, és mi 'csempészi be' a globalizációt.

Az oktatással kapcsolatos benyomásainkból a következőkre jutottunk: az idősek tulajdonképpen nem engedik a gyermekeiket iskolába, mintha attól tartanának, hogy szélesebb spektrumból szemlélik majd a világot, és így a továbbiakban már a falusi élet nem elégíti ki őket. Az öregek szinte rettegnek kultúrájuk feledésbe merülésétől. Nyilvánvaló, hogy amint a fiatalok több ismerettel rendelkeznének, veszélybe kerülhetnének ősi tradícióik, új dolgok érkeznének a közösségbe, melyek esetleg bomlasztanák azt. Dramában megjelent a mobiltelefon, az egyetlen olyan eszköz, mely kimondottan csak egyvalakié, és csak egyvalaki használhatja – tehát ilyen szinten a közösségi szellem, a 'mindent megosztunk el' valóban kezd hanyatlani.

Ugyanakkor Dramanból többen mennek Európába, hogy pénzt kereshessenek – ezáltal részt vesznek a világ körforgásában. Azt gondolhatnánk, hogy ez a fenti elméletünknek ellentmond, de ha figyelembe vesszük, hogy akik Spanyolországban dolgoznak, minden hónapban hazaküldenek pénzt, és egy vagy két év múlva maguk is visszajönnek, akkor érthető, hogy az idősek miért adják erre áldásukat. Hiszen ez segíti mindennapi létüket, a pénzből sok mindent vehetnek, és ezzel képesek

fenntartani magukat, Dramant, és mivel száz százalékos a hazajövetel aránya, ezért a közösség sem oszlik fel. Ezek a 'szerencsét próbáló' emberek hozzák magukkal általában a különféle modern technikai dolgokat. Ilyen például a napelem (ami mindenki szerint nagyon praktikus találmány), mely csak annál a két családnál található, akiknél az egyik férj volt Európában. Bár felmerülhet az ilyen különbségek miatti társadalmi tagoltság kérdése, ennek azonban terepmunkánk rövidege miatt már nem tudtunk utána járni.

A falunak van egy videó-klubja, melynek felszerelése egy harminc centiméter átmérőjű tévéből és egy videó-lejátszóból áll. Az esténként rendszeresen vetített – főleg afrikai – filmeket mintegy nyolcvan-száz ember nézi meg; s bár a hang csak egy-két méteren belül hallható, így is az esték fénypontját képezi ez a közös program. Igaz, itt a közösség élményén van a hangsúly, s nem azon, hogy néma csendet követelve áhítattal nézzék a vetített filmet. Tehát ez a közösségbe behozott technika mégis összehozza a közösséget esténként.

„... míg egy technikailag fejlett civilizációból való ember kikapcsolódásként táborúzó köré ül a barátaival, s így a természet-közelség illúzióját teremti meg, addig egy természeti nép a hétköznapiaktól való eltávolodást modern technikai eszközökkel éri el”.

Momodu és Bubbacar az egyik interjú közben

Afrikai helykihasználás

A modernizáció bejövetele és annak adaptálása kettős folyamat, bizonyos esetekben kiéleződik a hagyomány és az új jelenségek találkozása, máskor ellenben simulekónyan egyeztetik össze ezeket a falubeliek. Ebben a témakörben még nagyon sok minden rejtve maradt előttünk, így ezt következő kutatásunk során kívánjuk megvizsgálni, és feltérképezni a folyamatot, mely több kérdést is felvet: mi alapján szelektálódnak a különböző modernizációs elemek, és milyen mértékben adaptálódnak illetve épülnek be a serahulik tradicionális szokásrendszerébe, gondolkodásmódjába? Milyen új jelenségeket, értékeket, funkciókat kapnak a serahulik kultúrájában, felfogásában a külső hatások által közvetített kulturális elemek? Mennyiben változtatja meg ez a folyamat a serahulik önképét, mind közösségi, mind egyéni szinten? És nem utolsósorban: tudatában vannak-e az átalakulásuknak?

A kérdéseink itt vannak, a válaszok viszont ott, így mindenképpen vissza kívánunk menni több hónapra Dramanba. Öt hetes kintlétünk tulajdonképpen csak egy terepszemlének mondható, melyben alapismeretekre tettünk szert, megismertük az embereket, és talán sikerült meglátnunk átalakulásuk egy stádiumát.

„Mikor elérkezett az utolsó nap, arra gondoltam: miután elmegyek innen, az egész olyan lesz, mint egy álom. Felöltött bennem, vajon képes leszek-e mindent úgy visszaadni, ahogy történt. Bizonyára nem, hiszen én ott voltam, mások nem”.

Az egész terepmunka, melyben egyszer tumbol a szél és elsodor, másszor elcsitul, időt hagyva a szemlélődésnek, olyan tapasztalatokat adhat a kezünkbe, melyeket máshol nem élnénk át; ez maga az a folyamat, amikor az elméletből gyakorlat válik, s abból ismét egy teória születhet. Ennek feldolgozása (értem ezt egyéni illetve tudományos szinten) nem egy napba telik, de még csak nem is hetekbe...

Visszajövetelünk után pedig hatalmas felelősség rakódik ránk: mindent, amit láttunk, hitelesen kell visszaadnunk, így azt is, amit talán még fel sem fogtunk. „Ad hoc és ex post ügyről van szó. Csak akkor érted meg, mit csináltál (ha egyáltalán megérted), amikor már készen vagy...” (Geertz: 2003)

JEGYZETEK

- ¹ Gambia második fővárosának titulált város, lakossága 183.033 fő.
- ² Idézet a terepnaplómból. A későbbiekben az ebből való idézeteket dőlt betűvel jelzem.
- ³ A kulturális antropológia egyik módszere a résztvevő megfigyelés, mely során a kutató az adott közösséggel együtt él, tehát terepmunkát végez, és próbálja felfejteni a társadalmi viszonyokat, szervezeteket és azok kapcsolatát; E viszonylatok megismerésekor egyfajta 'belső kívülálló' szerep betöltésére törekszik.
- ⁴ kulturális sokk: az idegen kultúrában eltöltött időszak feszültségekkel terhelt, hiszen a kulturális közeg megváltozik; a kulturális különbségek okozta stresszben, frusztrációban nyilvánul meg.
- ⁵ életsokk: a fizikai környezet mássága okozta nehézségek (éghajlat, táplálkozás, betegségek stb.).
- ⁶ Schumicky Lilla a kutatótársam volt a terepmunka során.
- ⁷ Nyugat-Afrikában a XVII. század végén kezdődött meg az isz-lamizálódás.
- ⁸ Gambiában compoundnak hívják azokat a családi tömörüléseket, nagycsaládokat, melyek tagjai együtt laknak (általában három generációt ölel fel).
- ⁹ Az elnevezést kutatótársammal alkottuk.
- ¹⁰ A falu vallási vezetője.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BABBIE, EARL
1989 A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Budapest: Balassi Kiadó.
- BARTHES, ROLAND
1982 Authors and writers. In A Barthes Reader. Susan Sontag (szerk.) New York: Hill and Wang.
- BOGLÁR LAJOS
1993 Akcióantropológia, avagy hol húzódnak a tolerancia határai. In Kunt Ernő – Szarvas Zsuzsa (szerk.): *A komplex kultúrakutatás dilemmái a mai Magyarországon*. Miskolc: Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszék.
- 2002 Relatív viszonyaim... (Öninterjú). In: Magyar Lettre Internationale 2002 nyár, 45:2-7.
- 2003 Az adaptáció művészete. In: A. Gergely András (szerk.) *Kulturális antropológia*. Tantárgyi forrásanyag az Ember-, erkölcs- és vallásismeret tantárgyhoz. Budapest: MTA PTI – ELTE BTK – Veszprémi Egyetem. Illetve <http://mek.oszk.hu/01600/01668/01668.htm>.
- CHAGNON, NAPOLEON ALPHONSEAU
2005 Yanomamö – a harcos nép. *Anthropolis* 2.1/2.2: 35-47.

- FIRTH, RAYMOND
1983 We, the Tikopia. Stanford, University Press.
- GEERTZ, CLIFFORD
2001 Az értelmezés hatalma. Budapest: Osiris Kiadó
2003 A tény után. In: A. Gergely András (szerk.) Kulturális antropológia. Tantárgyi forrásanyag az Ember-, erkölcs- és vallásismeret tantárgyhoz. Budapest: MTA PTI – ELTE BTK – Veszprémi Egyetem. Illetve <http://mek.oszk.hu/01600/01668/01668.htm>
- MALINOWSKI, BRONISLAW
1967 A diary in the strict sense of the term. New York: Harcourt.
1972 Baloma. Válogatott írások. (Bodrogi Tibor szerk.). Budapest: Gondolat Kiadó.
- RÉGI TAMÁS
2004 Egy lapon egy napom. Gyakorlat és elmélet kapcsolata kelet-afrikai terepmunkámban. *Anthropolis* 1.1: 100-107.
2004 Afrikai terepmunkáim néhány érdemi módszertani tapasztalata. *Kisebbségkutatás*. 13. évf. 3: 440-445.
- RHYS-WILLIAMS, THOMAS
1967 Field Methods in the Study of Culture (Study in Anthropological Method). New York: Rinehardt & Wilson.
- SIMPSON, ROBERT – COLEMAN, SIMON M.
1998 Az antropológia felfedezése. In: A. Gergely András (szerk.) Kulturális antropológia. Tantárgyi forrásanyag az Ember-, erkölcs- és vallásismeret tantárgyhoz. Budapest: MTA PTI – ELTE BTK – Veszprémi Egyetem. Illetve <http://mek.oszk.hu/01600/01668/01668.htm>.
- SLATER, MARIAM K.
1976 African Odyssey. An anthropological adventure. Garden City, New York: Anchor Press.
- SURET-CANAL, J.
1983 Négerkereskedelemtől a neokolonializmusig. Budapest: Kossuth.
- VARGYAS GÁBOR
2004 A vietnámi brúk között. In: Boglár Lajos (szerk.) „Így kutatunk mi...” I. kötet. Budapest: Szimbiózis. 29-40.
- VIDACS BEA
2004 Terepmunka Kamerunban: a kameruni futball és a nemzeti tudat. In: Boglár Lajos (szerk.) „Így kutatunk mi...” II. kötet. Budapest: Szimbiózis. 29-41.
- WEISS, FLORENCE – STANEK, MILAN
1993 Interjú Florence Weiss és Milan Stanek baseli vendégeinkkel. Riporter: Dura Márta, Révész Renáta. In: Boglár Lajos (szerk.) „Így kutatunk mi...” II. kötet, melléklet. Budapest: Szimbiózis. 103-130.

A falutábla

Joran Lwehabura Bashange

Deputy Director for Organisation Civic United Front

Engineer by profession. Got his second Master's degree in sugar technology in Cuba. Worked 14 years in a sugar factory, then, after having been sacked, joined the central administration of the Civic United Front (CUF) in Dar es Salaam as deputy director for organisation. He ran for a seat in the last parliamentary elections of 2005, but came only as second with 28.5% of the total votes of his constituency in Mikumi (his major competitor, Clemence Beatus Lyamba of the Revolutionary State Party (CCM) got 68.2% of the valid votes.¹

Interview with Joran Lwehabura Bashange²

Multiparty democracy in Tanzania?

Political will missing

István Tarrósy (IT) After Tanganyika gained independence in 1961, then, two years later, Zanzibar achieved the same status from Britain, Julius Nyerere came up with the idea to form a union between the two independent entities, so, in 1964 the United Republic of Tanzania came into existence. Following the first three decades of one-party ujaama Socialism, and to my view, under substantial pressure from the international community, Tanzania amended its constitution in 1992 allowing other parties to be set up and join the political arena. Many scholars say that despite this change, there is no real (functioning) multiparty democracy in Tanzania. There are a number of parties in opposition, among which the Civic United Front (CUF, pronounced as [kʌf]) is the strongest, with the largest number of supporters. With reference to the last presidential and general elections in December 2006, what were the major elements of your manifesto, with which you tried to raise awareness among the voters for the sake of gaining as much support as possible?

Joran Lwehabura Bashange (JLB) Our major aim, very similarly to all other parties, is to get into power so that we can have the power needed to be able to deliver towards the citizens. Tanzania is a poor country, it has been lagging behind other African, as well as other developing countries, and we want its economy to be boosted. We have a lot of natural resources,

which should be used in a better way. CUF aims at developing the economy so that the people can be able to meet the demands of our global world.

IT What would be your approach, the economic philosophy to boost the economy?

JLB To use all the resources of the country for a really working economy. At present, these resources are being sipped out, unfortunately, as bribery is endemic to the system. Many of the mines are privatised, resources sucked out. We intend to revise all the national policies connected with, for instance, privatisation, diamond mining, and others focussed on our national resources. You must note that 80% of the people living in our country are peasants, and the methods they use to cultivate land are not right. We want to modernise.

As for our political manifesto, we have a number of core issues: apart from the reform of our economy, education and health are key areas. We stress upon accountability and responsibility in general, together with to improve the general standards of living, to fight for Human Rights. We are convinced that the country lacks accountability, which is crucial for any better democratisation and sectoral developments.

We also want to reform our party, especially, our administration so that we better communicate and organise ourselves. At present, we have approximately 1.5 million supporters, and we surely need more to overcome the governing force, i.e. Chama Cha Mapinduzi (CCM).

IT The 1992 constitution opened up the political space for competition, at least theoretically. Among the many parties, not talking about CCM, CUF is the strongest opposition party. There are others in opposition, so why have not you formed a coalition with them, as the Kenyans did with their Rainbow Coalition, and with that they could win the elections?

JLB In Kenya it was possible, but the Tanzanian constitution does not allow forming election coalition between two political parties! However, in 2000 CUF tried it. It was not easy to put it clear which party the common candidate was standing for. If you make a coalition, and you happen to win, the candidate comes into power, but the problem arises how to govern the country or lead the government.

Regarding the constitution, even in the preamble today: Tanzania is still a socialist state. So, you see that reforms are badly needed to change the mindset of the political elite.

IT Then, it is a vicious circle! I do not think that it is possible to change your constitution unless the governing party agrees to; but they do not seem to take this step because they do not want to risk their deeply “fixed” position. How can you imagine your future without such a political will to change the constitution?

JLB We are drafting a memorandum of understanding for a new constitution. We will present it to the voters and to the government very soon. We want to initiate a referendum.

IT How can you communicate your ideas towards the citizens? Is there a real opportunity for you in the Tanzanian political communication sphere to reach out and articulate your thoughts and views?

JLB The media are heavily dominated by CCM. They do not give other parties a chance to get into the daily flow of information. We launched our own party magazine, a weekly paper entitled *Fahamu*. We produce 7,000 copies of each issue per week. It is rather expensive, and we have been trying to make relationship with other media. At least, we would like some articles to be written about us and our activities. Quite recently we got some hours in some radios where they make interviews with our chairman. You know, sometimes they are afraid to give opportunity to other parties. If you want to enjoy the support of the government, you need to explicitly support CCM. If you want to have a job, you need to support CCM. In 2000 I was sacked when I explicitly supported the opposition.

As for other forms of communication, we go out to villages, to meet and talk with the people, to make them understand what CUF fights for. We also develop an Internet site.

In general, I am saying that different views are to be heard and articulated. In our young democracy this is very much needed! But the problem is that the ruling party has no political will to implement a real multiparty democracy.

IT Although Tanzania has been regarded as one of the most politically stable African countries since its independence, any time you have elections, there are riots and violence on the island of Zanzibar. How do you view the whole process from within your own party, which definitely has a stronghold in the islands, especially in Pemba?

JLB Zanzibar was terrible during the last elections. People were ready to be killed, and the government was ready to kill. Many monitoring teams were following the elections with great care. The East African Community (EAC) election observers said that everything was fair. The Southern African Development Community (SADC) monitoring also stated everything was OK. There seem to be some kind of an agreement with the government of Tanzania to save their interests.

IT Do you think at anytime Zanzibar wants to be cut out of the union?

JLB If the union government, which means again that the ruling party allowed this, Zanzibar would go for it; Zanzibar would separate itself from the union. Zanzibar feels to be oppressed, and that former Tanganyika overrules the island. It does not feel that redistribution of wealth is done in the right way! Almost 96% goes to Tanganyika. However, I do not think that this separation would be equal to the destruction of the unity. There are ways for co-operation. I say that three independent governments are needed: one for Zanzibar, one for former Tanganyika, and one for the union, in which Zanzibar is not only semi-autonomous, but has real autonomy. I do not want Zanzibar to be regarded only as a “province” (or region) of Tanzania. A government of national unity is needed, but this depends on the ruling party, which does not want it. CUF says that they should give others responsibility, and make them responsible, too, about the major and fundamental problems and matters of our country. A common political will in this direction must be formulated!

Conclusion As Vibeke Wang underlines, “there has been little commitment on the part of the ruling party to ensure progress towards democratic consolidation other than holding regular multiparty elections (Tripp 2000:193; Hyden 1999:146-147). The system still vests tremendous powers in the executive, and lacks the checks and balances a strong parliament could provide (Ewald 2002:5; Tripp 2000:198), a problem which remains one of the greatest challenges to Tanzanian democratisation.”³

NOTES

- ¹ All data of all the constituencies can be downloaded from the website of the National Election Commission at: <http://www.nec.go.tz/results/2005-parliamentary-election-results-candidates.pdf>
- ² The interview was made on 21 November 2006 at the HQ of CUF in Dar es Salaam by István Tarrósy.
- ³ Wang, Vibeke (2005). The Accountability Function of Parliament in New Democracies: Tanzanian Perspectives. Bergen: CMI Working Paper 2005: 2. 1. From the Internet: <http://www.cmi.no/pdf/?file=/publications/2005/wp/wp2005-2.pdf>

Émile Durkheim (1906)

„A maszáj társadalom szerkezete”

Feljebb láthattuk, hogy kik is etnikailag a maszajok, és hogy miben áll vallási hitük. Már csak az maradt hogy megismerjük jogi rendszerüket,² Merker³ munkája nyomán.

Társadalm szerkezetük két szemléletet tükröz:

Mindenekelőtt van egy rendszer, melynek alapjai a klánok. Merker szerint ugyanis a társadalom három nagy csoportosulásból tevődik össze, amiket a szerző *Stämme*-nek nevez, és ezek tulajdonképpen maguk a klánok (valószínűleg elsődlegek). Egészen a közelmúltig, a házasság tilos volt ugyanazon *Stamm*-on belül. Egyébként, Hollis határozottan ezt a megnevezést⁴ adja nekünk. Ezeknek az elsődleges klánoknak minden tagja elfoglal egy bizonyos helyet a másodlagos klánok tagjai között. De ezek nem mindegyike van ugyanazon a szinten. Létezik közöttük egy bizonyos hierarchia. Vannak a főklánok és a többiek, amelyek alárendeltjei az elsőeknek, anélkül, hogy minden alkalommal pontosan megmondaná, hogy miben áll ez az alárendeltség. Valószínűnek tűnik nekünk, hogy egyszerűen a másodlagos klánok egy új felosztásáról van szó, aminek az *Untergeschlechter*-ek csak további részekre osztása lesz. Ez az, ami Hollis⁵ egy feljegyzéséből következik.

A különböző klánok között létezik a közösségi munkának egy bizonyos megosztása. A kiemelkedő tekintélyt élvező klán tagjaiból kerül ki kötelezően a társadalom vezetője (akit *el oiboni*-nak hívnak), miként a varázslók is, akik különböző kerületekben töltik be szerepeiket. Ez a vezető nem a hagyományos értelemben vett uralkodó. Sokkal inkább nemzeti szenthez, pátriárkához hasonlítható, akinek a hatalma kizárólag vallási és erkölcsi.

A vallási szokások sértetlenségének megőrzése a többi klánra hárul. Az egyikben közös, hogy a vallásuk által elítélt tevékenységet végzik. Ez az, amely a vas megmunkálásával kapcsolatos. A kovácsok klánja, a páriák klánja. Ők a „tisztátalanok” csoportját alkotják. Isten megtiltotta a férfiaknak, hogy vért ontsanak. A kovácsok, akiknek a fő elfoglaltságuk a fegyvergyártás, ezáltal, úgy tűnik, hogy ellenszegülnek az isteni tiltásnak és emiatt, az istenség elátkozza őket. Ez az érv arra, hogy megmagyarázza a megvetést és a távolságtartást, amelyet ez a klán elszennved. (*fordító megjegyzése: hasonlítanak a bűnbak szerepéhez*) Ez a nézet elég meglepő attól a népcsoporttól, akik, mint ahogy majd azt látni fogjuk, alapjában véve harcos természetűek.

Az első rendszer mellett, amely politikai-családi természetű, egy másik is létezik, amit a szerző életkori csoportok szerinti rendszernek hív, de pontosabban jellemez, ha azt mondjuk, hogy ez alapvetően katonai. Lássuk, hogy miben áll ez:

A fiatal fiúk beavatására, ami a körülmételéssel történik, akkor kerül sor, amikor már alkalmasak tűnnek fegyverviselésre, vagyis 12-16 év között. Alkalmasnak ítélni egy gyermeket a körülmételésre, nem más, mint harci méltóságot adni neki. Ez még nem végleges beavatás, erre periodikusan, négy évente, ismétlődő szertartás során kerül sor. Ez az igazi beavatási ünnep, ennek időpontját az *el-oiboni* szabja meg. Egyszerre avatják fel a kerület fiatal férfait, akik elérkeztek az érett korba, és akiket körülmétéltek az idő alatt, ami az előző szertartás óta eltelt. Ugyanazon szertartáson, harcosnak előlépett minden beavatott, egy nagy morális egységet alkot, és az *ol boror* névvel illetik őket. Ezek mindegyike, aki ennek részese, ugyanazt a nevet kapja, mégpedig ugyanazt, amit a szertartás napjáé volt. Saját vezetőjük van. Állandóan együtt van velük és ugyanazt az életet éli, mint a csoport többi tagja. Ez az állandó és széles kapocs a haláláig tart. Ez a *ol boror* az, ami a katonai szervezetnek a bázisát adja.

Az *ol boror* a legfiatalabbak, az utolsó beavatottak csoportja. Ez egy különleges, egyedi részt képez, ezt nevezhetjük az újoncok táborának is. A közvetlenül előtte lévő korosztály beavatottja egy másik csoportot alkot, akiknek különböző jogai és kötelességei vannak: ők tulajdonképpen igazából a harcosok csoportja.

Ha jól értjük a szerzőnket, az aktív hadsereg az, amelyik még béke idején is a katonai életet éli, aligha áll két *ol-boror*-ból. Ugyanis, az aktív hadsereg csak nőtlenekből szerveződik, mivel a férfiak 28 éves koruk körül házasodnak. Alig szolgálnak a hadseregben

10 vagy 12 évet. Amikor minden legidősebb *ol boror* férfi nő lesz, nem tartoznak a harcosok közé a szó teljes értelmében. Elhagyják a tábort és visszamennek a családjukhoz. De azért háború idején, mozgósíthatóak ők a tartalékosok. Ami pedig a legidősebbek csoportját illeti, csak azért ragadnak fegyvert, hogy megvédjék a falujukat vagy a kerületüket, ha az veszélyben van. Hogy még egyértelműbbé tegyük az olvasó számára, hozzá kell tenni, hogy az aktív hadsereg minden egyes *ol bororja* szét van osztva egy bizonyos számú alcsoportra, akiknek ugyancsak megvan a saját egysége és egyedisége. Valójában, minden azonos kerületből való társbeavatott 100 vagy 200 harcosból álló társaságot alkot, amelynek saját vezetője van és tagjai szorosan együtt élnek. De, amikor az *ol boror* tartalékos lesz, ezeknek a csoportosulásoknak az egyedisége elhalványul. Nem lesz egyedi vezetőjük és eltűnnek a társadalom tömegében.

Ez a kettős felépítésű szerkezet, ami egyrésztől politikai és családi, másik részről katonai, visszatükröződik a társadalom felépítésén is.

A maszáj települések elhelyezkedési egysége, a *kraal*. A *kraal* egy 20-50 kunyhóból álló házcsoport, ahol a kunyhók körkörösén helyezkednek el, szorosan egyik a másiknak szorítva. A közöttük levő távolság alig több, mint 50 cm. A leggyakrabban a *kraalok* elkülönülnek területileg egymástól, de előfordul az is, hogy több *kraal* egyetlen faluba tömörül. Pedig, ahogy van kétféle társadalmi szerveződés, ugyanúgy létezik kétféle *kraal* is, aminek a felépítése nagyon különböző. Egyik a házas embereké és azok családjaié, vagyis a civil lakosságé, míg egy másik a harcosok *kraalja*.

Egy civil *kraal* lakóhelye egy családnak vagy családok halmazának. Az utolsó 12-14 évig minden családnak meg volt a maga

különálló *kraal*ja. Ez csak az új keletű és rendellenes gazdasági helyzet hatása alatt változott úgy, hogy több családot rávettek arra, hogy összegyűljön és ugyanabban a *kraal*-ban éljen. A civil *kraal* megfelel annak a rendszernek, aminek az alapja a családi csoportosulások. Férfiak, azok törvényes feleségei és még fel nem avatott gyermekei élnek itt.

Minden más katonai *kraal*. Kerületenként egy van ilyen és ez magába foglalja az összes fiatalembert a kerületből (átvettük a kerület kifejezést a szerzőtől, anélkül, hogy tudnánk, mi is a tulajdonképpeni jelentése, mivel sehol sem határozza meg). Így a fiatal férfiak, akiket már körülmélték, elhagyják családjukat, elköltöznak a velük egyidősek társaságába, akikkel egy különleges intézményt alkotnak. De ez a *kraal* sem nő nélküli. A ott élő fiatalemberekhez az anyjuk is odamegy lakni. Sőt, minden harcoshoz van szeretője, még nem körülmélt fiatal lány. Minthogy a körülméltetés előtti terhességet szégyenletes dolognak tartják, így ezek a fiatal házások mesterséges módot vesznek igénybe, hogy a kapcsolatuk terméketlen legyen.

Ez a katonai rendszer tehát ellentétben az elsővel, kötelezi a fiatalembereket és fiatal lányokat, hogy egy adott korban elhagyják családjukat, és hosszú időn keresztül egy teljesen különböző életet éljenek együtt. Ez a rendszer állandó és meghatározó, mert a maszajok többé-kevésbé állandóan harcban élnek, a házastársi kapcsolat így elég gyenge. Nemcsak a katonai időszak alatt, hanem ugyanúgy előtte is, egy gyermek az anyjával elhagyhatja az apai házat és letelepedhet máshol is. A család összes tagja bármikor, elhagyhatja az otthonát és letelepedhet ugyanabba a klánba tartozó családnál, amikor megszerezte az állampolgársági bizonyítványát, és magával visz néhány, apjától lopott jószágot. Ez a házastársi kapcsolatokra is érvényes. Ugyanez a helyzet, amikor az anya követi a fiát a katonai *kraal*-ba, vagy amikor a férj házán kívül telepedik le. Ez azt jelzi, hogy a nő könnyen elhagyhatja a férjét. Másrészt, a házastársi féltékenység csaknem ismeretlen érzés. «A nő minden férfi rendelkezésére áll, aki ugyanolyan korú, mint a férj és, aki kívánja a nőt.»

Minden jog, akár a házastársi, akár tulajdon tisztázatlan a maszaj társadalomban. A kerület földjeinek, legelőinek tulajdonosa minden ott lakó, de a jog gyakorlása bizonytalan. A jószág jól kivehetően a családfőhöz tartozik. Ugyanakkor jogai elég meghatározatlanok. Azt mondják, hogy a fiú elrabolja az apja jószágait, de a rablást senki sem akadályozza meg, hallgatólagosan tudomásul veszik. Felesleges hozzátenni, hogy a szerződések jogszerű betartása ezeknek a viszonyoknak a rendezésekor még kezdetlegesebb. Ellentétben az előbbiekkal, az ajándékcseré nagyon fejlett gyakorlatot mutat. Ugyancsak van egy különös szokás, mi szerint különböző neveket adnak egy rokonnak amaz ajándék szerint, amit kapott. Ezek az ajándékozások a jószágok fejében történnek ellentételezésként.

Összefoglalva, ami a maszaj nép jogi meggyőződését jellemzi, az a rendkívüli határozatlanság. Ami a családot, a tulajdont vagy a

házassági szerződést illeti, a szabályozások elég következtelének. A jogok és köteleességek rosszul vannak megállapítva. Nem lehet tudni pontosan, hogy hol kezdődnek és hol fejeződnek be. Egy megjegyzést követve, amit a szerzőtől kölcsönöztünk, gyakran az erőszak az, ami eldönti a vitás kérdéseket. Ez az eredmény persze a háborúnak és a katonai rendszernek a társadalom életében betöltött szerepének tulajdonítható. A régi társadalmi szerkezet, amelynek a családi csoportosulások voltak az alapjai, megrendült, miként az erkölcsi nevelés is, amit magába foglalt. A tisztán katonai csoportosulások elsődlegesen meghatározókká váltak. Pedig ezek, természetük miatt, rossz közeget alkotnak a jogi élet fejlődésének.

A mű, amit éppen elemzünk, újlag bizonyítja, hogy mennyire hátrányos számunkra, ha a megfigyelő nem rendelkezik egy vázzal, amelyben megfigyelései tervszerűen felsorakoznak, sem irányító ötletekkel, ami orientálja ezeket. Merker úr közelről látja a dolgot, amikről beszél, lelkiismeretesen végezte kutatásait. Számos fontos adatot gyűjtött össze, amiről meg is bizonyosodhattunk. De először is, mivel nem volt elegendő érzéke a létező kapcsolatokhoz, amelyek fennálltak a különböző társadalmi tények között, rend, amiben azokat bemutatta, gyakran túlzottan felületes. A szokások, az intézmények leírása azért vannak, hogy világossá váljanak az összefüggések. A terjedelmes fejezetekben ezeket néha elválasztja egymástól. Elemzésünkben nem kell rákényszeríteni magunkat arra, hogy kövessük az írótól örökölt rendszert. Sőt, ugyanabból az okból kiindulva, előfordul vele, hogy elhalad a legfontosabb kérdések mellett, anélkül, hogy azokat észrevénné. Így beszél a klánról (*das Geschlecht*), anélkül, hogy megmondaná, milyen körülmények határozzák meg, mennyire terjed ki, milyen kapcsolata van a szoros értelemben vett családdal. Ezekből következően sok a homályosság azon a képen, amit a családszerkezetről elénk fest. Ellentmondásos állításokat találunk, ahol ez rögtön feltűnik akárkinek, aki ismeri a problémát. Így a 30. oldalon, azt mondta, hogy az apa a családfő és néhány sorral később pedig azt, hogy a családfőt a testvérei is megfoszthatják hatalmától. Az egyik, amikor több oldalági törzs él együtt. Ha viszont az apa van a család élén, ez az, amikor csak egy törzsre van korlátozva. A 46. oldalon azt mondja, hogy házasságkötés alkalmával a menyasszonyt megveszik, és ezzel kiválik a szülői családból, teljes egészében belép a férje családjába. A 195. oldalon, ellenkezőleg, azt tudjuk meg, hogy az özvegy, amikor nincs fia, visszatér a férje halála után abba a családba, ahonnan származik. Ez azt jelenti, hogy nem vált a férje családjának szerves részévé. Valóban, a szerző által állított tényekből az következik, hogy a maszajoknál, mint számos más népnél, akit a vőlegény megvásárol az nem nő személye, hanem a házasságból született gyerekek. Mivel a gyerekekhez szóló jogok az ár által változnak, nem mindegy valójában, hogy teljesen kifizették vagy sem. Észrevehetjük ugyanannak a ténynek jó néhány homályosságát és ellentmondásosságát, amelyek arra utalnak, hogy mennyire nélkülözhetetlen a kutató számára a szociológiai kultúra, hogy pontosan és helyesen lássák a szemük előtt lévő tényeket.

Fordította: Paulics Petra

JEGYZETEK

¹ *Année sociologique*, 9. p. 184.

² Hollis munkája, *The Masai*, stb, amiről már fentebb beszélt, nem tartalmaz szinte semmilyen tájékoztatót jogi rendszerükről; ezért nem térünk itt ki rá. Mégis látni fogjuk, hogy majd elveszünk tőle információkat.

³ Merker M., *Die Masai. Ethnographische Monographie eines ostafrikanischen Semienvolkes*. Berlin, 1904.

⁴ Hollis szerint, nemcsak három, hanem igazából négy létezik ezekből az elsődleges klánokból, amelyeknek a következők a neveik: L'Asier, Il-Meňgana, Il-Moleleyan, Il-Mokesen. A két megközelítés között a különbség az Il-Mokesen klánból adódik. Hollis elsődlegesként számol vele, Merker pedig csak az Il-Moleleyan klán egy alosztályának tekinti. Hollis hozzátesz még egy érdekes részletet, és ami érthetőbbé teszi a hibát, amit elkövetett – közli Merker. Ha a négy klán képviselőiről kiderül, hogy egy *raid* részei, az első kettő tagjai úgy tekinthetők, mintha ők egészet alkotnának és egyetlen, ugyanazzal a névvel illethetők (vörös vérű bestiák); és a két utolsó tagjai szintén egy név alá gyűjthetők (a fekete bestiák). Ez a tény azt látszik megerősíteni, hogy ez a négy klán, korábbi két primitív csoport származékai, amelyek a törzs igazi elsődleges klánjai voltak. Vagyis, hogy a maszajok eredetileg, két frátriára lettek felosztva, ausztrál példa szerint.

⁵ Op. Cit., p. 260, n° 1.

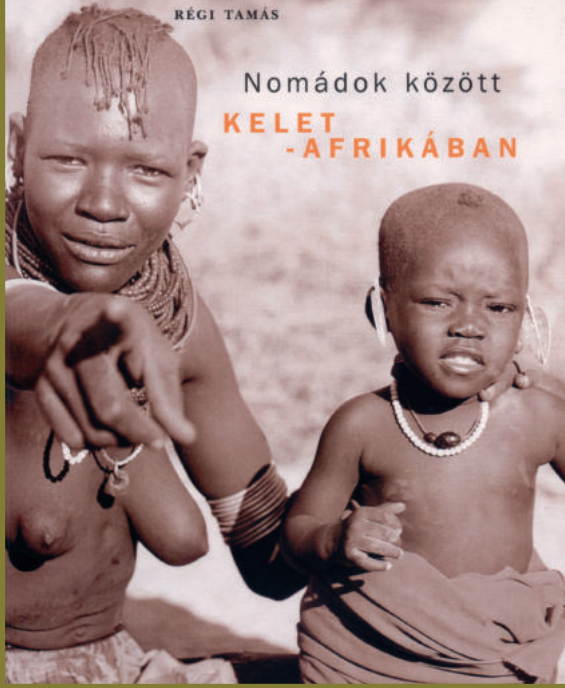

Forrás: Pictures of Hungary fotóügynökség (www.picturesofhungary.com)

anthropolis

RÉGI TAMÁS

Nomádok között
KELET
-AFRIKÁBAN

Könyvajánló

Régi Tamás

Nomádok között Kelet-Afrikában

Társadalomtudományi érdeklődésű és a másságokra fogékony lelkek között vajon kit ne érdekelne Afrika rejtélye, mítosza és valósága? Ki ne emlékezne vadász-kaland-olvasmányokra, televíziós magazinműsorok élménydús perceire, tényérakjú népek fotóira, maszai harcosok táncára, kősvatagi kietlenségre vagy Teleki-expedícióra, djembék ritmusára vagy pálcavékony faragott figurákra az afro-boltokban?

Régi Tamás, aki nem elégedett meg a hazai tájakon hozzáférhető afrikai szakirodalommal, hanem nekiindult az észak-kenyai Chalbi-sivatagnak és a dél-etióp Omo-medencének, hogy magánérdekű expedícióját az antropológiai kíváncsiság hajtóerejével vigye véghez, most kötetben foglalta össze három hónapos kalandzásait, melyet az Anthropolis egyesület jelentetett meg. Nem lévén afrikanista, s ebből fakadóan nem is izmoskodva a „jobbán tudás” vagy a másfajta tapasztalat bölcsességével, a könyvet most a szerző intenciónak megfelelően igyekszem megolvasni és bemutatni. Régi Tamás ugyanis bevallott szándékkal írta művét egyszerre két céllal és két olvasói magatartásnak tálalva: tudományos expedíciót lepipáló módon, egyedül kalandozott a hol vészterhes, hol álmosítóan forró, betegséget lehelő, pillanatszerű változásoktól gazdag tájakon, s ezt a kalandregényt kínálja

elsődleges olvasatra, kényelmes fotelban telelő kíváncsi olvasóknak; hol pedig zord szakirodalmi paraméterekhez tartva magát, a kutató primér kötelezettségével és az etnológus gyűjtő szakmai korrektségével tálalja az afrikai népek szociokulturális tájképét. A kötet hátoldali szövegében egyértelműen leírja célját: „Antropológiai szempontból leginkább az érdekelt, hogy milyen viszonyban vannak a 21. század elején a sivatagban élő nomád népek a sivatag határán létrejött városokkal és a kormányokkal. Tisztában voltam azzal, hogy a választ csak úgy kaphatom meg, ha minél több helyre eljutok. Sivatagok mélyére, isten háta mögötti porfészekbe, ahol nem ritkák a fegyveres nomád rablóportyák és a nőrablások sem. De megfigyeléseimet megróbáltam függetleníteni a mindennapi kényszerű kalandoktól. Az olvasóra bízom, hogy ez mennyiben sikerült”.

Amilyen kegyes a följajlás a mű megítélését illetően, annyira felelős is az ítékezés a kétféle olvasói attitűd szempontjából. Minthogy magam is antropológiai érdeklődésű/érdekeltségű volnék, és sosem jártam sivatagi népek között, a két olvasat összemontírozását, egymásra vetített összképét igyekszem megkonstruálni. Elsőként is a vállalkozás körvonalazott értékelésével, majd egyes részleteit, s végül a kötet tudományos hozamát illetően.

De már az első körvonalaknál engedtessek meg az összevetés a lehetőség és a megvalósulás tartalmait illetően. Régi Tamás, aki nemrégiben a Magyar Afrikanisták fotókiállítását szervezte meg az első magyar terepkutatók kincseitől napjaink fotósainak és kutatóinak dokumentációig fölmutatva e földrész magyarok által korántsem elkerült tájain készült fotográfiáit, ezt a kötetet is olyan képekkel dúsította, amelyek feketén-fehéren beinvitálnak a megismert-megtapasztalt népek belső tereibe, színesen fölillantják a tájak természetét és kíméletlenül zord harmónáit, ugyanakkor tudományos érvényű lenyomatot adnak a szerző jelenlétéről, olykor belekomponálva magát a kutatót is. Ez a vizuális horizont – éppúgy, mint a mű kalandos és a tudományos rétege – kellő háttérrel és mélységet, tartalmat és üzenetet adnak ahhoz, hogy értékes opuszról szóljunk. A lehetőség, hogy a kalandok sorát követve, talpunk koptatása nélkül elkísérjük a szerzőt egyetemi padosraitól a Teleki-vulkánig, kiváló összhangba komponált a kötetben. A megvalósulás árnyalatait tekintve azonban talán nem lenne érdektelen megfogalmazni az olvasói kritikát, mely szerint az eldöntetlen szándék, hogy mesélni akar vagy tanítani, bizonytalanná teszi a szakmai érdeklődőt... – ha szakkönyvnek olvasom, felszínesen kalandozó, ha pedig semmi más nem érdekel, mint hogy miképpen találkozott Tamás a maszai hatalmakkal, vagy hogy miként írható le egy rokonsági rendszer egy szétszórt lakosságú nomád tájon, akkor át kell lapoznom a személyes zöngeségeket. De hogy egy felszínesebb, ugyanakkor mégis zavaró momentumra utaljak: mintegy öt oldalanként előfordulnak olyan fogalmazási egyenetlenségek, amelyek az értő olvasószerszerkesztői tekintet hányára utalnak, s még fotók is akadnak, melyek érvényüket veszítik a tördelés művészsége vagy az „öndokumentálás” szándéka okán (a kikuju biciklisből csak éppen az alany nem látszik, a Szerzőről készült felvételek egyike-másika pedig oly életlen, hogy csakis bizonyítékként szolgálhat, miközben a fotók többsége jól komponált és szakmailag is korrekt...).

Márpedig a kötet elszánt szándéka e furmányos ismeretterjesztés. Régi Tamás kemény fából faragott, makacsul kitaró személyiség, akinek ha vallomásra kell vetemednie, akkor szinte önkínzó módon vállalja csupán, itt meg éppen e személyesség elkerülhetetlenségével kíván célt érni, s az olvasót a szakmai kérdések felé-közé invitálni. Ilyen például a bevezető, „Ahogy kezdődött” fejezet is, amelyben a szerző úgy viselkedik, mint egykor volt felfedező, akik mindjárt a családfával, iskolai élményekkel kezdik a Kilimandszáró meghódításáról szóló útirajzot, váljon annál hitelesebbé tényleges ottjártuk azáltal, hogy bemutatkoznak... Megvan a haszna ennek is, hisz innen tudjuk meg, mivégre indult Régi Tamás éppen Afrika tájaira, miként vértéződött fel a „választott antropológus” szereptudatával, miket olvasott el útra indulás előtt, s egyáltalán, milyen viszonyt lát megnevezhetőnek az elméleti antropológia és a terepkutató, állomásozó, résztvevő megfigyelő szereptudat között. Itt kap mintegy „beavatást” az olvasó az antropológusok kutatástörténetébe, noha ez kissé

elnagyolt vázlat, s néhány vitatható állítást is magába foglal. Itt kapunk képet arról is, miként dönt a szerző – hogy kedvenc formuláját idézzem, a „fiatal antropológus” – a terepkutatás mellett, szemben a posztmodern interpretatív eszmeirányzatokkal és empirikus tapasztalat nélküli tudományossággal. Talán fontos felvezetés ez annyiban, hogy „képhez hozza” az olvasót, indokolja valamelyest számára, hogyan és miért vág neki valaki szakadékoknak és vulkánoknak, kősvatagnak és a megszokott kommunikációval megközelíthetetlen népek hétköznapi világának.

Márpedig a kötet első lapjairól is megtudjuk, a V.S.Naipaul regényéből vett mottóból: „A világ olyan, amilyen; a gyengéknek, a semmi embernek nincs benne helye”. Régi Tamás pedig az a vállalkozó, akinek még részletesen taglalt sebeződései, lázai, rosszulletei ellenére sem üthetik a fejébe, hogy gyenge lenne. Talán ez az „önfejűség” kell elsősorban Afrika túléléséhez, s mint a kötetből kiderül, olykor még ez is kevés ahhoz, hogy a távolról oly idillikusan és zártan, „természetesen” és romantikusan érintetlenül élő népek elszenvadni legyenek kénytelenek a globalizáció, a városi és a pénzügyi-katonai érdekek drabális betöréseit, s olykor még a szomszéd nép vagy saját törzsbeliek erőszakos uralgását is. Fontos momentumok ezek, s nemcsak a Régi Tamás által bejárt területeken érvényesek, hanem Afrika jelen állapotát tükröző egyéb írásokból is első szinten kiolvashatóak.

A recenzióknak nem áll módjában a rendelkezésére álló keretek között a kötet további fejezeit is részletesen ismertetni, mérlegelni, értékelni. Miként a szerző is „olvasóra bizza”, mennyire sikerült a kortárs kérdéseket az évezredek helyi kultúrák között föllelni és mintegy „kihangsúlyítani”, magam sem tehetek másként a kötet egészével. Két momentumot azonban szinte nélkülözhetetlen lenne szó nélkül hagyni, ezeket a könyv olvasóinak „tanulsgéppen” kemelném.

A kötet egésze jól fölismerhetően hordozza a szerző kettős közlési szándékát, s ezzel nem is lenne talán komoly baj. Erre a célra a kötet alkalmas, és tekintettel a hazai antropológiai kutatások között oly kis számú afrikai tematikára, ezzel nemcsak hiánypótló szerepű, de nóvum is. Becsukva a kötetet, s latolgatva, mit adott végül is, kétségtelen erényként ismerhető el, hogy sajátos, stílusosan ugyan még körvonalazatlan, de a kortárs afrikanisztikai kutatások beszámolóihoz viszonyítva mértéktartóan követi azok leíró, ismeretterjesztő, élménykínáló és értékelő alaptónusát. A szerző több ponton is megvallja, hogy az afrikanisztikai szakirodalom általa ismert forrásai közül melyeket tekinti a maga számára érvényes opusznak, melyek nyomán szánta el magát épp ilyen kutatásra és élményközlésre. E keretek között pedig következetesen megmarad, jóllehet az élménybeszámoló tónusa inkább dominál a kötet egészében, mint a felfedező-gondolkodó etnológiai forrásközlése. (Ezt egyébiránt tükrözi a jegyzetek anyaga is, melyek igen szűkszavúak az esetek többségében, bárha a szerző a kötet felhangolójában azt ígéri, hogy a jegyzetanyag

a szakmai érdeklődéssel közeledőt is bevezeti oly rejtélyek világába, amelyek nem érdekelnek az „átlagolvasót”). Rövidebben talán úgy fogalmazhatnám: a kötetet a tudományos kaland szubjektivitása és az önismereti élmény objektivitása közötti tudásmezőben lehet elhelyezni, a szerző kedvére kalandozik időnként az egyik, máskor a másik irányba, s ránk bizza ennek értékelését. E téren, s ezzel a produkcióval tehát cselesen kikerüli a tudományos „felfedezés” dicsőségét, de fölülmúlja a futó kaland-ismertetés felszínességét is. Bizonyosak lehetünk talán abban, hogy egyetemi tankönyv nem lesz a műből, de egyszersmind abban is, hogy a most beiskolázott kulturális antropológusok és afrikanisták olyan forrásműként vehetik kezükbe Régi Tamás munkáját, amelyet ilyen céllal és ilyen szisztematikusan barangolást ismertetve még nemigen írtak Kelet-Afrika eme tájairól. (Korántsem feledve Sárkány Mihály, Borsos Balázs, Sebestyén Éva, Ecsedy Csaba és mások megannyi területen egzaktabb, de kétségtelenül szűkebb körű áttekintését, monografikus szándékát és ezért könnyedebben konstruált tematikus horizontjait...!)

A másik, ennél talán még érdekesebb erénye a kötetnek, ami a kalandos ismeretre vágyó olvasót talán kevésbé érinti, a mélyebb szakirodalmi érdeklődést tanúsítót viszont annál inkább, hogy a könyv az antropológiai tudásterületen empirikus kutatásra épülő mű-egészben hol helyezhető el. A kulturális antropológia hazai irányzatai (kissé merev, de sokak által érvényesnek tekintett felosztás alapján) nemcsak elméleti és terepkutatási ágazatok szerint oszlanak meg, nemcsak történeti és jelenkori, hazai és tengeren túli, vagy hagyományos témaválasztású és interpretatív tónusokban térnek el, hanem ezen belül a megtalált terep, a kutatási ismeretanyag és a kutató személyének összehangolt bemutatása, „irállya” stílusos földolgozása terén sokkal inkább. A történeti, a filozófiai, vagy pszichológiai, orvosi, vallás-, politikai és gazdasági antropológiák tematikus felhangjainál sok esetben árnyaltabb különbségek szólnak meg a *reprezentáció*, a tudásminőségek bemutatása, megnyitása terén. Régi Tamás, aki ugyan a bevezető fejezetekben már bevallja, mely iskolákat járta és milyen érdeklődési irányban találta meg a számára érvényes antropológiai célképzetet, ezt a megjelenítési módot olyan személyiség nyomában választotta ki magának, akinek voltaképpen sosem volt hallgatója, sem kollégája, sem vallottan követője. Ez a közlésmód leginkább Boglár Lajosé, aki ugyan nem volt afrikanista, de dél-amerikai terepmunkáinak java többsége épp olyan módon hangszerelt, amilyen stílusos tartományban Régi Tamás műve megszólal. Magam sem tudom, Boglár Lajos vállalná-e ezt a stílusos közelséget, és szerzőnk bármily tudatosan vagy ösztönösen követte-e Boglár interpretációs stílusát, de ez talán nem is a recenzens által eldöntendő kérdés. Talányos volta azonban az analógia-alkotáson túl méltó magyarázat keresésére is ösztökél, s ezt alighanem a következőkben lehetne röviden összefoglalni. Régi Tamás célja kevésbé lehetett Boglár Lajos művének inspirációjára hagyatkozni (a kötet bibliográfiájában nem is szerepel Boglár neve), de annál inkább követi Tamás a

hazai afrikanista kutatási hagyomány legjobbjait, akiknek utazó és ismeretközli afrikai kötetei „valahol” ezt az élményközeli és benyomás-alapú etnográfia alapozták meg. Nem mintha a magyar „afrikanisták” mind-mind egyazon hangnemben írnának, vagy egyetlen stílusrétegben hangszerelnének, de mentális alapjaikban mégis több ponton harmonizálnak. Ebből viszont az következik, hogy Régi Tamás a választott úton, a megismert szakirodalommal és a megtanult afrikanisztikai stúdiumokkal abba a tudásmezőbe kéredzkedett be, ahol nála nemzedékekkel idősebb kutatók, és az övénel jóval súlyosabb szakmai életút előnyeivel büszkélkedők már jelen voltak mint elődei és kortársai, követendő példák és szakmai mércék. Ez pedig aligha mondható kisszerű dicsőségnek egy elsőkötetes „fiatal antropológus” esetében. Kevesebbet pedig talán nem is lehet kívánni ehhez a teljesítményhez, mint azt, hogy első könyvénel csak a második és majdan a többi legyen jobb...! Az afrikai világ, s ebben a poliszokat körülvevő eltiport környezet pedig legyen a változásokat elviselni még erősebb és türelmesebb, hogy a következő könyvek is még fölmutathassák a megőrzött kultúra elemeit, tartalmait, évezredek óta változni állhatatos értékeit...!

A. Gergely András

Anthropolis, 2006, Budapest
243 oldal, 2980 Ft

Harambee

publikon
Innovation | Autonomy | Integrity

Könyvajánló

Sebestyén Éva – Szombathy Zoltán – Tarrósy István (szerk.)

Harambee. Tanulmányok Füssi Nagy Géza 60. születésnapjára

Mit is kezdene az ember egy könyvtári polcon, vagy a könyvesboltban reámosolygó kötettel, melynek idegen címe legalább arra késztet, megnézzem, miről szól, ki írta, miért rejtőzik az idegenes szó vagy név jelentése mögé...?! Az amúgy látványos, leszálló est előtti kékek és alkonypir körvonalazta borítóról két afrikai sziluettt sejjük föl. De micsoda az a *Harambee*...?

A kötet belső címlapjáról már az is kiderül, hogy a 60 éves Füssi Nagy Géza születésnapra üdvözlésére formált műről van szó, szerkesztette Sebestyén Éva, Szombathy Zoltán és Tarrósy István. A négy név így együtt már sok, a kötet vastag (459. oldalán érnek véget az angol rezümék), s ha üdvözlés, hát bizonytalán valaki olyané, aki erre méltó volt...

Látszólag ily egyszerű a könyv impresszió-szintű kezelése, ami a valóságban persze nincs így, vagy nemcsak így van. A hátoldali szövegből rögvest arra is magyarázatot kapunk: a címszó a gyarmatosítást követő időszak idején Kenyából jött szakszó, avagy mozgalmi indulatkifejező egyszerre, melynek jelentése annyit tesz: „közösen előre!”, vagy „dolgozzunk együtt...!” A könyv pedig, láthatóan tükrözi egy jeles szakember korszakos jelenlétének hatását, a közel negyven szerző tisztelgését, s valami olyas együttműködést, amelynek Afrikára vetítése határozza meg a mű alaptónusát.

Tehát Afrika, és Füssi Nagy Géza... Többen, sőt sokan vannak egyetemi hallgatók, akadémiai kutatók, újságírók, nyelvészek, televíziós szakemberek, akik a két tünemény közös nevezőjét azonnal egymásra vetített azonosítással találják meg. A magyar

bölcsészeti területen, s a nyolcvanas évektől egyre nyilvánvalóbban, Füssi Nagy Géza jelentette az Afrika-fogalom és Afrika-interpretációk valóságát. Legalábbis egy sor olyan területen, ahol Afrika egyáltalán szóba került. Merthát, valljuk be, alig-alig gondolunk Afrikával, s majdnem elegendőnek tetszik a közműveltség szintjén annak bevett tudása, hogy Afrika az, ahol meleg van, ahol a feketék és az elefántok meg krokodilok laknak, a Nílus folyik meg a felkelő népek háborúznak, s van malária meg éhezés meg AIDS is több, mint amennyi kell. De hogy még ezen kívül vannak mesék és regények is (nagy hányadukat éppen Füssi Nagy Géza fordította), van „néger szobrászat”, vannak vulkánok és sivatagok, törzsi művészet és gyémántkereskedelelem, karavánutak és vegyesen kétezres meg százmilliós lakosságszámú államok is – ez már csak a figyelmesebb érdeklődők számára nyilvánvaló.

A Harambee kötetben pedig mindezek sokszoros árnyalásban jelen vannak. Teleki-expedíció és jura kori paleolit-maradványok, rituális temetés és törzsi vagy nemzetállami diplomácia, olaj-exportálási mutatók és éhezési világcsúcscok, földrészek közti egyensúlyozó szerepkör és élelmiszer-diplomácia, poszt-gyarmati helyi politika és egyetemes emberi jogvédelem – ezekről már azok is kevesen tudnak, akik amúgy nem kezelnék „elmaradott” vagy „primitív” népeknek Afrika lakóit. A Harambee kötet ennek (s az ennél még sokkal cifrább) végtelen sokszínűségnek súlyos reprezentációja, magvas termése, mint a hazai afrikánisztika kutatási területein legrangosabb szakértők, kutatók és egyetemi oktatók Társaságának is spirituális testet-öltése. Harminckilenc szerző, s még a címetek felsorolni is sok tanulmánnyal, témával, kutatási tárgykörrel...

Másként kifejezve: ki (ne) tudná, hogy a magyar afrikanisták ennyien vannak, ilyen társaságba tömörülnek, ekkora kötetre merészkednek, ilyen hatással van rájuk egyik kollégájuk, s ezt a közös előtérést is egyúttesen vállalják... Vagy hogy egyáltalán van magyar afrikanisztika, van Teleki Sámuel vagy Kittenberger Kálmán, Szécsényi Zsigmond vagy Magyar László nyomdokain haladó hazai tudományág...! Sőt, azt még kevésbé illik tudni, mennyi mindenki és mily sok területtel foglalkozott, illetőleg foglalkozik ma is az a seregnyi magyar szakember, akiről az értelmiségi közfelfogás is aligha tud többet, mint a nilusi krokodilokról vagy egyiptomi vizilovakról.

A szándékolt naivitás persze nem rejthető el a recenzens szándéka mögött, de ha bevallani mégsem illik, akkor is ki kell mondani, hogy a kötetben megjelent írások korántsem minden tekintetben tükrözik a szerzők leplezhetetlen tiszteletét Füssi Nagy Géza iránt. Olyan személyiségről, s személyében a magyar afrikanisztika egyik legismertebb egyéniségéről, korszakot meghatározó alakjáról van szó, aki mellett (s aki révén is) felnőtt egy kutató-generáció, akik nem bizonyosan azon az egyetlen úton indulhattak csak el, amelyen egykori oktatójuk járt. Vagyis, ha azt nézzük, hogy a szuahéli nyelvészet, az afrikai szövegek, szépirodalmi művek, mesék, históriák fordítása és az afrikai szellemiséget megérteni segítő hatás mindenkiben egyként érvényesül-e, akkor értelmezhetjük a helyzetet egyneműként; ámde mások és mást is vállaltak kutatási területként, máshol és máshogyan is kutattak, mint Füssi Nagy Géza – de ez korántsem von le oktatói, szakmai presztízséből. Talán ha van biztosan érvényesülő hatás egykori hallgatói, de még kollégái körében is, az éppen a merevségektől mentes ráérzés, az elkötelezett és belefeledkező érdeklődés, az elszánt kutatás és bölklászás, ami jellemzi ezt a kört. Természetesen a kötet szerzői között akad még Füssinél is idősebb szakember, akinek nemcsak önálló és más attitűdje volt és van az egész Afrika-kérdést illetően, de ráadásul olyan más területen dolgozik, amelyen ez a hatás nem nyilvánvalóan érzékelhető. Aki például a népi hangszereket vagy az Európai Unió afrikai fejlesztéspolitikáját, paleontológiai leleteket vagy poszt-gyarmati élelemzés-biztonsági stratégiákat elemez, az aligha talál közvetlen kapcsolódást a születésnapj tanulmányokkal megtisztelt egyetemi professzor főként bölcsészeti ihlettségű életművéhez (ezekről közelítően teljes lista található a kötetben). Így tehát a legfőbb, amit a kötet világosan megjelenít: az a sokféleség, amely a méretét, egyetemes jelentőségét és változó korszakait illetően e földrészt jellemzi, s amely a kutatók eddig egy kötetben soha nem látott számát hozta össze ebben a műben. Nem kérdés ezután, mennyi munkája lehetett a szerkesztőknek, akiknek a hagyományos szaharai életmód hőmérséklet-földrajzához éppúgy értenie kellene, mint az ugandai polgárháborúhoz vagy lávamezők és óriásvulkánok Kelet-afrikai földtörténetéhez, az angolai falvak határkijelölési gyakorlatának forrásaihoz vagy a világgazdasági marginalizálódás és a mezőgazdasági termelés-fejlesztés újabb kori stratégiáihoz.

A kötet „együtt-csinálása” ugyanakkor mégis kivételes teljesítményt tükröz. A harminckilenc szerző vélhető többsége azt az írását szánta ebbe a kötetbe, amelyet vagy Füssi Nagy Géza művéhez és személyéhez közelinek érzett, vagy pedig épp ez állt rendelkezésére.

Épp ezért korántsem monografikus a könyv, vannak talán területek és biztosan vannak kutatók is, amelyek/akik kimaradtak (akár önként, akár véletlenül) az üdvözlő kötet szerzői köréből, noha nem kevésbé kedvelik Füssi Nagy Géza személyét vagy munkásságát, de egészen más világokban járnak, s most nem volt „indulásuk” új művet alkotni erre az alkalomra. Ez azonban nem von le sem munkáik értékéből, sem e kötet kivételességéből. Volt, aki egyetemi oktató kollégájaként az ELTE Afrikanisztikai Oktatási Programjában maradt társa, mások a Magyar Tudományos Afrika Expedícióban vettek részt Vele közösen, megint mások televíziósként, fotósként, filmesként működtek közre a Füssi készítette műsorokban, esetleg múzeumigazgatóként, akadémiai intézetvezetőként, a Magyar Nyelvtudományi Társaság tagjaként, a Magyar Afrika Társaság, a Tanzánia Barátai Alapítvány vagy a Kőrösi Csoma Társaság tagjaiként tették tiszteletüket egy írással. És nem feledendő a hallgatók széles köre sem: nyelvészek, irodalomkritikusok, külpolitikai elemzők, múzeumi kutatók lettek belőlük, elkötelezett Afrika-érdeklődéssel...

De, hogy a talányosnál konkrétabb legyen: valójában itt a magyar afrikanisták nagy találkozata zajlott le Füssi személyéhez kapcsolva. Az sem lehet véletlen, hogy a kötet 60. születésnapj átadása alkalmával kétnapos konferencia is zajlott az ELTE Egyetemi Könyvtárának dísztermében, igen népes előadói gárdával, akik nem csupán az alkotói szempontok és témakörök tekintetében voltak részesei a sokféleség édes hasznának, hanem szuverén közleményeikkel egy majdani újabb afrikanista kötet kialakítását is elősegítették. Az előadók köre részben egyezett a kötet szerzőivel, de megannyi más területről (külkapcsolatok, egyiptológia, civil szervezetek, külképviseletek) voltak jelen kiváló kutatók, egyetemi oktatók és szaktudósok is. A Festschrift és a magyar afrikanisták konferenciája azonban nem pusztán a közös cím (*Harambee*) okán jön itt össze: maga a kutatási terület hozza össze őket. S ahol egyiptológus, közgazdász, néprajzkutató, politológus, nyelvész, művészettörténész, régész, biológus, televíziós szerkesztő, könyvkiadó, mesekutató és számos diplomata úgy találkozik, hogy egymásnak szánt közlendőjük van, az nem mindennapi történet. Ha meg ez a közlendő nem pusztán egy földrész iránti lekötelezett érdeklődés, hanem egyszersmind aggodalom, kétely, remény, megoldás keresés, belátás, értelmezés és rejtőzködő szakmai vita is, akkor a jelentések terében mindez még komplexebb kép kialakítását segíti elő. A kötet és a konferencia előadói-szerzői egyaránt abban a helyzetben vannak, hogy a szakma szűkös feltételei dacára szinte reményteljes reménytelenséggel taglalhatják a kontinens sajátosságait, historikus és jövőbeli sorsát. Köztük számosan (elsősorban is a közgazdászok), azt a tételt emelték ki, amely nemcsak Afrika szempontjából kulcskérdés, hanem a földrészek közötti diszharmóniák a tárgyai, a betegségek és éhezések Afrikája, a kiszolgáltatottság Afrikája, a fölszabadult és önálló államok sorából formálódó földrész, a „harmadik világ” java része szempontjából alapvető probléma, amely a harmadik évezredben már megkerülhetetlenül központi kihívása lesz a globalizálódó világnak.

A szerzők hosszú listáját és tanulmányaik tematikáját képtelenség lenne felsorolni (a kötetben szerzői betűrendben szerepelnek, nem pedig tudásterületek szerint), ugyanakkor nem lehet nem körvonalazni sem. Talán nem érvénytelen az a megfogalmazás, mely szerint mindenekelőtt az összehangolt tematikus érdeklődés jellemzi a Szerzőket, akik a részkérdések alapvető elemzése révén több tucatnyi területre kalauzolnak el bennünket, mintha körbejárnánk a kontinenst, hogy futó képet alkothassunk róla. A történeti problematikákba ágyazódó poszt-gyarmati korszak (Balázs Judit írásában, vagy Berczeli Gábornál, Csizmadia Sándornál, Kovács Máténál, Máthé Lászlónál, Szabó Lorántnál, Szombathy Zoltánnál) éppúgy témája a könyvnek, mint a modernitás és a tradíció (A. Gergely András, Lerner János, Sárkány Mihály, Sebestyén Éva, T. Horváth Attila, Tarrósy István, Zimborán Gábor írásában), a gazdagság és a végtelen nyomor (Hetényi Ambrus, Juhász Péter Gergő – Kanizsay Endre – Varga János, Somogyi Gyula, Tiba Zoltán), a remény és a mégis meglévő kitérés erő (Fodor Erika, Kiss Judit, Varga Róbert), meg a nemzetközi képviseleti (vagy olykor diplomáciai) huzakodások etnopolitikai következményei (Berczeli, Búr Gábor, Hetényi, Kiss, Máthé, Szombathy, Tarrósy, T. Horváth, Tiba, Varga), vagy a kereskedelmi transzferek és a változó államformák nyűgjei (Balázs, Fodor, Galánthy Márta – James H. Wade, Vojnits András, Zimborán), a népháborúk és a mentális gyarmatosítottság (Csizmadia, Hetényi, Sándor Ferenc, Tarrósy), vagy a katonapolitikai erőviszonyok és a termelési-szolgáltatási szféra viszonyrendszere (Balázs, Hetényi, Juhász és munkatársai, Kiss, Máthé). Charták, nyilatkozatok, egyezmények, békék és szerződészergések történetje, Afrika függése az olajexportáló országoktól, történeti kapcsolatai más földrészekkel, egzotikus turizmussal és szaharai éghajlattal, világgazdasággal és migráció-politikákkal, no meg az „irodalmi Afrika” (Biernaczky Szilárd, Kicsindi Edina, Lerner, Varga), a tradíciók és interpretációk (Brauer-Benke József, Dornbach Mária, Kubassek János, Sárkány, Sebestyén), mozgalmak és felszabadító háborúk, korrupciók és tavak, vulkánok és felfedezőkké terrénumaival... (Borsos Balázs, Gábris Gyula, Galács András, Juhász Árpád, Pócs Tamás, Sáfrány József, T. Horváth, Vojnits, Zimborán) – a „színes földrész” minden nyűgje és nyila, boldogulása és senyvedése jelen van a könyv oldalain.

S ami nem a világ e nagy kiterjedésű sűrűsödési pontjának szűk történetéhez tartozik, de annak teljességét részint kínálja, részint rejti, az megjelenik a kutatók érdeklődés-történetében. A Teleki-expedíció, Torday Emil utazásai, ahogyan a szerzők nyomon követik ezeket, egybecsengenek a kortárs érdeklődéssel, az irodalmi leírásokkal, egyes országok belpolitikai és külügyi harcaival, megosztottságukkal, a belső tagolódás még színebb árnyalataival.

A huszadik századi afrikánisztikai kutatások mindezen követhetetlen tömege, továbbá a mai Afrika-érdeklődés megerősödése is arra irányítja a figyelmet, amit eddig sem lett volna szabad megtenni: nem szabadott volna feledni, a világnak mekkora hányada az, amit egyszerűen csak Afrikának mondanak.

A feledés azonban csupán látszólagos. A világnak akkora hányada, s oly súlyosan nehézkes hányada az, amit Afrikának becézünk, hogy az immár nem érdemel figyelmeztetést, nem igényel méltatlan elnézést, sem pedig egyetemes aggodalmat. Egyszerűen csak létezik, egzisztál, s ez már magában véve is igen problematikus tünet. De hogy nem a változatlanosság az úr ezen a téren sem, mutatják a fölfedezések, az emlékezők, a világpolitika színpadán Afrika önérvényesítési gyakorlata is. A magyar kutatók, s köztük, élükön vagy csöndre ítélt kutatóműhelyek mélyén még számosan épp olyanok, akik nélkül maga a földrész szinte ismeretlen is lenne számunkra, itt és most olyan vaskos és pompás színességében mutatkozott meg, hogy immár nem is csupán terra cognita lett, hanem szinte személyiségjegyet kapott. Talán nem illő a recenzenstől, ha lelkendezik, de Afrikáról ilyen széles tematikus merítésű szövegválogatás talán sosem is látott napvilágot magyar nyelven...!

A megjelenítés pedig – tűnjön ez „hazabeszélésnek” akár, de látva látszik, hogy a kötetet kézbe fogók őszinte elismeréssel nyugtázzák az afrikánisták illetén jelenlétét és eredményességét... – mindehhez méltó eleganciával társul, mely teljes egészében a Publikon kiadót dicséri. S ez azért sem visszafogható vallomás itt, mert a Publikon nem csupán egy illusztris kötet kiadására vállalkozik, hanem mindjárt a hazai afrikánisztika pártolására, kötet sorozatra is, melynek ez első opusza.

Keresve sem maradna immár egyéb lehetőség, mint kitarító szerencsét kívánni a kiadó és a kutatók további eredményeihez...! Akár ha Afrika, akár ha az afrikánisták is, de az utókor ezt mindenképpen meg fogja hálálni.

A. Gergely András

Publikon Kiadó, Pécs –
ELTE BTK Afrikánisztikai Oktatási Program,
Budapest, 2006,
459 oldal, 3990 Ft

Szerzőinkről

A. Gergely András

Társadalomkutató, az MTA PTI Etnoregionális és Antropológiai Kutatóközpont tudományos igazgatója, az ELTE Kulturális Antropológia szakcsoport oktatója, a Magyar Kulturális Antropológiai Társaság elnöke.
Kutatási terület: etnoregionális kérdések, politikai antropológia, városantropológia, populáris kultúra a Maghrebben.
E-mail: agandras04@yahoo.fr

Búr Gábor

Történész, egyetemi docens, az ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszékén oktat.
Kutatási terület: Afrika gyarmatosítása a 19-20. században, dekolonizáció, a mai Afrika politikai viszonyai, Dél-Afrika.
E-mail: burgabor@t-online.hu

Csizmadia Daniella

Európai Értékekért Alapítvány, alelnök
Kutatási terület: Európai Unió, Európa, európai iszlám
E-mail: csizmadia.daniella@gmail.com

Csizmadia Sándor

Filozófus és francia szakos tanár, tanszékvezető egyetemi tanár a Budapesti Corvinus Egyetem Filozófiai Tanszékén.
Kutatási terület: Maghreb-országok, Francia Nyugat-Afrika, elefántcsontparti polgárháború.
E-mail: scsizmadia@uni-corvinus.hu

Elliot P. Niboye

Ausztriában, a linzi Johannes Kepler Egyetemen szerezte meg doktorátusi fokozatát. Jelenleg egyetemi adjunktus a Fejlődési Tanulmányok Intézetében, a Dar es Salaam-i Egyetemen, Tanzániában.
Kutatási terület: globalizációs hatások a fejlődő térségekben, a kis- és középvállalkozások lehetőségei Kelet-Afrikában, a vállalkozási kultúra fejlesztése Tanzániában
E-mail: epniboye@yahoo.com, epniboye@ids.udsm.ac.tz

Durkheim, Émile (1858-1917)

Francia szociológus, a pozitívizmus iskolájának követője, aki a társadalom kollektív tudati és szokásnormákban rögzült viszonyait kutatta az öngyilkosság, a társadalmi környezet és tömegesség, a gondolkodás és a nevelés fejlődési dimenzióit érintve. Fő munkái, melyek az anomia, az öngyilkosság és a társadalmi munkamegosztás tényezői köré fókuszálódtak, nem épültek antropológiai terepkutatásra, de szélesebb összefüggésben tekintették át a totemizmus, a vallási élet alapformái, az incesztus kérdéseit.

Frateline Kashaga

Master jelölt és óraadó/segédoktató a Fejlődési Tanulmányok Intézetében, a Dar es Salaam-i Egyetemen, Tanzániában. Ugyanitt BA fokozatot szerzett szociológiából.
A TAYOTA (Tanzanian Youth Team for Campaign against AIDS) nevű civil szervezet volt titkára, jelenleg is aktív tagja.
Kutatási terület: Tanzánia társadalmi szerkezete, a globalizáció trendjei és problémái a fejlődő országokban
E-mail: fratelinekashaga@hotmail.com

Paulics Petra

Az ELTE TÁTK Kulturális Antropológia szakcsoport és az ELTE BTK Francia Tanszék hallgatója.
Pénzügyi és számviteli ügyintéző francia és portugál nyelven az EDS Magyarország Kft.-nél.
Kutatási terület: újraéledő identitástudat egy dél-brazíliai magyar közösségben
E-mail: paulicspetra@yahoo.com.br

Schumiczky Lilla

Az ELTE BTK filozófia és turkológia szakos, illetve az Afrikanisztika Programban résztvevő hallgatója 2001-től. 2003 óta a Miskolci Egyetemen kulturális antropológiát is hallgat. 2005. június-júliusban Gambiában, Dramanban falukutatást végzett egy serahuli népcsoport lakta faluban. Ugyanezen a nyáron Sierra Leonében (Kenema, Largo) libériaiaknak fentartott menekülttáborban végzett akcióantropológiai kutatást.
E-mail: lillafrica@yahoo.com

Szabó Loránd

Történész, egyetemi adjunktus a Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Újkortörténeti Tanszékén.
Kutatási terület: belga (és francia) gyarmatosítás Kongóban a 19–20. század fordulóján.
E-mail: szabo@btk.pte.hu

Tarrósy István

Politológus, Ph.D. aspiráns (politikatudomány) és óraadó a PTE BTK Politikai Tanulmányok Tanszékén.
Az IDRResearch Kft./Publikon Kiadó ügyvezetője.
www.idresearch.hu, www.publikon.hu, www.tarrosy.hu.
Kutatási terület: globalizáció, Észak-Dél kapcsolatok, a Kelet-afrikai Közösség, kelet-afrikai regionalizáció, a kelet-afrikai geopolitikai tér, Tanzánia államfejlődése az 1960-as évektől.
E-mail: tarrosy@idresearch.hu

Tomsits Abigél

Az ELTE BTK kulturális antropológia és angol nyelv és irodalom szak, illetve az Afrikanisztika Program hallgatója 2004-től. 2005. június-júliusban Gambiában, Dramanban falukutatást végzett egy serahuli népcsoport lakta faluban.
E-mail: abi.tomsits@gmail.com

Szerzőinkhez

A publikálás feltételeiről

Az Afrika Tanulmányok folyóirat magyar illetve előzetes egyeztetés után angol nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat, terepmunkáról szóló beszámolókat, útibeszámolókat, interjúkat és könyvrecenziákat – fogad el. Az elfogadás feltételeinek rendszere több ponton átveszi a magyar Politikatudományi Szemle publikációs elvárásrendszerét. A publikálás alábbi feltételrendszere az I. évfolyam 2. számától kerül bevezetésre.

A kézirat terjedelme tanulmányok esetén nem haladhatja meg a 40 000 karaktert, recenziók esetén 20 000 karaktert. Amennyiben a téma kifejtése szükségessé teszi, a szerkesztőség kivételt tehet, és tanulmány esetén befogadja a maximálisan 80 000 karakter terjedelmű írásokat is.

A szöveget A/4 méretben kinyomtatva kérjük leadni. Egyúttal szövegfájlban (az MS Word bármelyik változatában lementve) is kérjük mellékelni e-mailben. A szerző neve a tanulmány felett szerepeljen.

A szöveggel együtt – különösen útibeszámolóknál és terepmunkát dokumentáló összefoglalóknál – képeket is fogadunk. A képeket (fotókat) 300 dpi felbontásban, eps. vagy tif. kiterjesztésű fájlformátumban, külön CD-re vagy DVD-re kiírva kérjük mellékelni.

A szöveg közbeni kiemelésként dőlt betű alkalmazható; ritkítás, aláhúzás, vastag betű, csupa nagybetű csak egészen kivételes esetben fogadható el.

A közvetlen hivatkozásokat a szövegtörzs tartalmazza, ezek ne jegyzetekben szerepeljenek. Minden idézetet, hivatkozást igénylő állítást vagy kifejezést követően zárójelben tüntessék fel a szerző vezetéknevét, az idézett vagy hivatkozott mű publikálásának évszámát és – ha szükséges – az idézett oldalakat a következő formában: (Tordoff, 2002: 24) vagy (Tordoff, 2002: 242-243).

A jegyzetek a főszöveg kiegészítéseit tartalmazzák (tehát nem hivatkozásokat). A jegyzetek helyét a tanulmányon belül felső indexben lévő arab számmal jelöljék (igy1), a jegyzeteket pedig kérjük a szöveg végén számozott formában elhelyezni. Indokolt esetben lábjegyzet alkalmazható, amelyet – ha csak kis számban fordul elő – a szövegben csillaggal (*) kell jelölni, és az oldal alján kell elhelyezni.

Kérjük, hogy a felhasznált irodalom jegyzéke lehetőleg csak a ténylegesen hivatkozott publikációkat tartalmazza. Az explicit módon hivatkozott forrásokon kívül további max. 10 forrásmegjelöléssel dolgozzon.

Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén közöljük a következőképpen:

(1) Könyveknél:

Tordoff, William (2002): *Government and Politics in Africa*. Houndmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan

(2) Tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek esetén:

Inotai András (2001): „Gondolatok a globalizációról”. In: Földes György – Inotai András (szerk.): *A globalizáció kihívásai és Magyarország*. Budapest, Napvilág Kiadó

(3) Folyóiratban megjelent tanulmány esetén:

Fergusson, Niall (2005): „Sinking Globalization”. *Foreign Affairs*. Vol. 84., No. 2. March/April, 64-77. pp.

Tanulmányok esetén kérünk a szerzőktől papíron és elektronikus formában egy kb. 15-20 soros angol nyelvű összefoglalót (abstract). A tanulmány címét és alcímét is kérjük lefordítani.

A táblázatokat és az ábrákat megfelelően formázva, az eredetüket is feltüntetve a szövegbe építve kérjük.

A szerkesztőséghez beérkezett anyagokat először formailag szűrjük. Amennyiben formai szempontból az írás elfogadásra kerül, opponens(ek)nek küldjük ki azt véleményezés céljából. Az opponensek a szerzők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele, hogy az opponens(ek) támogató véleményt adjon/adjanak ki. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz, megjelölve azt a határidőt, ameddig a javításokat a szerzőnek szükséges megtennie. Az opponens(ek) egyértelműen elutasító véleménye esetén a kéziratot nem közöljük.

A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet. Külön felkérésre rendelünk meg írásokat, recenziákat.

Szerzőinktől külön kérünk egy rövid bio-t, amely a következőket tartalmazza: név, foglalkozás, munkahely, beosztás, kutatási terület, e-mail cím. A kapcsolattartás elősegítése érdekében adják meg további elérhetőségeiket is: telefon, mobil, fax, stb.

Köszönjük a megfelelően előkészített kéziratokat!

A szerkesztők

TANZÁNIAI
tanulmányút 2006

www.tanzania.mcp.hu
Köszönet támogatóinknak!

Tanzánia

FEEK HÖK

s len

ehök

ISZTÉN HALLGATÓ ÉRDEKELTSÉG-FEJLESZÉS

PÉCSI-ESI
ESTAROK

PANNONMEDICINA
PÉCS

research

MAGYARORSZÁG

MarkCon Informatikai Kft.

DUNA-DRÁVA
CEMENT

w w w p é c s

TENS
Holidays

PÉCSI BARANYAI
EGYETEM

Dunántúli Napló

ALEXANDRA

The Explorer

Harambee

Tanulmányok Füssi Nagy Géza 60. születésnapjára

publikon
KIADÓ